

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

Židovská komunita v Plzni a na Plzeňsku

Bc. Kateřina Kubátová

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Evropská kulturní studia

Diplomová práce

Židovská komunita v Plzni a na Plzeňsku

Bc. Kateřina Kubátová

Vedoucí práce:

PhDr. Jitka Bílková, Ph.D.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2016

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2016

.....

Obsah

1. ÚVOD.....	1
2. HISTORIE ŽIDŮ V PLZNI	3
2.1. První zprávy o židovské komunitě v Plzni	4
2.2. Židé v Plzni v období 16. - 18. století.....	8
2.3. Židé v Plzni 19. a 20. století	13
2.3.1. Rozmach židovské komunity.....	13
2.3.2. Průmysl a obchod.....	15
2.3.3. Antisemitismus v 19. a 20. století.....	18
2.3.4. Rok 1942.....	25
2.3.5. Židovská obec po II. světové válce.....	28
3. ANALÝZA ŽIDOVSKÝCH OBCÍ V OKOLÍ PLZNĚ.....	31
3.1. Štěnovice.....	31
3.2. Kasejovice.....	33
3.3. Spálené Poříčí	35
3.4. Radnice	36
4. ŽIVOT ŽIDOVSKÉ OBCE V PLZNI.....	38
4.1. Židovské školství	38
4.2. Židovské náboženské spolky	39
4.2.1. Spolek Chevra kadiša.....	40
4.2.2. Lóže Union IOBB – B'nai B'rith	41
4.2.3. Ostatní židovské spolky v Plzni.....	43
5. ŽIDOVSKÁ ARCHITEKTURA V PLZNI.....	45
5.1. Plzeňské synagogy	45
5.1.1. Synagoga v judaismu	45
5.1.2. Stará synagoga	48

5.1.3. Nová synagoga v Plzni	50
5.1.3.1. Počátky výstavby synagogy.....	50
5.1.3.2. Plány a projekt výstavby synagogy	51
5.1.3.3. Styl stavby.....	53
5.1.3.4. Popis synagogy	55
5.1.4. Současnost	57
5.2. Židovské hřbitovy	59
5.2.1. Středověký hřbitov na Skvrňanském předměstí	60
5.2.2. Lochotínský hřbitov	61
5.2.3. Židovský hřbitov v Rokycanské ulici	62
5.3. Adolf Loos	63
6. ANALÝZA VÝZNAMU ŽIDOVSKÉHO OBYVATELSTVA PRO PLZEŇ.....	67
7. ZÁVĚR	69
8. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	71
9. RESUMÉ	79
10. PŘÍLOHY	80

1. ÚVOD

Kvalifikační práce na téma Židovská komunita v Plzni a na Plzeňsku se věnuje tématu židovské komunity v Plzni a okolí. Jádro práce tvoří pojednání o historii židovského obyvatelstva na území města Plzně a jejím okolí od jejich počátků ve 14. století až do současnosti. Následné kapitoly analyzují a popisují další aspekty, které s židovskou náboženskou obcí v Plzni souvisí.

Cílem diplomové práce je podat relevantní obraz života židovské komunity na Plzeňsku v období od jejich počátků až do současnosti: podat informace o období prvních zmínek o působení Židů ve městě a okolí. O době, ve které se židovské obyvatelstvo usazuje na území města. Pojednat o tom, jak se formovala židovská komunita v dalších staletích, kdy a jakými procházela změnami. Jaký vliv měla tato náboženská komunita v dobové společnosti a naopak, jaký vliv měla společnost na komunitu. Jakým způsobem fungoval život této náboženské obce. Židé byli nedílnou součástí plzeňské společnosti a tato práce si klade za cíl zmapovat historii této náboženské komunity se zaměřením na historii, náboženský život, architekturu, na její průběh dějinami Plzně i s jejím tragickým osudem v období 2. světové války.

Pro téma jsem se rozhodla z důvodu dlouhodobějšího zájmu o problematiku studia judaismu a židovských dějin, a zároveň ohledně poznání historie v regionu, ve kterém žiji. Judaismus má v Plzni poměrně dlouhou a bohatou historii. Židé byli od 14. století nedílnou součástí místní společnosti a svým způsobem ji formovali a byli jí formováni. Dnes je tato skutečnost dosti opomíjená. Rozhodla jsem se pro toto téma z důvodu, abych sama sebe obohatila o část historie svého rodného města.

Pro zpracování práce jsem volila popisnou, analytickou a komparativní metodu. Popisnou metodu při popisu historie židovského osídlení v Plzni a na Plzeňsku. Při popsání vlivu Židů v Plzni na kulturní a hospodářský život pomocí písemných dokladů, kulturních a architektonických památek, veřejně známých osob, a to v různých obdobích. Analytická metoda byla použita při rozboru specifik a projevů židovské kultury v Plzni a na Plzeňsku. Pro zpracování tématu kvalifikační práce jsem volila analýzu základních relevantních zdrojů, ze kterých za nejdůležitější a stěžejní pro tuto práci považuji publikaci Věry Špirkové Židovská komunita v Plzni, která mi byla doporučena Židovskou obcí v Plzni jako relevantní zdroj informací k tomuto tématu.

Se zpracováním posledních desetiletí historie Židů v Plzni jsem měla značné problémy, protože i přes mé opakované naléhání Židovská obec v Plzni odmítla spolupráci a neumožnila mi přístup do archivu Židovské obce. Židovská obec mně odkázala na knihu Věry Špírkové s tím, že kniha vznikala za podpory a spolupráce Židovské obce v Plzni. Kdyby byl přístup k archivním materiálům umožněn, mohla být práce obohacena o mnohé další informace.

Za poskytnuté informace, literaturu, vstřícnost a ochotu bych chtěla poděkovat institucím, kterých jsem při psaní práce využívala. Poděkování patří Archivu města Plzně za poskytnutí cenných materiálů. Dále Studijní a vědecké knihovně města Plzně za rešerše a zpřístupnění těžko dostupných zdrojů. Další poděkování patří vedoucí kvalifikační práce doktorce Jitce Bílkové a za externí konzultace doktoru Eduardovi Neupauerovi.

2. HISTORIE ŽIDŮ V PLZNI

Ve střední Evropě se Židé trvale usazují od 10. století jako potomci římských válečných zajatců. „Dějiny židovských náboženských obcí v Čechách a na Moravě začínají v období raného středověku. Přítomnost židovských kupců v Českých zemích lze předpokládat na základě Raffelstettenského celního a plavebního řádu z let 903-906. Podle jeho záznamů procházeli touto celní stanicí na středním Dunaji židovští obchodníci cestující mezi Franckou říší a sousedními zeměmi.“¹ Nejstarším písemným dokladem o pobytu na území Čech je zpráva arabsko-židovského kupce a diplomata Abrahama ben Jakoba, který na konci 10. století navštívil Prahu. První židovská osada v Praze ležela blízko knížecího tržiště v podhradí Pražského hradu. Druhá židovská osada vznikla v polovině 11. století u Vyšehradu.² Postupem času vznikla velká osada blízko tržiště na břehu Vltavy. „Tato židovská osada se během staletí rozrostla v samostatné Židovské město s vlastním zastupitelstvem, soudnictvím a rozsáhlou samosprávou, jež bylo od okolního města postupně odděleno zdí se šesti branami. Mimořádný význam pražské židovské obce spočíval vedle její početnosti a kulturního i hospodářského bohatství zejména v tom, že až do poloviny 17. století zastupovala ve vztahu k panovníkovi a zemským úřadům také všechny ostatní židovské obce v Čechách.“³

Do konce 11. století žili Židé na území Čech jako svobodní občané. Hlavním zaměstnáním Židů byl dálkový obchod. Dováželi luxusní zboží – koření, víno, drahé látky, drahé kovy, zbraně a do 12. století i otroky. Vyváželi dobytek a suroviny jako dřevo a kožešiny. Zkušenosti a kontakty Židů významně přispívaly k rozvoji místního obchodu a měst, kde tvořili hospodářsky významnou část obyvatelstva.⁴ V průběhu 12. a 13. století docházelo ke změnám. Postavení Židů ve společnosti se značně zhoršilo. Přispěly k tomu křížácké války, III. a IV. lateránský koncil z let 1179 a 1215, kdy byli Židé striktně odděleni od křesťanů. Byl jim zakázán dálkový obchod, styky s křesťany, nesměli se živit zemědělstvím ani řemeslem, nesměli vlastnit půdu. Jedinou oblastí, kterou se směli zabývat, bylo peněžnictví a drobný obchod.⁵ „Další usnesení koncilu se týkala sociální degradace Židů a téměř vylučovala jejich styk s křesťanským

¹ FIEDLER, J., *Židovské památky v Čechách a na Moravě*. s. 5.

² JAKUBEC, P., ROZKOŠNÁ, B., *Židovské památky Čech*. s. 7.

³ FIEDLER, J., *Židovské památky v Čechách a na Moravě*. s. 5.

⁴ *Židé – dějiny a kultura*. s. 36.

⁵ JAKUBEC, P., ROZKOŠNÁ, B., *Židovské památky Čech*. s. 7.

obyvatelstvem: nadále se směli usidlovat jen ve vyhrazených a uzavřených čtvrtích, museli být označeni zvláštním oděvem či potupným znamením.⁶ Od 13. století se Židé stali skupinou na okraji společnosti.⁷

V polovině 13. století vydal Přemysl Otakar II. dekret Statuta Judaeorum. Jedná se o jeden z nejzásadnějších dokumentů upravující právní postavení Židů v Čechách ve středověku. Židé se stali tzv. služebníky koruny, podle dokumentu servi camerae. Servi camerae je v překladu služebník koruny, služebník panovníkovi. Označuje právní vztah Židů k panovníkovi, kdy panovník zajišťuje Židům právní ochranu tím, že je označí za svůj majetek. Jakýkoliv útok na ně by znamenal útok na panovníka. Židé jsou na oplátku povinni platit panovníkovi daně. I přes tuto panovníkovu ochranu docházelo k utlačování a pronásledování. „Mezi prostředky, jimiž Židé získávali obživu, převažoval obchod s penězi. Při obchodování s jinými věcmi a v řemeslech byli silně diskriminováni a mohli je provozovat pouze uvnitř ghett.“⁸ Židé byli majetní a to bylo důvodem jejich pronásledování. Za vlády Jana Lucemburského to vedlo k jejich věznění. Václav IV. zbavil Židy veškerého majetku ve prospěch království.⁹ V roce 1389, došlo k pogromu na Židy, kdy bylo zavražděno okolo 3000 Židů. V 15. století byli Židé oficiálně vypovězeni z českých královských měst, z Plzně 1504. Výjimkou byla Praha a Kolín. Po těchto událostech se Židé přesouvají do menších měst, vesnic a šlechtických panských statků.¹⁰

2.1. První zprávy o židovské komunitě v Plzni

Královské město Plzeň bylo založeno roku 1295 v oblasti dnešního Starého Plzeňce pod názvem Nový Plzenec. Město stálo na křižovatce norimberské a rezenské obchodní stezky, která do města přiváděla obchodníky v celé Evropě, včetně židovských obchodníků. V této době se v Plzni pravděpodobně usadili první Židé,

⁶ Židovské znamení bylo vnějším vyjádřením vyloučení Židů na okraj společnosti a součástí dobové protižidovské politiky. Tuto myšlenku přijala církev ze světa islámu. Nejstarším znamením pro muže byl bílý nebo žlutý klobouk. Pak jej ve 14. století nahradila čepice. Ženy musely nosit závoj se žlutým pruhem. Roku 1551 Ferdinand I. zavedl nový typ vnějšího označení Židů – žlutý proužek, který se nosil na levé straně prsou. Tuto formu znamení zrušila až Marie Terezie v roce 1750. Viz. PUTÍK A., SIXTOVÁ, O. *Průvodce expozicí: Dějiny Židů v Čechách a na Moravě I.* s. 28.

⁷ FIEDLER, J., *Židovské památky v Čechách a na Moravě.* s. 6.

⁸ NOSEK, B., *Židé v českých zemích 10. až 20. století.* s. 5.

⁹ Tamtéž, s. 7.

¹⁰ FIEDLER, J., *Židovské památky v Čechách a na Moravě.* s. 9.

doklady o jejich usídlení se však nedochovaly. V době založení města Plzně byla dobře rozvinutá městská správa. Byly stanoveny podmínky, kdo se mohl stát měšťanem. Na židovskou společnost se tyto podmínky nevztahovaly. Židé tvořili zvláštní obec, městská práva pro ně neplatila, podléhali přímo panovníkovi.¹¹

První písemnou zmínkou o Židech na území Plzně je z doby Karla IV., kdy docházelo na území Čech a Moravy k násilnému útlaku a pogromům proti židovskému obyvatelstvu. Objevovaly se zprávy o znesvěcování hostií Židy a tyto pověsti vyvolaly silné protižidovské bouře. Na ně reaguje Karel IV. a z příkazu svého otce bere plzeňské Židy v ochranu proti urážkám a ohrožování.¹² Roku 1338 Karel IV. vydává nařizení na ochranu Židů. „Karel, markrabí moravský, nařizuje přísně rychtáři a konšelům města Nové Plzně, aby nedopustili týrati Židy u nich v městě bydlící, a kdyby přece, kdo se opovážil proti tomuto nařizení jednat, aby toho přísně potrestali.“¹³ Druhou doloženou zmínkou je zápis z roku 1375 o pověření vybírání daní na území Plzně nejen od křesťanského obyvatelstva, ale také od všech Židů. Dalším pramenem jsou soudní knihy Liber iudicium, kde se další zprávy o Židech v Plzni objevují až z počátku 15. století. Dochovala se zpráva o početné židovské obci v centru města, hlavně v okolí dnešní Sedláčkově a Solní ulici.¹⁴ Židovská čtvrť se nacházela v blízkosti městských hradeb v severozápadní části města, v V. a VI. městském houfu.¹⁵ Nacházely se zde domy výhradně ve vlastnictví Židů, proto se jí začalo říkat Židovská ulička, Židovská čtvrť. V záznamu z roku 1409 je dochováno, že v místě dnešní hlavní pošty v Solní ulici se nacházel rohový dům sloužící jako synagoga a zároveň židovská škola. Směrem k dnešní Dominikánské ulici vedla zahrada, kde se nacházel židovský hřbitov.¹⁶ K židovské ulici přiléhala kolmá ulice, nazývána Katovská, vedoucí ke katovně. Katovské ulici se také říkalo Rytířská ulice. Jednalo se v té době o vtip, kdy kata, který měl na konci ulice dům, přezdívali rytíř. Proto se ulici začalo říkat Rytířská. Nežidovští měšťané do této části města téměř nechodili, pouze kdo chtěl využít služeb kata, musel projít celou židovskou čtvrtí, včetně Katovské ulice. Dům se nedochoval, byl stržen s městskými hradbami.¹⁷ V Solní ulici patřily Židům dům č. 253, který zakoupil Žid

¹¹ ŠPIRKOVÁ V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 5.

¹² BĚLOHLÁVEK, M., *Dějiny Plzně I. Od počátků do roku 1788*. s. 57.

¹³ ŠPIRKOVÁ V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 6.

¹⁴ BĚLOHLÁVEK, M., *Dějiny Plzně I. Od počátků do roku 1788*. s. 51.

¹⁵ Plzeň se dělila na osm městských částí, zvaných houfy.

¹⁶ GOLD, H., *Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti*. s. 467.

¹⁷ MACHÁČEK, F. *O staré Plzni I. V ulici Katovské neboli Rytířské. O domech klášterních. U masných krámů a v domku řeznickém*. s. 5-6.

Juda od jisté M. Rakové. Později tento dům prodal Židu Israelovi, plzeňskému židovskému lékaři. Druhý dům č. 254 vlastnil Žid Goya, poté Žid Abraham. V Katovské ulici se nacházely dva židovské domy č. 257 a 258 a dům kata. V Sedláčkově ulici dalších pět domů a to č. 245, 249, 252, 253 a 256.¹⁸

Židovské ulice přiléhaly k městským hradbám a nebyly odděleny od okolního města v ghetto, jak tomu bylo v mnoha jiných městech.¹⁹ Nicméně pro plzeňské měšťany byla tato židovská část nežádoucí. Domy v této lokalitě nekupovali, a v případě, že dům v tomto místě vlastnili, využívali jej pro služebnictvo. Čtvrť byla situovaná tak, aby se jí ostatní lidé vyhýbali a nezacházeli do ní. Židé vlastnili domy i v jiných částech města. Doloženo je celkem 35 osob, které vlastnily dům v Plzni.²⁰

V 15. století se plzeňská židovská obec rozrůstá a rostou i její nároky. Hřbitov ani škola kapacitně nedostačují, tak židovská obec roku 1424 žádá město o koupi pozemku. Pro židovský hřbitov město koupí schválilo roku 1432. V roce 1437 je doloženo schválení a zřízení židovské školy. „Představený obce, konšelé a veškerá obec Nové Plzně uznávají, že Židé potřebují pozemku k vystavění své školy a prodávají jim k tomu účelu, poněvadž nikdo proti tomu ničeho nenamítá, dům Linhartův. (...) Purkmistr, konšelé a celá obec Nové Plzně ustanovili na žádost obce židovské prodati jí pozemek, aby na něm Židé mohli zříditi hřbitov.“²¹

V době husitských válek se Židé postavili za stranu plzeňských měšťanů. Budovali společně městské příkopy a bránili město před husitskými nájezdy. Dochovala se legenda z roku 1434, kdy byl při obléhání města zasažen dělovými koulemi františkánský kostel během bohoslužby, které se účastnili i Židé. Nikdo nebyl zraněn, podle legendy ochránil obyvatele Bůh.²² Po husitských válkách byla Plzeň částečně poškozena a bylo nutné obnovit městské hradby. Panovník zvýšil stávající daně Židům a nařídil platit nové odvody královské komoře. Židé se živili především obchodem a drobnými řemesly, které v poválečném období upadaly, a nebyli schopní daně a odvody splácet. „Hlavní protižidovskou silou té doby byly městské obce spolu s cechovními korporacemi a ne vždy používaly čistých prostředků. V té době dochází nejen k pogromům na židovské obyvatelstvo, ale města dokonce dostávají od krále povolení

¹⁸ SCHIEBL, J. *Židé v Plzni od založení města až do r. 1820*. In: *Plzeňsko*, r. XII., č. 1., 1930. s. 71-72.

¹⁹ HAJŠMAN, J., *Toulky zaniklou Plzní : po zapomenutých místech a stavbách*. s. 69.

²⁰ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 6.

²¹ STRNAD, J., *Listnář královského města Plzně II*. s. 338.

²² ČORNEJ, P., *Lipanská křižovatka. Příčiny, průběh a historický význam jedné bitvy*. s. 124.

k vyhnání Židů „na věčné časy“.²³ V době potírání židovské náboženské obce byla plzeňská obec po Praze druhou nejpočetnější v Čechách. Židovské komunitě nepřispělo ani přestěhování arcibiskupství do Plzně po husitských válkách. Plzeň se tak stává znovu katolickou. Důsledkem bylo zhoršení vztahů mezi Židy a křesťany. Vrcholem nenávisti vůči židovskému obyvatelstvu bylo nařízení z roku 1493, které přikazovalo všem Židům na území Plzně nosit označení, které je viditelně odlišovalo od ostatních obyvatel. Muži museli nosit kukly, ženy tzv. šlojře, závoje, se žlutými okraji.²⁴ Neuposlechnutí nařízení znamenalo pokutu 5 grošů pro viníka.

Roku 1501 následovalo vyhlášení 19 artikulí konšely a staršími města Plzně proti Židům. Artikule přinesly další omezení, zákazy a nařízení. „Konšelé se staršími obec. ustanovují artikule Židům v městě bydlícím: O lichvě, o půjčování šatů, o nepůjčování na přízi a na šaty ložní; o neprodávání jistých kusů oděvu, o základech propadlých, o věcech ukradených, aby v lázni křesťanské se nemyli, kostelních věcí nekupovali, cizích Židů bez svolení purkmistra do města nepřijímali, cizí Židé jen do třetího dne aby tu meškali, a o nepálení mince.“²⁵ Roku 1504 král Vladislav II. Jagellonský udělil plzeňskému měšťanstvu privilegium k vypovězení Židů z města. Židé opouštěli Plzeň pomalu. Postupně rozprodávali domy měšťanům. Poslední dům byl prodán podle dochovaných informací roku 1542. Úplný zánik židovské komunity v Plzni dovršilo uzavření synagogy a židovské školy. „V době svého zániku byla plzeňská židovská obec po Praze druhou nejvýznamnější obcí.“²⁶

Od 14. do počátku 17. století docházelo průběžně k protižidovským procesům. Například roku 1630 se pražské úřady pokusily o násilnou převýchovu pražských Židů a nařídily jim povinnou účast na katolických kázáních a bohoslužbách. Jiným prostředkem proti židovskému obyvatelstvu byla cenzura. Cenzura se vztahovala téměř na všechny oblasti – cenzura rukopisů určených k tisku, cenzura obsahu a zavírání tiskáren, hromadné zabavování a ničení židovských knih. Velkým odpůrcem Židů byli i Jezuité. Pronásledovali je, mučili a nezřídka vraždili.²⁷

²³ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 10.

²⁴ Žlutá barva byla nejčastěji používána k označení Židů ve středověku a v době nacistického Německa. Žlutá barva v křesťanské tradici znamená barva pro odpadlé, pro lidi na okraji společnosti. V době nacismu měla politický a rasový motiv.

²⁵ STRNAD, J., *Listnář královského města Plzně II*. s. 424.

²⁶ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 12.

²⁷ PUTÍK, A., SIXTOVÁ, O., *Průvodce expozicí : Dějiny Židů v Čechách a na Moravě I*. s.31.

2.2. Židé v Plzni v období 16. - 18. století

Období konce 16. století a 17. století je tzv. zlatý věk dějin českých Židů. Praha se stala hlavním centrem vzdělanosti, sídelním místem císařského dvora a jedním z hlavních kulturních center Evropy. „Tato tzv. velká pražská renesance znamenala i pro židovské ghetto celkový kulturní i hospodářský rozvoj. Větší tolerance za vlády Maxmiliána II. a Rudolfa II. umožnila volnější kontakty s představiteli renesanční vědy a kultury.“²⁸ Do Čech přijížděli významní myslitelé, včetně židovských, například rabín Jehuda Liwa ben Becalel, známý pod jménem rabi Löw, matematik a astronom David Gans. Tito myslitelé kladně ovlivnili duchovní obzor židovských učenců. Roste věhlas pražské židovské akademie.

Konec zlatého věku a rozkvětu židovství v Čechách přinesla třicetiletá válka. Během třicetileté války došlo k narušení zemědělské výroby, k omezení vnitřního trhu a velkému omezení mezinárodního obchodu. Stát potřeboval prostředky pro financování války a tak se obrátil na místní židovské obce. Židé považováni za *servi camerae*, tedy služebníky královské komory, museli odvádět stále vyšší daně a různé poplatky do královské pokladny.²⁹ Zvedla se vlna migrace, čeští Židé odchází nebo se stěhují na venkov. Přichází Židé prchající z jiných oblastí, například Polska, Litvy, Ukrajiny. Posilují venkovské židovské obce a snaží se získat nezávislost a pravomoci. To se jim podařilo roku 1654, kdy vzniká Zemské židovstvo.³⁰ Tím, že vzrostl počet Židů na našem území, byla úřady vydávána různá nařízení, která Židy omezovala. Toto období je označováno jako úřední antisemitismus. Byli sečtení všichni Židé a navržena opatření ke snížení jejich počtu.³¹

Z 16. století se o židovské komunitě v Plzni nedochovalo mnoho záznamů. Materiálů v té době existovalo mnoho. Vše se zaznamenávalo a shromažďovalo v městském archivu. Ten ale roku 1507 vyhořel a mnoho dokumentů a materiálů té doby bylo nenávratně zničeno. Toho roku postihl Plzeň požár ještě několikrát. Za obětí mu padl nejen městský archiv, ale i část městských hradeb, radnice a měšťanské domy. Poté docházelo k úmyslnému ničení a rozprodávání městských dokumentů a listů.

²⁸ *Židé – dějiny a kultura*. s. 42.

²⁹ Tamtéž, s. 36.

³⁰ Samostatná správní mimopražská židovská jednotka, která měla vlastní pravomoci. Do té doby jediná samostatná obec byla ta pražská.

³¹ JAKUBEC, P., ROZKOŠNÁ, B., *Židovské památky Čech*. s.9.

Období 16. a 17. století a období světových válek jsou na písemné doklady o židovské komunitě v Plzni vůbec nejchudším obdobím.

Na počátku 16. století, za vlády Ferdinanda I. Habsburského, bylo postavení Židů v Čechách poměrně stabilní. Po vyhnání Židů „na věčné časy“ roku 1504 přichází doba, kdy panovník Židům slíbil ochranu před politickou mocí měst a zřídil českou komoru, která se starala o výši a výběr daní od židovského obyvatelstva. Rozpory mezi Židy a měšťany neutichaly, naopak nabíraly na síle. Panovník tlačенý měšťany a obavou o příjmy z židovských daní a půjček nakonec souhlasil s částečným vypovězením Židů z Čech a Moravy. „Vypovězení ze země vyhlásil český sněm 12. - 19. září 1541. Předcházela mu řada stížností kromě tradičních náboženských (znesvěcení, hostií, rituální vraždy) i žaloby proti vývozu stříbra ze země, a importu „lehké mince“. Doba k vystěhování byla velmi krátká. Termínem byl 11. listopad. Protože nebylo možné jej dodržet, dostaly mnohé obce odklad na jeden rok.“³² Roku 1545 bylo vydáno povolení k pobytu těm Židům, kteří již byli na území trvale usídlení. Proti tomu se ohradila česká města a roku 1557 bylo povolení k pobytu zrušeno. Tak se opět židovská ghetta ocitají na okraji společnosti, bez podpory panovníka a měst.

Po několik staletí byli Židé z Plzně vyhnáni. Uchýlili se do vesnic v okolí města. Nejpočetnější židovská komunita se usadila ve Štěnovicích, Blovicích, Pňovanech, Rokycanech, Radnicích, Kasejovicích, Spáleném Poříčí, Kožlanech, kde zakládají nová ghetta, synagogy, školy, hřbitovy. Stále byli povinni platit odvody královské kase, ale nebyli na očích panovníkovi ani měšťanům. Z vesnic samotných se příliš písemných zmínek nedochovalo. Na vesnicích neexistovaly archivy, tak jak tomu bylo ve městech. Informace se nezaznamenávaly a jistě neukládaly. Z 16. století je dochovaná jedna z mála zmínek o Židu Chaymovi, který byl roku 1536 souzen za vyvážení stříbra ze země. „Chaym prodal polskému Židu falešné stříbro, a u soudu se bránil, že chtěl odhalit a zamezit vývozu stříbra ze země. Uváděl, že je mu známo, že by jednal proti zemskému zřízení. Polský Žid byl odsouzen k pokutě a za plzeňského Žida orodovala česká komora, aby nebyl trestán právem útrpným. Tento příklad dokladuje velmi častý obchod s drahými kovy, který přestože byl zakázán, byl velmi často provozován.“³³ V 16. století získávají Židé v Plzni možnost navštěvovat městské trhy. Přesněji mohou si koupit práva k návštěvě trhů. Městské trhy se konaly 3x ročně a byly

³² ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 12.

³³ Tamtéž, s. 13.

centrem místního i zahraničního obchodu. Židům se pozvolna znovuotevívá možnost žít se obchodem.

Na přelomu 16. a 17. století nastoupil na český trůn Rudolf II. a situace v židovských ghettech se mírně uvolnila. Rudolf II. ukončil masové vyhánění Židů z Čech a povolil obchodování tím, že roku 1599 osvobodil obchodování od cel a mýtného a roku 1601 přijal židovské obchodníky pod svou ochranu před obchodními cechy. „Větší právní jistota, potvrzená panovnickými edikty, uvolnění obchodu a částečně i řemesel, větší volnost v samosprávě ghetta – to vše pomohlo k tomu, že se hospodářský a kulturní život českých a moravských židovských obcí stabilizoval a bez větších výkyvů se rozvíjel až do počátku třicetileté války.“³⁴

Ze 17. století se o židovské komunitě v Plzni rovněž nedochovalo mnoho písemných záznamů. Dochovaná je zmínka o požáru židovského hřbitova na skvrňanském předměstí.³⁵ Další informace jsou dochované z výročních trhů v Plzni, kdy jsou zaznamenané nepokoje plzeňských měšťanů proti Židům, protesty proti jejich pobytu v Plzni a slavení židovských svátků. Problém vyřešil plzeňský purkmistr, který Židům oficiálně povolil trhů se účastnit a také povolil dovoz košer³⁶ masa pro vlastní potřebu Židů. „Magistrát košer maso povoluje přivážet, s podmínkou zákazu dalšího obchodu s ním.“³⁷

Většina zpráv z tohoto období se týká záznamů trestů a násilných křtů židovských obyvatel. K trestu smrti byl odsouzen plzeňský Žid Teyšl roku 1660, který údajně napadl křesťanskou dívku. Dále Žid Rebusme za krádež, Izák Jakub za závažné trestné činy. Křty židovských obyvatel byly u plzeňského měšťanstva oblíbené. Prováděli je vrchní duchovní hodnostáři a přítomni byli často i zástupci města. První křest proběhl roku 1671 a pokřtěna byla židovská dívka Marie Magdalena. Její původní židovské jméno se nedochovalo.³⁸

18. století je obdobím dalších změn v židovské společnosti. Za vlády císaře Karla VI. byly vydány dva dokumenty omezující populaci Židů na našem území. Cílem byla převážně kontrola počtu židovského obyvatelstva v monarchii. Prvním dokumentem je translokační reskript z roku 1726. Nařizoval vystěhování Židů do

³⁴ Tamtéž.

³⁵ DOUŠA, J., *Dějiny Plzně v datech : od prvních stop osídlení až po současnost*. s. 68.

³⁶ Košer znamená rituálně čistý, vhodný a v židovském náboženství představuje rituální způsobilost. Používá se hlavně ve spojitosti s potravinami. Nařizuje, jaké potraviny jsou povolené, jakou úpravou mají být připraveny.

³⁷ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 13.

³⁸ Tamtéž, s. 14.

zvláštních sídlišť a ulic ve městech, které byly odříznuté od okolí, hlavně od křesťanských staveb a poutních míst. Hlavní myšlenkou nařízení byla kontrola a segregace Židů od měšťanů a oslabení hospodářské aktivity. Druhým nařízením byl familiantský zákon vydaný v letech 1726-1727. Zákon měl za cíl regulovat počet Židů, stanovil práva a pravidla pro sňatky Židů. „Familiantský zákon určil ženatým a ovdovělým Židům postavení hlavy rodiny, po smrti hlavy rodiny přecházelo číslo na nejstaršího syna. Rodiny s dcerami byly považovány za vymřelé, dcery se mohly provdat jen do ciziny. Mladší synové museli odejít do ciziny, pokud chtěli založit rodiny.“³⁹ Byly stanovené limity pro počet Židů ve městech, tzv. numerus clausus, a familiantský zákon tyto limity zaručoval.

S nástupem Marie Terezie roku 1740 k moci se situace Židů dramatizuje. Prohraná válka s Pruskem o Slezsko a její silné katolické kořeny vedly k pronásledování Židů a jejich obvinění, že se účastnili války ve prospěch Pruska.⁴⁰ Roku 1744 obvinila Židy ze zemské zrady a vypověděla je z monarchie. Nařízení opustit zemi do 45 dnů bylo pro Židy příliš kruté, proto ho Marie Terezie odvolala. Uvalila na Židy novou daň, tzv. toleranční daň. Na Židy byly od husitských válek uvaleny dvě pravidelné daně. Tentokrát bylo zdaněno téměř vše. Potraviny a nápoje, oděvy a textil, jakékoliv příjmy z obchodu nebo židovských obřadů. Marie Terezie znovu zavedla viditelné označení oděvu odlišující Židy od ostatního obyvatelstva. Stále platil familiantský zákon i numerus clausus. Toto posléze zrušil její nástupce Josef II. „Postavení Židů se zlepšilo teprve za vlády Josefa II, který vydal řadu reforem, odstraňující dosavadní četná protizidovská nařízení a omezení. Židé však i nadále podléhali zvláštní židovské dani a zákonům z roku 1726-1727, v platnosti zůstávalo i nařízení nuceného pobytu Židů v ghettech. Zákony Josefa II. byly největším zásahem do židovského zákonodárství v českých zemích od 13. století, kdy Přemysl Otakar II. vydal svoje Statuta Judaeorum.“⁴¹ Kromě zrušení označení Židů a zrovnoprávnění náboženství tolerančním patentem, povolil Josef II. Židům navštěvovat univerzity a vysoké školy, s výjimkou teologické fakulty, a získávat vysokoškolské tituly. Umožnil věnovat se řemeslům a živnostíem a zakládat v nich cechy. Pronajímat a kupovat si půdu a svobodně ji obdělávat. Židé po desítkách let, ne-li stoletích, mohli provozovat kamenné obchody se

³⁹ Tamtéž, s. 16.

⁴⁰ Změny postavení židů v 18. stol. *E-dejiny.cz*. [online]. 1. 12. 2008 [cit. 2016-02-27]. Dostupné z: <http://www.edejiny.cz/zmeny-postaveni-zidu-v-18stol/>

⁴¹ Tamtéž.

zbožím, směnárny. Nová právní reforma zrovnoprávnila postavení Židů s Křesťany.⁴² „Prvním krokem k emancipaci Židů byly reformy Josefa II. Zrušil povinnost nosit vnější označení na oděvu, umožnil Židům studium na všech školách včetně Univerzity Karlovy, s výjimkou teologické fakulty, nařídil zakládat tzv. normální židovské školy, v nichž byly děti vyučovány také světských předmětům včetně německého jazyka.“⁴³ Toleranční patent, vydaný roku 1781 Josefem II., zaručoval Židům alespoň omezenou náboženskou svobodu. „Nově tolerovaní věřící směli soukromě konat náboženské obřady i pobožnosti, za jistých podmínek se mohli organizovat v náboženské celky, bylo jim dovoleno stavět modlitebny, které se však nesměly podobat katolickým kostelům (nemohly mít věže, zvony, vstup z ulice).“⁴⁴ V důsledku Josefových reforem narůstá počet židovských obcí a končí výsadní postavení katolické církve v Českých zemích. Stále se však na Židy vztahuje povinnost platit daně panovníkovi a soustředit se v židovských ghettech. Zrušena byla i náboženská cenzura. Téhož roku Josef II. vydal patent o zrušení nevolnictví. Roku 1782 byla zrušena povinnost žít v ghettech. „K nejvýznamnějším reformám patří ale ty, které vyšly z rozhodnutí učinit němčinu univerzálním jazykem v úředních jednáních a tím i jednotícím poutem státní moci. Jedno z prvních jazykových nařízení se týkalo jmen obyvatel židovských obcí. Podle dvorského patentu vydaného v červenci 1787 musel od ledna následujícího roku každý židovský otec, poručník i svobodný muž zvolit pro sebe i svou rodinu německé rodinné jméno, každý jednotlivec pak německé jméno osobní a ta museli užívat po celý život beze změny.“⁴⁵

Nástupcem Josefa II. se stává císař František I. a roku 1797 vydává systemální židovský patent, který shromáždil a zrevidoval všechna dosavadní nařízení vydaná proti Židům. Skutečnosti z doby vlády Josefa II. a Františka I. vedly k návratu Židů do českých měst. Do Plzně se vrací početná skupina Židů a jsou dochované záznamy o koupi domu s dvorem a stájemi U Zlatého anděla, v dnešní Dominikánské ulici, židovským obchodníkem Joachimem von Popperem. Joachim von Popper byl významný židovský obchodník a jako druhý Žid v historii byl povýšen do šlechtického stavu.⁴⁶

⁴² ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 15.

⁴³ JAKUBEC, P., ROZKOŠNÁ, B., *Židovské památky Čech*. s. 11.

⁴⁴ PĚKNÝ, T., *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. s. 107.

⁴⁵ Změny postavení židů v 18. stol. E-dejiny.cz. [online]. 1. 12. 2008 [cit. 2016-02-27]. Dostupné z: <http://www.edejiny.cz/zmeny-postaveni-zidu-v-18stol/>

⁴⁶ PĚKNÝ, T., *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. s. 107.

2.3. Židé v Plzni 19. a 20. století

2.3.1. Rozmach židovské komunity

Období počátku 19. století je obdobím rozmachu a rozkvětu židovských obcí v Čechách a na Moravě. Započala revize systemálního židovského patentu, který byl zastaralý. Roku 1841 císař Ferdinand V. vydal dekret o uvolnění familiantského zákona a Židům bylo dovoleno žít mimo ghetta a židovské čtvrti. Směli se stěhovat po celém území města. Také byl zrušen trest vypovězení ze země. Židé po staletí usilovali o zrovnoprávnění s ostatními obyvateli. To se jim sice stále nepodařilo, ale i tak disponovali takovými právy, která byla pro ně do té doby nemyslitelná. Židovská komunita se rozrůstala rychlým tempem a rozvoj fakticky probíhal až do roku 1938, kdy jej násilně ukončila okupace.⁴⁷

Velkou změnu v právním postavení Židů přinesl revoluční rok 1848. Židé dosáhli těžce dobývané občanské rovnoprávnosti. „Izrael prožívá v západní Evropě, ve všech zemích, které svým dětem daly svobodu, překvapivou renesanci. Tak dlouho prokleti k tomu stát stranou, nepropasou teď Židé ani okamžik, využít nových otevírajících se možností, vědychtivě, učenlivě, pilně a cílevědomě, vycvičení bídou, nekonečným bojem, který museli vést o holou existenci od nepaměti. Skutkem se stávají výkony a schopnosti, které hojně a mnohostranně svědčí o neobyčejném nadání, a to ve všech oblastech: od politiky k humanitním vědám, od finančnictví po hospodářský a průmyslový rozvoj, od hudby až po přírodní vědy a techniku. Židé, jimž ještě včera bylo vnuceno ghetto, se orientují v novém světě se zarážející rychlostí.“⁴⁸

Židé mohli volně pracovat ve veřejných úřadech a školách. Byl zrušen familiantský zákon, numerus clausus, byla zrušena židovská ghetta a toleranční daň. Židé nabyli velkých svobod a práv. Rok 1848 znamenal pro Židy velkou naději na všeobecné svobody, ale zároveň byl plný protižidovských bouří. Měšťanští obchodníci a sedláci nesouhlasili s rovnými právy pro židovské obyvatelstvo a začali se proti nim bouřit. „Podstatné zhoršení politických poměrů, po protižidovských vystoupeních v březnu a květnu 1848, donutilo řadu židovských rodin k odchodu do emigrace.“⁴⁹ Po

⁴⁷ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 18.

⁴⁸ VEBER, V., *Židé v novodobých dějinách*. s. 10.

⁴⁹ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 18.

roce 1853 nastal obrat a židovské obci v Plzni se opět začalo dařit. Podařilo se získat pozemek pro nový hřbitov, byla povolena výstavba nové synagogy a zřízení židovské školy.⁵⁰ Pozemek pro hřbitov získala obec v roce 1856. Základní kámen synagogy byl položen roku 1857 a slavnostní vysvěcení synagogy proběhlo dva roky poté, v roce 1859.⁵¹ Židovská náboženská obec se začíná formovat a rozrůstat. Mezi 67 zakládajícími členy se objevují významní plzeňští podnikatelé. Byl ustaven první plzeňský rabín, stal se jím Angelus Kafka a byl jmenován první ředitel židovské školy, dr. Heinemann Vogelstein.

Politickou a náboženskou rovnoprávnost, státní občanství a další vlnu svobod přinesla Židům Prosincová ústava roku 1867. „Soubor ústavních zákonů přijatých v průběhu roku 1867, především tzv. prosincová ústava, obsahoval řadu základních práv týkajících se svobody osobní, náboženské, spolčovací a shromažďovací, svobody svědomí, projevu, pohybu osob i vlastnictví, svobody povolání, vyučování, vědeckého bádání apod. Židům bylo přiznáno státní občanství, politická a občanská rovnost před zákonem. Mohli se volně stěhovat, nabývat nemovitosti, provozovat jakoukoliv živnost, dostali aktivní a pasivní volební právo (mohli volit a být voleni do obecních zastupitelstev). Měli tak – poprvé ve svých zdejších dějinách – stejná práva jako ostatní obyvatelé.“⁵² Židé se mohli svobodně stěhovat, vlastnit a kupovat pozemky a nemovitosti, provozovat živnost bez jakéhokoliv omezení. A úplně poprvé v české historii mají Židé volební právo. „Prosincovou ústavou byla legislativně završena tzv. emancipace Židů v českých zemích – Židé měli poprvé ve svých moderních dějinách stejná práva jako ostatní obyvatelé země.“⁵³

Mezi 40. a 60. lety 19. století vrcholí migrační vlna Židů mířících z venkova do města. Podle dochovaných údajů žilo roku 1854 v Plzni 41 židovských rodin čítající kolem 250 rodinných příslušníků.⁵⁴ Konec 19. století se nesl v duchu zřízení nového židovského hřbitova na dnešní Rokycanské ulici.⁵⁵ Toto pro plzeňské Židy významné století završilo otevření Nové synagogy v centru města na dnešní Klatovské třídě a založení odboru Národní jednoty česko-židovské.⁵⁶

⁵⁰ HRUŠKA, M., *Kniha pamětní*. s. 575.

⁵¹ Tamtéž, s. 625.

⁵² PĚKNÝ, T., *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. s. 125.

⁵³ Tamtéž, s. 125.

⁵⁴ HRUŠKA, M., *Kniha pamětní*. s. 569.

⁵⁵ Dnes naproti centrálnímu hřbitovu města Plzně.

⁵⁶ DOUŠA, J., *Dějiny Plzně v datech : od prvních stop osídlení až po současnost*. s. 68.

2.3.2. Průmysl a obchod

Velký kulturní a hlavně hospodářský rozmach započal v Plzni v polovině 19. století. Plzeň se během čtyř desítek let stala významným průmyslovým centrem. Plzeň těžila z ložisek černého uhlí, která se nacházela v jejím okolí a na kterých byly průmyslové podniky závislé. Nárůst plzeňského průmyslu podpořil i rozvoj železničních sítí. Plzeň se stala důležitým železničním uzlem. Roku 1861 byla otevřena trať v úseku Plzeň – Domažlice, 1862 byla zprovozněna klíčová trať Praha – Plzeň, která byla poté prodloužena do Chebu a dále do Německé říše. Z Plzně se stala hlavní křižovatka mezi Prahou a Německem. V letech 1870-1871 byla Plzeň propojena přes Cheb až do rakouské Vídně.⁵⁷

Ve druhé polovině 19. století vznikají v Plzni Škodovy závody, o pár let později v Plzni funguje více než deset dalších průmyslových podniků – 3 měšťanské pivovary, továrny na výrobu strojů a zařízení v potravinářském průmyslu, továrny na výrobu vozů a kočárů, slévárny, sirkárny a mnoho dalších podniků.⁵⁸ Tradiční řemesla byla inovativními průmyslovými závody téměř potlačena. Řemeslo se do Plzně vrací až se vznikem nových podniků se zaměřením na kožedělné, nábytkářské a sklářské výrobky. Tak byla tradiční řemeslná výroba znovu žádána a začleněna do průmyslové výroby.

K prvním průmyslníkům, kteří působili v Plzni, patří Židé.⁵⁹ Nejčastěji podnikali v koželužské, železářské, sirkařské a lihovarské výrobě. Většina podniků se rozrůstala a prosperovala až do 30. let 20. století. „Primát v zakládání průmyslových závodů mají plzeňští israelité, kteří přes to, že jim až do roku 1848 bylo zakázáno bydleti trvale ve městě, provozovali zde různou výrobu (vinopalnictví, výrobu ledku a jirchářství) a tu se záhy mezi nimi vyskytl mimořádně podnikavý jednotlivec David Leopold Levit, který získav zvláštní císařské svolení, postavil v Plzni již roku 1837 první továrnu na kůže na tzv. Rychtářce.“⁶⁰ David Leopold Levit svou koželužnu nejprve provozoval v budově na Saském předměstí, ale továrnu měl pouze v nájmu od plzeňských měšťanů. Rozsáhlejší činnost Židů v Plzni nebyla ještě tolerována.⁶¹ Roku 1837 požádal o povolení postavit větší budovu továrny. Stavba byla povolena a

⁵⁷ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 18.

⁵⁸ LÁBEK, L., *Z historie plzeňského obchodu a průmyslu*. s. 8.

⁵⁹ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 23.

⁶⁰ LÁBEK, L., *Z historie plzeňského obchodu a průmyslu*. s. 34-35.

⁶¹ Tamtéž, s. 22.

okamžitě se zvedla vlna nevole z řad plzeňských živnostníků. Továrna byla již od počátku stavby koncipovaná na velkovýrobu a vývoz zboží, čímž se stala podnikem zcela nového rázu. Koželužna vyráběla široký sortiment výrobků z kůže – kůže na řemenice, kůže na koňské postroje, součástky kožené výstroje pro vojska a další. „V roce 1851 měla Levitova koželužna 51 zaměstnanců, později až 130 dělníků. Technické zařízení se v 90. letech 19. století skládalo ze dvou parních strojů, dvou mlýnů na tříslo, úplného parního topení a dalších strojů. Firma dovážela kůže a kožešiny a vyvážela hotové výrobky především do Německa, Ruska a Itálie. Velmi oblíbeným výrobkem byly plzeňské černé teleniny. Ročně zpracovávala 10 000 ovčích kůží, 4 000 hovězích, 200 koňských a 400 skopových kůží.“⁶²

Zpracování kůží se ve velkém zabýval také Solomon Kohn. V roce 1862 postavil továrnu v blízkosti Kalikovského mlýna. Před uskutečněním svých plánů na otevření podniku se informoval o provozu podobných podniků v cizině, aby získal zkušenosti a vyvaroval se případných problémů.⁶³ Továrna vyvážela kůže a teleninu do Německa, Anglie, Švýcarska. Podnik vlastnil Solomon Kohn s rodinou až do roku 1905, kdy ji odkoupili obchodníci Brummel, Bloch & Waldstein. Továrna vyráběla především strojní a hnací řemeny a dodávala výrobky československým drahám a armádě. Podnik působil do konce třicátých let 20. století, kdy byl zrušen.⁶⁴

V Plzni byla založena první strojní papírna na slámový papír v Čechách. Založili ji plzeňští židovští směnárníci Jindřich Fürth a Leopold Gellert v letech 1867 – 1868. Továrna vznikla na pozemcích západně od města, u řeky Mže, směrem do Skvrňan. Jednalo se o vůbec první papírnu v Čechách, která pro výrobu papíru využívala slámu. Kromě papíru se zde ze slámy vyráběla také lepenka.⁶⁵ Továrna byla vybavena třemi parními stroji, které zajišťovaly chod celé továrny. Na počátku provozu továrna zaměstnávala 22 dělníků, včetně žen, a 4 strojvedoucí. Provoz byl nepřetržitý a byl rozdělen na 2 směny po 12 hodinách. Po 15 letech provozu došlo k rozšíření výroby. Počet dělníků se zvedl na 58 a v provozu byly 4 stroje na výrobu papíru a 2 stroje na výrobu lepenky. Plzeňská papírna měla světový ohlas. Na výstavě v Paříži byla představena revoluční řezačka slámy, která byla vyrobena přímo pro plzeňský podnik. Své výrobky firma vyvážela nejen do Evropy, ale i mimo ní do Egypta, Indie,

⁶² ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 24.

⁶³ LÁBEK, L., *Z historie plzeňského obchodu a průmyslu*. s. 77.

⁶⁴ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 24.

⁶⁵ VYKYDAL, M., *100 let papírenského průmyslu v Plzni a Bukovci*. s. 8.

Spojených států amerických. Hlavními vývozními artikly byly slaměný papír, lepenka a hedvábný papír. Továrna fungovala do roku 1936, kdy došlo k zastavení výroby. Budova byla zbourána pro stavbu hlavního autobusového nádraží v Plzni.⁶⁶

Dalším významným židovským továrníkem v Plzni byl Adolf Popper. Roku 1850 zřídil továrnu na výrobu likérů, v roce 1862 rafinerii lihu. Mezi hlavní výrobní artikly patřily likéry, lihový ocet a bramborový líh, které podnik vyvážel do zemí západní Evropy. Ve stejném odvětví podnikal další židovský obchodník Moric Auer. Pocházel ze Všerub na severním Plzeňsku a již tam vedl malý lihovar. Svůj provoz rozšířil do Plzně. Jeho vývozním zbožím byl „Plzeňský pivní hořčák“, vyvážený do Itálie a Německa.⁶⁷

V roce 1862 zřídil novou továrnu další židovský obchodník. Filip Beck přišel do Plzně z Kynžvartu, odkud do Plzně přesunul výrobu na drátěné nýtky. Továrna se nacházela na Doudlevecké třídě, záhy byla rozšířená o válcovnu železa na tzv. Pražské předměstí u Nepomucké ulice. Továrna vyráběla hřebíky z válcovaného taženého drátu. Válcovna železa vyráběla tyčové železo. V továrně pracovalo 150 dělníků. Zaměřovala se hlavně na domácí trh. Podnik byl v provozu do roku 1925, pak byl zrušen.⁶⁸

Z dalších podniků je třeba zmínit továrnu na výrobu dětských vozíků a postýlek Jakuba Hoffa, který v době největšího obratu zaměstnával přes 250 lidí. Mnoho firem se věnovalo oboru oděvnictví. Továrna na výrobu prádla J. & H. Steinových, továrna na výrobu pracovních oděvů Rosenfeld & spol., Josef Adler & synové, Fischer & Bondy.

Ke konci 19. století bylo v obchodním rejstříku města Plzně zapsáno mnoho židovských obchodníků. Kromě velkých výrobních továren se v Plzni rozmohly i menší obchody se zbožím. Nejčastějšími obchody byly textil, galanterie, obchod s provaznickým a kartáčnickým zbožím, se sukнем, obchod s oděvy a spodním prádlem, obchod s nitěmi, knoflíky atd. Dále se rozmáhaly obchody s potravinami, smíšeným zbožím, lihovinami, kávou, obilím, semeny a luštěninami. Rozmáhala se i drobná železářství. „Jedním z nejznámějších plzeňských obchodníků (...) byl Simon Hofmann. Svůj obchod založil v roce 1860. Pro svůj obchod zajistil výrobu u menších podniků a tím přispěl k jejich rozvoji. Jeho obchod měl rozsáhlé sklady a velký počet

⁶⁶ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 27.

⁶⁷ Tamtéž, s. 29 – 31.

⁶⁸ LÁBEK, L., *Z historie plzeňského obchodu a průmyslu*. s. 78.

zaměstnanců. Firma měla vlastní továrnu na olovené broky a také továrnu na výrobu barev. Rovněž vykupovala staré železo a zprostředkovávala jeho další zpracování.“⁶⁹

V 19. století v Plzni nepůsobili jen obchodníci a podnikatelé, ale i početná skupina z řad židovských advokátů a lékařů. Většinou působili v soukromé sféře, zřídka kdy jako zaměstnanci státních nemocnic či soudů. Podíl židovské inteligence v soukromém sektoru rostl s každou generací. První generace Židů v Plzni v 19. století byla zaměřená především na obchod a tovární výrobu. Každá další generace, hlavně předválečná, měla vyšší procento inteligence. Uvádí se informace, že roku 1938 tvořili Židé třetinu plzeňských advokátů a téměř čtvrtinu plzeňských lékařů.⁷⁰ To je vysoký počet vzhledem k tomu, že židovská komunita v té době tvořila okolo 3% populace Plzně.⁷¹

19. století, převážně jeho druhá polovina, znamenala velký rozmach židovského podnikání. Židé se prosadili téměř ve všech sférách podnikání, od průmyslu, obchodu, po bankovníctví a lékařství. Rozvoj jejich podnikání vzkvétal až do roku 1938. Ve většině podniků zaměstnávali své souvěrce, což mělo za následek bohatnutí židovského obyvatelstva. Pravděpodobně i tento fakt byl jednou z příčin antisemitismu za druhé světové války.

2.3.3. Antisemitismus v 19. a 20. století

19. století je stoletím rozkvětu židovstva nejen v Plzni, ale v celých Čechách. Do měst se stěhují další Židé a měšťané se začínají bouřit. Roku 1820 dokonce protestují u samotného panovníka. Na Židy chodily stížnosti téměř pravidelně. Stížnosti proti jejich pobytu ve městě, proti možnosti volně obchodovat. Za neoprávněný pobyt bylo z města vypovězeno 32 Židů. Bylo vydáno ustanovení, že ve městě mohou zůstat pouze ti, kteří zde mají svou živnost a obchod. Roku 1821 bylo rozhodnutí pozměněno a bylo zvoleno 6 Židů, kteří mohli ve městě svobodně zůstat. Jeden z nich byl okresní výběrčí židovské daně, ostatní byli majitelé továren. Protesty proti Židům neustávaly. A Židé se do města stěhovali ve stále větším počtu. V 60. letech došlo k nevyhnutelnému střetu židovstva a měšťanstva a plzeňský purkmistr vyzývá k pořádku. „Vyzvání pánům představeným spolků řemeslnických a pánům mistrům. Již se několikrátě přihodilo, že

⁶⁹ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 35.

⁷⁰ Tamtéž, s. 36.

⁷¹ SCHIEBL, J., *Adresář Velké Plzně*. s. 39.

obyvatelům židovským v Plzni od lehkomyšlné mládeže okna vytlučena byla, čímž nejen majetek židovských obyvatelů zdejšího města se porušuje a živobytí jejich nebezpečně ohrožuje, nýbrž také naše město do špatné pověsti tím přichází.“⁷² I přes purkmistrův příkaz docházelo stále k vytloukání oken, výloh obchodů a osobním útokům vůči Židům.

Další nepokoje začaly po odhalení krádeží stříbra v příbramských dolech 1866. Místní horníci po dobu 6 let vynášeli z dolu stříbro a údajně ho prodávali plzeňským židovským obchodníkům, kteří s ním dále obchodovali. Horníci i Židé byli potrestáni a uvězněni. Událost opět vyvolala protižidovské výtržnosti nejen v Plzni, ale také Blovicích, Sušici, Praze a jiných městech. V souvislosti s plzeňskými událostmi bylo 17. března 1866 vyhlášeno stanné právo pro plzeňský, písecký, tábořský a pražský kraj. Po uklidnění situace bylo stanné právo zanedlouho zrušeno.⁷³

V 90. letech nesnášenlivost vůči Židům rapidně roste a objevují se první známky antisemitismu zejména u německého obyvatelstva. Ve městech se objevují symboly, které parodují a zesměšňují židovskou komunitu. V Plzni byl založen spolek, který byl namířen přímo proti Židům. Nesnášenlivost začíná mít rasový podtext.⁷⁴

První dvacetiletí 20. století přetrvává ve stejném duchu, jako konec století 19. Židům se daří ve sféře kulturní i hospodářské. Roku 1918 byl založen samostatný stát Československo a Židé získávají statut samostatné národnostní skupiny. To je vede ke stále větší emancipaci. Kromě hospodářství a kultury se zapojují i do politického života. Meziválečné Československo bylo pro Židy příznivým obdobím, které končí rokem 1933 a nástupem Adolfa Hitlera k moci v Německu. „Nejprve byla v Německu přijata řada diskriminačních opatření, která měla Židy vyřadit z hospodářského života, postupně byli omezováni ve všech oblastech života. Roku 1935 byly říšským sněmem přijaty tzv. norimberské zákony, které vycházely z rasové teorie a na jejím základě definovaly, kdo je a kdo není Žid.“⁷⁵ Na základě norimberských zákonů nebyli Židé považováni za občany. Jejich osobní práva byla omezena na minimum, Židé měli zakázanou jakoukoliv pracovní činnost a museli nosit Davidovu hvězdu jako odlišení od ostatních obyvatel.⁷⁶ Byli omezováni ve všech sférách života a vystaveni stále se

⁷² HRUŠKA, M., *Knih pamětní*. s. 678.

⁷³ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 22.

⁷⁴ GOLD, H., *Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti*. s. 482-485.

⁷⁵ ZAHRADNÍKOVÁ, M., *Dějiny Židů v Českých zemích*. [online]. Vzdělávací a kulturní centrum Židovského muzea v Praze, 2006. [cit. 13.3.2016]. Dostupné z: <http://www.jewishmuseum.cz>

⁷⁶ DOUŠA, J., *Dějiny Plzně v datech : od prvních stop osídlení až po současnost*. s. 335.

zvyšující rasové nesnášenlivosti. Historik genocidy Židů Raul Hilberg shrnul proces likvidace do čtyř bodů. První byla definice Židů dle norimberských zákonů – zákon o ochraně německé cti, krve a zákon o říšském občanství. Druhým bylo vyvlastnění majetku a zbavení práv Židů. Třetí a čtvrtým bodem byla koncentrace a likvidace židovského obyvatelstva.⁷⁷

V létě roku 1938 začalo působit německé gestapo na pohraničním území Sudet. Po první mobilizaci německých vojenských sil dochází k první vlně migrace Židů. Na územích obstoupených německou armádou žilo v roce 1930 necelých 34 tisíc Židů. Po Hitlerově projevu na stranickém sjezdu NSDAP v září roku 1938, kdy požadoval právo na sebeurčení pro Němce žijící v Sudetech, dochází k otevřenému napadání Židů v pohraničních oblastech, jako jsou Karlovy Vary, Mariánské Lázně a Františkovy lázně, a dochází k velké migrační vlně z příhraničí. „K 1. listopadu 1938 bylo v městě Plzni 2 500 uprchlíků, k 15. listopadu již 3 126 uprchlíků, z toho 716 Židů.“⁷⁸ V noci na 10. listopad 1938 dochází v Německu a Sudetech k hromadným protižidovským pogromům, při kterých byly ničeny synagogy, vypalovány a rabovány židovské obchody, domy a byty, zatýkáni židovští muži, kteří byli deportováni do koncentračních táborů. Dnes se této události říká Křišťálová noc.⁷⁹

V březnu roku 1939 byl vyhlášen Protektorát Čechy a Morava a hranice Německa se nebezpečně přiblížily Plzni. Židovská komunita byla rozdělena na několik samostatných částí, které čelily antisemitismu a perzekuci každá po svém. Po celém území započala tvrdá protižidovská opatření. V dubnu vstoupil v platnost zákaz dispozice s židovským majetkem. Bylo zakázáno kupovat jakýkoliv majetek, který vlastnili nebo využívali Židé. „Znění nařízení jest jasné: veškeré jmění židovské (kdo jest Židem, jest zřetelně vytyčeno) musí být přihlášeno, a to jmění nemovité u příslušného říšskoněmeckého úřadu „vrchní zemský rada“, zlato, platina, stříbro, drahokamy a perly u Národní banky neb jí stanovených míst. Veškerý tento majetek, stejně jako drahocenné a umělecké předměty, nelze zcizovati pod trestními následky. Bez písemného svolení říšskoněmeckých úřadů nelze pronajímati židovské pozemky a převáděti pachtovní práva. Židům není dovoleno nabývati nemovitostí, podílů na hospodářských podnicích nebo nemovitosti najímati. (...) Vláda a všichni čeští lidé v oblasti Protektorátu mají hlavní zájem na řešení židovské otázky v českých krajích,

⁷⁷ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 77.

⁷⁸ Tamtéž.

⁷⁹ POJAR, M., SOUKUPOVÁ, B., ZAHRADNÍKOVÁ, M., *Židovská menšina za druhé republiky*. s. 48.

kdo zde smí a bude moci židovský majetek získávat. Ani tu vlastně nemuselo by býti sporu, protože se celkem dobře ví, jak Židé k tomuto majetku přišli. Je to z valné části majetek český. A proto bude jen spravedlivé, jestliže se znovu vrátí do českých rukou právě nyní, kdy je k tomu příležitost a kdy český národ potřebuje hospodářské posily.“⁸⁰

Se zapojováním českého hospodářství do hospodářství Říše bylo nutné odstranit jakýkoliv zájem Židů v hospodářské politice. Dochází k vyřazení Židů z vlivu na hospodářství a zákazu židovských podniků.⁸¹ Antisemitská propaganda se projevovala i v Plzni. Plzeňský arciděkan Havelka zorganizoval výstavu s názvem „Žid – nepřítel lidstva“. Byla odstraněna šesticípá hvězda na plzeňské synagoze, zbořena obřadní síň na židovském hřbitově. Byla zavřena tzv. židovská kavárna a zatčeno na 50 Židů z důvodu údajného protiprotektorátního smýšlení.

28. července 1939 vstoupily na území Protektorátu v platnost norimberské rasové zákony. Postupně začaly omezovat Židy tím, že se nesměli scházet na veřejných prostranstvích ve městech. V různých institucích, obchodech, kadeřnictví a dalších musely být odděleny prostory pro Židy a ostatní obyvatele. Někteří Židé se v této době snaží obstarat si falešné křestní listy, aby byli říšských nařízení ušetřeni.⁸² „Policejní ředitelství v Plzni oznamuje: V nedávných dnech byl policejním ředitelstvím v Plzni zatčen majitel realitní kanceláře Hynek Schindler z Plzně, židovského vyznání, který si dal zhotoviti nepravé křestní listy o svém árijském původu a přemluvil faráře Josefa Průšu z Předslavě u Klatov, aby padělal matriku tím způsobem, že mezi staré zápisy připsal data narození Hynka Schindlera a jeho předků. V souvislosti s tím byl zatčen výměnkář Václav Martínek z Kamýku u Klatov, jenž ve věci spolupůsobil, a také 34letý katolický farář Josef Průša pro zločin zneužití úřední moci paděláním matriky a vydáním nepravých křestních listů. Byl dodán do vazby krajského soudu v Klatovech. Vyšetřováním nebylo zjištěno, že by farář Průša padělal matriky také v jiných případech.“⁸³ „V první polovině května byla odhalena organizovaná banda padělatelů křestních listů v Plzni. Vůdcem tohoto podniku byl prokurista banky Wölfler a jeho pomocníci plzeňští občané Ehrlich, Partisch a Kriegelstein. Za padělané křestní listy

⁸⁰ Nařízení říšského protektora o židovském majetku. Plzeňský kraj, ročník XXXIII., č. 25. vyd. 23. 6. 1939. [cit. 13. 3. 2016]. Dostupné z: <http://shoah.deportal.cz/shoah/contemporarypress>

⁸¹ Konec židovského vlivu v hospodářství. Český směr, ročník XXXII., č. 7. vyd. 17. 2. 1940. [cit. 13. 3. 2016]. Dostupné z: <http://shoah.deportal.cz/shoah/contemporarypress>

⁸² ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 78.

⁸³ *Dal si zhotoviti nepravé křestní listy*. Český západ, ročník XXXII., č. 29. vyd. 21. 7. 1939. [cit. 13. 3. 2016]. Dostupné z: <http://shoah.deportal.cz/shoah/contemporarypress>

požadovali sumu od 1.000 K. Na falsifikátech padělali razítko arciděkanského úřadu a podpis arciděkanův.“⁸⁴

V této době bylo Židům umožněno vystěhovat se z Protektorátu. Městský úřad v Plzni dne 17. srpna 1939 vyzval židovské obyvatele, kteří chtěli této situace využít, aby vyrovnali veškeré pohledávky vůči městu. Z nařízení říšského úřadu byl zřízen úřad *Zentrallstelle für jüdische Auswanderung Prag*, který měl za úkol umožnit a řídit vystěhování ze země. Židé museli odevzdat majetkové přiznání za předešlých 10 let.⁸⁵ Mezi plzeňskými vystěhovalci byla většina mladých mužů. Konec roku 1939 a začátek roku 1940 přinesl další vlnu omezení pro Židy. Docházelo k bezdůvodnému propouštění Židů z veřejných služeb. Měli zakázáno pracovat ve filmovém průmyslu, v kinematografii a biografech, aby nebyli příliš na očích. Peněžní ústavy musely přezkoumat obsahy bezpečnostních schránek osob žijících v manželství se Židem.⁸⁶

Zákonným nařízením bylo definováno, kdo je Žid. Za Žida byl považován ten, kdo pocházel nejméně ze tří úplných židovských prarodičů. Úplným prarodičem se rozumí ten, kdo plně náležel židovské náboženské společnosti. Za Žida se považuje také míšenec dvou židovských prarodičů, který roku 1935 náležel k židovské obci nebo do ní byl po tomto dni přijat. Nebo ten, který je v manželství s Židem od roku 1935. Ode dne 20. května 1940 nabylo platnosti nové nařízení o právním postavení Židů ve veřejném životě. Židé se od té doby nesměli účastnit politického života, nesměli vykonávat žádné funkce v soudnictví, ve veřejné správě. Nesměli být členy žádných kulturních, hospodářských ani náboženských korporací, včetně židovských. Byli vyloučeni z výkonu svobodných povolání. Všichni židovští podnikatelé, advokáti, soudci, notáři, lékaři a další byli vymazáni z obchodních rejstříků a byla jim zakázána činnost. Židé mohli působit pouze v rámci své náboženské společnosti – mohli vyučovat pouze v židovských školách, léčit pouze židovské obyvatelstvo, právně obhajovat pouze své souvěrce. Podle nařízení říšského protektora musely být všechny židovské závody zlikvidovány a musely odevzdat veškeré zboží *Společnosti pro zhodnocování zboží*, která byla pro tento účel zřízena. Dále musela být odstraněna veškerá židovská návěstí a označení.⁸⁷ Židovské obchody musely být na všech viditelných místech označeny nápisem, že se jedná o židovský obchod. „Počínaje dnešním dnem budou neárijské

⁸⁴ Úřední list města Plzně 1939. ročník XVII., č. 11.

⁸⁵ Úřední list města Plzně 1939. ročník XVII., č. 17.

⁸⁶ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 79.

⁸⁷ Tamtéž, s. 79.

obchody označeny vývěskou: „Jüdisches Geschäft“ – „Židovský obchod“. Vývěsky budou umístěny ve výkladních skříních tak, aby nearijský obchod byl označen jako takový z každé ulice.“⁸⁸ Nově byla také určena otevírací doba pro židovské obyvatelstvo. V poledních hodinách od 10.30 do 12.30, odpoledne od 16.30 do 18.30. Nákupní doba byla výrazně označená ve výlohách obchodů spolu se zákazem vstupu v jinou hodinu.⁸⁹

V květnu 1940 byl policejní vyhláškou k pobytu mimoplzeňských Židů určen hotel Merkur blízko hlavního vlakového nádraží. Do jiných ubytovacích zařízení a hotelů byl Židům přístup zakázán a musely být označeny cedulí se zákazem vstupu. Cílem byla jistě kontrola pohybu cizích Židů na území města. S narůstajícími protizidovskými opatřeními se zvyšoval počet diskriminačních vyhlášek, které museli Židé v Plzni trpět. Jednou z těchto absurdit byl zákaz jízdy v městské tramvaji spolu s nežidovskými občany. „Plzeňské policejní ředitelstvím stanovilo podmínky následujícím způsobem: má-li tramvaj dva vozy, je Židům nařízeno používání pouze druhého vozu. Má-li plošinu, je možné cestovat pouze na přední plošině. Nemá-li tramvaj plošinu ani druhý vůz, nesmějí Židé tramvaj použít.“⁹⁰ Dále bylo členům Národního souručenství zakázáno zdravit se s jakýmkoliv Židem. Zakázaná byla jakákoliv forma společenského styku. Poté se Židé museli zdržovat na místě svého bydliště, nebo alespoň v okrese trvalého pobytu. Situace se dramaticky horšila každým dalším vyhlášením nebo ustanovením zaměřeným proti Židům. Situace se vyhrtila při zatčení 51 plzeňských Židů z řad inteligence. Byli mezi nimi advokáti, lékaři, obchodníci. Důvody zatčení nejsou známy, jediným důvodem je židovský původ. Věznění byli v plzeňské věznici na Borech, po dvou měsících byli převezeni do Terezína, po dalších dvou letech byli vypraveni transportem do tábora Mauthausen, kde byli povražděni. Do konce roku 1940 museli Židé odevzdat vkladní a spořitelní knížky bankám, u kterých byly vydané. Vklady byly převedeny na židovské vázané vkladové účty. Tím byla Židům značně omezena možnost manipulace s vlastními finančními prostředky.⁹¹

Rok 1941 znamenal definitivní konec židovské komunity v Plzni. Život v protektorátní vládě namířené proti židovskému obyvatelstvu byl čím dál složitější. Na

⁸⁸ *Jüdische Geschäfte*. Český západ, ročník XXXII., č. 30. vyd. 28. 7. 1939. [cit. 14. 3. 2016]. Dostupné z: <http://shoah.deportal.cz/shoah/contemporarypress>

⁸⁹ Úřední list města Plzně 1940. č. 16. s. 252.

⁹⁰ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 80.

⁹¹ Tamtéž.

začátku roku, v lednu, vyšla čtyři nová nařízení. První se týkala židovských vkladových a vázaných účtů v bankách. Židé téměř neměli přístup k vlastním penězům a nemohli s nimi disponovat. Druhé nařízení bylo spojeno s prvním. Židé byli povinni nahlásit své již tak kontrolované finanční pohledávky ministerstvu financí. Třetí nařízení se týkalo židovských lékařů, kteří museli pozastavit svou činnost, nebo pod dohledem ošetřovat pouze své souvěrce. Dále nabyl platnosti výnos o vyřazení Židů z hospodářství protektorátu. Židům byly zakázány téměř všechny hospodářské činnosti: velkoobchod, maloobchod, provozování hotelů a hostinců, pojišťovnictví, bankovníctví, směnárství, cestovní ruch, skladovnictví, zastavárny, informační a zprostředkovatelská činnost.⁹² V únoru došlo ke zbavení možnosti vlastnit a používat jakékoliv dopravní prostředky včetně aut, jízdních kol a motocyklů, a odebrání řidičských průkazů všem Židům bez rozdílu. Byla ještě více zkrácena nákupní doba v obchodech. V obchodech s dopoledním provozem byla pro Židy stanovena půl hodina od 11.30 do 12.00. V ostatních po dobu 15.00 až 17.00.⁹³ Docházelo k omezení přidělu potravin a jiného zboží. Židům byly přidělovány potravinové lístky, na kterých bylo označení J, což znamenalo nejnižší možný příděl potravin. Na říšský protektorátní úřad chodily stížnosti, že si Židé nechávají kupovat potraviny od nežidovských občanů. Bylo zavedeno označení potravinových lístků nápisem „Jude“ a omezena mobilita.⁹⁴ Bylo zakázáno shromažďování na veřejných místech v sadech, parcích, sezení na veřejných lavičkách a procházení. V Plzni byly přímo značené čtvrti, do kterých Židé nesměli vstupovat, jako Bolevec, Božkov nebo centrum města podél Německého nábřeží.⁹⁵

V březnu byl omezen vstup do bankovních a peněžních ústavů. Židé směli vyřizovat své finanční náležitosti pouze od 8.00 do 9.00. V jiném čase pro ně byly finanční ústavy zavřeny. V květnu vyšlo nařízení, jehož úkolem bylo prověřit všechny nájemní smlouvy, uzavřené s nájemci židovských živnostenských provozoven po 1. dubnu 1940.⁹⁶ Dále byli Židé zcela vyloučeni z veřejné přepravy pouliční dráhou, autobusy i trolejbusy. V září 1941 bylo s definitivní platností uzákoněno označení Židů žlutou šesticípou hvězdou. Zároveň bylo zakázáno opustit místo trvalého bydliště bez souhlasu úřadů, skončila platnost výjimek pro židovské manžele ve smíšeném manželství. Nežidovští občané měli přísně zakázáno stýkat se a bavit se s Židy. Byly

⁹² Úřední list města Plzně 1941. č. 1. s. 48.

⁹³ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 81.

⁹⁴ PETRŮV, H., *Právní postavení Židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939-1941)*. s. 123-124.

⁹⁵ Dnešní Anglické nábřeží.

⁹⁶ PETRŮV, H., *Právní postavení Židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939-1941)*. s. 127-129.

zavřeny synagogy a židovské školy, jako údajný zdroj židovské propagandy a protirijského smýšlení.⁹⁷ V prosinci byl vydán zákaz návštěvy divadel, kin, knihoven, muzeí, galerií. Na budovách i plakátech ke kulturním akcím musel být viditelně umístěn nápis, že Židům je vstup zakázán.⁹⁸

V dalších měsících byl omezen sortiment zboží, které si mohli Židé koupit. Zakázané bylo ovoce, ořechy, marmelády, ryby, sýry, zvěřina a drůbež, cukrovinky, jakékoliv konzervované zboží a samozřejmě víno a jiné lihoviny. Zákaz platil jak pro pěstitele, tak pro výrobce a obchodníky, kteří zboží prodávali. Rovněž darování těchto potravin bylo trestné.⁹⁹ Koncem roku 1941 přibývalo dalších a dalších vyhlášek, nařízení. Židům bylo zakázáno vyučit se, byli vyloučeni z učení z důvodu, že to údajně není třeba. Poslední vyhláška tohoto roku se týká zákazu prodeje majetku a zároveň zákazu koupě čehokoliv od židovských obyvatel.¹⁰⁰ „V poválečné výpovědi o osudu židovského majetku vypověděl Gustav Blayer o dalších položkách zabaveného majetku. Jednalo se o hudební nástroje, rádia, jízdní kola, telefonní přístroje a šicí stroje. Tento majetek byl odevzdáván na židovskou obec proti potvrzení o odevzdání. Šperky byly oceněny zlatníky, v Plzni byli odhadci pánové Kunz a Čákora, a dále deponovány v plzeňských bankách, odkud byly odvezeny do Prahy. Ke konci roku 1940 byly židovské byty přeměřeny architektem, členem židovské obce Leo Meisslem, a tento materiál byl předán bytovému úřadu, který určil, kam se která židovská rodina přestěhuje.“¹⁰¹

2.3.4. Rok 1942

První lednové dny roku 1942 přinesly definitivní konec nadějí na lepší budoucnost. Byly přiděleny transportní lístky každému Židovi na území Plzně a zřízena *Pomocná služba náboženské židovské obce*, která byla pověřena organizací židovských transportů z Plzně do Terezína. Vznikla 6. ledna 1942.¹⁰² Nabízela pomoc při vaření, šití, balení potřebných věcí a během příprav na samotný transport. Zajišťovala také hlídání dětí během příprav na transport. Služba pracovala 24 hodin denně, ve dne i

⁹⁷ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 81.

⁹⁸ PETRŮV, H., *Právní postavení Židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939-1941)*. s. 130.

⁹⁹ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 82.

¹⁰⁰ Úřední list města Plzně 1941. č. 22. s. 289.

¹⁰¹ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 82-83.

¹⁰² Archiv města Plzně. *Pomocná služba židovské náboženské obce*, č. 198. kat. 345, V/11.

v noci. Před nástupem do transportu bylo zprvu doručeno předvolání k nástupu. Předvolání obsahovalo potvrzení o převzetí předvolání, aby byla policie jistěna před vyššími úřady. Dále obsahovalo vysvětlivky k transportu a samotný transportní lístek. Ten obsahoval datum nástupu do transportu, jméno transportovaného a přidělené osobní číslo, pod kterým byl dále veden. Předvolání obsahovalo informace o přesném datu, času a místě nástupu. Místem, kde byli účastníci deportací shromažďováni, byla budova Sokola v dnešních Štruncových sadech. Plzeňští Židé byli předvoláváni od 9. ledna 1942 postupně po hodinách. Na shromážděni se museli dostavit všichni předvolaní včetně starých a nemocných. Výjimka nebyla udělena nikomu. O stavu nemocných se jednalo až na místě shromáždění. Každý byl povinen mít s sebou předvolání a transportní lístek. Dovoleno bylo zavazadlo do hmotnosti 50 kg, příruční zavazadlo s jídlem na 5 dní, drobná sada náradí a teplé oblečení.¹⁰³

Většinou to byl poslední majetek, který Židům zbyl. Během transportu bylo zakázáno kouřit a brát si s sebou cigarety a tabákové výrobky. Zavazadla byla přepravována odděleně, nebylo možné k nim během transportu přistupovat. „Hlavní zavazadla budou uložena do zvláštních vagonů. Až do příjezdu na místo určení nelze počítati s tím, že majitelé budou mít přístup k těmto svým zavazadlům. Uložte proto příkrývky a zásobu pro 5 dní, právě tak jako nejnnutnější potřeby pro několikadenní pobyt do příručního zavazadla (...) Všechna zavazadla označte svým jménem a čísly, která Vám byla vydána zároveň s úředním předvoláním (...) Vyplňte úřední formulář „Vermögenserklärung“. Upozorňujeme důrazně na to, že všechny údaje o jednotlivých součástech jmění musí býti přesné a úplné, zvláště např. pohledávky na peněžní ústavy, cenné papíry, pojistky atd.“¹⁰⁴ Z místa předvolání již nebylo možné se vracet do místa bydliště či kamkoliv jinam, proto bylo nutné veškeré věci zajistit předem. Po předvolání směli Židé pobývat pouze v prostorách sokolovny. Před nástupem do transportu museli doložit vyplněné formuláře o všech peněžních účtech, včetně přístupových čísel, odevzdat finanční pohledávky, klíče od bytů a domů, dodat seznam veškerého vybavení bytů.¹⁰⁵

První transport z Plzně byl naplánován na 17. – 18. ledna 1942, druhý 22. ledna a třetí 26. ledna. Během těchto tří transportů bylo z Plzně odvezeno přes 2 tisíce mužů,

¹⁰³ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 83.

¹⁰⁴ Archiv města Plzně. *Náboženská obec židovská, Vysvětlení k úřednímu předvolání*. KL 1253, II. 1-4. č. 120.

¹⁰⁵ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 84.

žen a dětí židovského původu. Z okolních měst a vesnic bylo odvezeno dalších 540 Židů. Byly mezi nimi celé rodiny, celé generace Židů, židovská inteligence, každý, kdo byl židovského původu. Transporty byly označeny písmeny R (18. 1. 1942), S (22. 1. 1942) a T (26. 1. 1942). Cílem tří vlakových souprav bylo Terezínské ghetto.¹⁰⁶ To mělo zvláštní postavení mezi nacistickými tábory. Nepodléhalo inspekci Ústřední správy koncentračních táborů, sloužilo k dezinformaci o skutečných záměrech. Terezínský tábor sloužil jako sběrný a pracovní tábor, a přestupní stanice do ostatních táborů, které znamenaly většinou smrt.¹⁰⁷

Do transportních vlaků byli Židé vedeni v zástupech a pod dohledem vojáků. Na krku museli mít zavěšenou ceduli se jménem, osobním číslem a označením transportu, do kterého byli přiřazeni. Stejně označení musely mít i jejich zavazadla, která jim byla při vstupu do vlaků odebrána. Po příjezdu do Terezína byli rozděleni a ubytováni v objektu bývalých vojenských kasáren. Zvlášť byli ubytováni mladí, zdraví muži, kteří byli schopní práce, ženy s dětmi, staří a nemocní. Kapacita ghetta byla nedostačující, mnozí byli nuceni spát na zemi na slámě, bez jakéhokoliv vybavení. V ghettu bylo zakázané se volně pohybovat.

Terezínské ghetto bylo pouze přestupní stanicí do dalších táborů. Většina plzeňských deportovaných byla poslána dále, převážně do vyhlazovacích táborů. „V březnu 1942 bylo do transportů Aa a Ab směřujících z Terezína do východopolského ghetta v Izbici zařazeno 620 mužů, žen a dětí z plzeňských transportů. Do dalších ghetta a koncentračních táborů v lublinské oblasti bylo během téhož roku vypraveno dalších 14 transportů, v nichž odjela více než polovina k likvidaci určených Plzeňanů (zhruba 1320 osob). Vedle Polska byla řada plzeňských obyvatel deportována do koncentračních a vyhlazovacích táborů v Bělorusku, Estonsku a Lotyšsku. 26. října 1942 byl z Terezína vypraven první transport do Osvětimi; tábor KL Auschwitz II - Birkenau (Osvětim II - Březinka), jak zněl oficiální název, se stal cílem všech pozdějších z Terezína odjíždějících transportů.“¹⁰⁸ Počet zavražděných plzeňských Židů činí 92% z celkového počtu transportovaných.

¹⁰⁶ KODERA, R., Likvidace plzeňských Židů. *Osudy obětí šoa na Plzeňsku*. [online]. [cit. 2016-03-15]. Dostupné z: <https://shoah.deportal.cz/shoah/documentation>

¹⁰⁷ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 84.

¹⁰⁸ KODERA, R., Likvidace plzeňských Židů. *Osudy obětí šoa na Plzeňsku*. [online]. [cit. 2016-03-15]. Dostupné z: <https://shoah.deportal.cz/shoah/documentation>

2.3.5. Židovská obec po II. světové válce

Po skončení druhé světové války se z 3 200 plzeňských Židů vrátilo pouze 116. Transporty organizované z Plzně přežilo celkem 204 lidí, ale ne všichni se do města vrátili.¹⁰⁹ Většina neměla kam, ani ke komu se vrátit. Po válce v Plzni nezůstala ani hrstka Židů. Na podzim roku 1945 navrátilí Židé obnovili plzeňskou židovskou obec, která se stala členem Rady židovských náboženských obcí. „Územní správa židovských obcí byla postavena na obvodním principu, a která do druhé světové války více či méně kopírovala hranice soudních okresů a pokrývala tak celé české země. Nacisté zrušili všechny židovské obce vyjma Prahy (myšleno Praha-střed, se sídlem v Maiselově ulici), která měla naopak tzv. příkazovací právo k venkovským pobočkám a místním úřadovnám, ve které byly tyto obce změněny – těch bylo v historických zemích celkem 136. Po válce bylo zřejmé, že židovských obcí bude obnoveno znatelně méně, než jich nacisté zrušili, neboť většina z nich by nebyla schopna zajistit administrativní a jiné úkoly, které jim ze zákona vyplývaly. Dále bylo nutné vyřešit správu majetku těch obcí, které zanikly. Návrh na rozdělení obvodů byl předložen venkovským referátem již na zářijovém sjezdu delegátů obcí. Postupné schvalování nových obvodů však nebylo snadné, zvláště proto, že nacisté zničili mnoho dokladů židovských obcí a nebylo tak jediné pomůcky, která by ukázala stav resp. rozvržení obvodů před okupací. Při slučování jednotlivých obcí brali v potaz příslušní jednatelé dvě hlavní zásady: jednak: "netvořiti malých, života neschopných obcí, i když o znovuoživení žádá několik příslušníků té které bývalé obce" a "dbáti možnosti technického a administrativního zvládnutí celého obvodu." Reorganizaci obvodů upravila vyhláška ministerstva školství a osvěty ze dne 20. září 1946.“¹¹⁰

V průběhu 1946 roku se obec rozrostla na přibližně 400 členů. Nárůstu židovské populace v Plzni pomohli také vracející se vojáci z války a Židé z různých koutů země, kteří se v Plzni usadili. Bývalý dům židovské náboženské obce byl po válce obsazen, proto se obec usadila v provizorní kanceláři na Masarykově náměstí. Synagoga byla plná zabaveného židovského nábytku, který zde shromáždili nacističtí vojáci. Poté byla postupně vyklížena, aby plnila účel bohoslužebny.

¹⁰⁹ FRÝDA, Pavel. Plzeň – Pomocná synagoga a starší plzeňský hřbitov. *Zaniklé obce a objekty*. [online]. 13. 1. 2008 [cit. 2016-03-20]. Dostupné z: <http://www.zanikleobce.cz/index.php?detail=1446811>

¹¹⁰ Historie FŽO. *Federace židovských obcí v ČR*. [online]. © 2010 [cit. 2016-03-20]. Dostupné z: <http://www.fzo.cz/o-nas/historie/>

Židovská obec v Plzni se obnovovala velmi pomalu. Hlavním úkolem v poválečném období bylo vzpomenout a zabránit zapomenutí na oběti fašismu, kterých bylo nejen z řad židovstva mnoho. Roku 1946 byla odhalena pamětní deska obětí členů plzeňského Sokola, mezi kterými bylo 30 židovských souvěrců. O rok později byl postaven pomník obětem fašismu na židovském hřbitově. Židovské obci se po uzákonění neplatnosti majetkově - právních jednání v době okupace pomalu vrací majetek. Často majetek těch, kteří se nevrátili z válečných transportů. Předsedou židovské obce se stal dr. Karel Stadler. Obec má snahu o obnovení předválečných židovských spolků – Židovského sirotčího spolku, činnosti Lóže IOBB. Žádosti byly zamítnuty pro údajné zahraniční styky s podobnými náboženskými spolky v zahraničí. To soudobý režim zakazoval.¹¹¹ Po roce 1947 bylo zahájeno pátrání po židovském majetku. Podle výpovědí skončil v rukou členů německého gestapa. Taktéž byty byly přiděleny i s nábytkem členům gestapa a jejich rodinám. O osudu dalšího majetku se zprávy nedochovaly.

Po vzniku státu Izrael roku 1948 se z Plzně odstěhovala zhruba polovina členů židovské obce. Obec v dalších letech žila nenápadně. Každoročně prováděla uctění památky padlým na židovském hřbitově a v synagoze, slavila tradiční židovské svátky, jako jsou Purim, Bar micva, Pesach, Chanuka a další. Po roce 1968 přišla druhá vlna vystěhovalců, která plzeňskou obec silně zasáhla. Po roce 1989 se židovská obec v Plzni znovu pokusila získat nemovitý majetek, opět téměř neúspěšně.

V roce 1991 se Rada židovských náboženských obcí mění na Federaci židovských obcí v ČR. Plzeňská židovská obec je jednou z jejích deseti obcí. Federace zastupuje židovské obce jako celek ve vnitrostátních i mezinárodních záležitostech. „Federace židovských obcí (FŽO) je střešovým orgánem, sdružujícím v současné době 10 Židovských obcí (ŽO) v Čechách a na Moravě. Kolektivními členy FŽO jsou i přidružené židovské organizace a spolky jako např. Terezínská iniciativa, sdružení bývalých vězňů nacistických koncentračních táborů, Unie židovské mládeže, sportovní oddíl Hakoach atd. Činnost FŽO a ŽO upravují Stanovy FŽO, jejichž součástí jsou Vzorové Stanovy ŽO, které si může každá ŽO – až na některá obligatorní ustanovení – přizpůsobit vlastním podmínkám. FŽO zastupuje židovskou pospolitost vůči tuzemským orgánům a institucím, včetně státních, a vůči zahraničí. Židovské obce jsou zastoupeny ve vrcholném orgánu Federace, v Radě, volenými zástupci, jejichž počet se

¹¹¹ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 94.

řídí počtem členů obce, kolektivní členové jsou zastoupeni předsedy jednotlivých spolků. Rada Federace volí ze svého středu předsedu a místopředsedy, kteří spolu s tajemníkem a vrchním zemským rabínem, jehož jmenování Rada schvaluje, tvoří Presidium. FŽO navenek zastupuje předseda a tajemník. Jednotlivé Židovské obce mají samostatnou právní subjektivitu a jejími statutárními zástupci jsou volení předsedové. V současné době působí ŽO v Brně, Děčíně, Karlových Varech, Liberci, Olomouci, Ostravě, Plzni, Praze, Teplicích a v Ústí n. L. Podmínkou vzniku a činnosti Židovské obce je pravidelné konání bohoslužeb. FŽO je kolektivním členem Světového židovského kongresu a Evropské Rady Židovských Obcí.“¹¹²

Židovská obec v Plzni je již více než 60 let bez rabína. „Pro vykonávání náboženských obřadů v judaismu není bezpodmínečně nutná přítomnost rabína. Bohoslužby může vést školený chazan či kantor. Předčítá modlitby, ujímá se zpěvných partů. Tuto roli může zastávat i jiný dospělý člen obce.“¹¹³

¹¹² Organizace FŽO. *Federace židovských obcí v ČR*. [online]. © 2010 [cit. 2016-03-20]. Dostupné z: <http://www.fzo.cz/o-nas/organizace/>

¹¹³ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 98.

3. ANALÝZA ŽIDOVSKÝCH OBCÍ V OKOLÍ PLZNĚ

Po vyhnání Židů z Plzně roku 1504 králem Vladislavem II. Jagellonským odcházeli Židé z města velmi pomalu. Nejčastějším útočištěm se pro ně staly vesnice a města v okolí Plzně - Štěnovice, Spálené Poříčí, Kasejovice, Rokycany, Radnice, Nečtiny, Pňovany, Osek, Město Touškov. Postupnému návratu do Plzně přispěl rok 1867 a obchodní možnosti, které Židé dokázali využít.

Židovské komunity v okolních obcích postihl podobný osud, jako židovskou komunitu v Plzni. Naprostá většina z židovských obyvatel byla poslána do transportů a zahynula v koncentračních táborech. Přežilo jen pár jednotlivců, kteří se do své rodné obce již nikdy nevrátili. A pokud se o to pokoušeli, neuspěli, protože majetek jejich rodin byl buď zničen, nebo zabaven a oni se neměli kam vrátit. Můžeme jen spekulovat, co vedlo k nenávisti a antisemitismu, které pronásledují židovské obyvatele již od počátků jejich historie.

3.1. Štěnovice

Velkou roli v historii plzeňského židovského obyvatelstva sehrála vesnice Štěnovice. Židé zde žili již v polovině 15. století, ale o tomto období se nedochovaly žádné zmínky. Pravděpodobně v této době Židé zprostředkovali obchod mezi místním panským dvorem a Plzní. „Židovská úspěšnost v obchodování začala konkurovat plzeňským měšťanům, kteří se proto obrátili na krále Vladislava II. Jagellonského a vymohli na něm vydání dekretu s právem vypovědět Židy z Plzně. K tomu došlo v roce 1504. Tehdy se Židé z Plzně začali rozcházet do nejbližšího okolí města. Jedním z nejvýznamnějších mimoplzeňských židovských středisek se staly i Štěnovice.“¹¹⁴ Počátek 16. století se datuje jako počátek doloženého osídlení Štěnovic Židy. Z dochovaných dokumentů je patrné, že prvními Židy byly dva manželské páry. Od roku 1694 se zde začínají ve větší míře usazovat Židé vyhnání z Plzně.¹¹⁵ Další doložené informace se datují na počátek 18. století, kdy žili ve Štěnovicích již tři

¹¹⁴ VLČKOVÁ, A., *Židovská historie ve Štěnovicích*. s. 4.

¹¹⁵ Věstník židovské náboženské obce, Roš Chodeš, září 2012, r. 74, s. 2.

židovské rodiny a působili jako poddaní na štěnovickém panství, které patřilo hraběnce Terezii Pöttingové z Vacínova. Židé byli pod panskou ochranou, protože jí přinášeli nemalé zisky. V průběhu století narůstá počet Židů v obci. V roce 1799 žilo na štěnovickém panství už 13 rodin izraelského vyznání čítající až 90 členů.¹¹⁶ Židé začínají rozvíjet obchod s peřím, kůžemi, vlnou, látkami. Velmi rozšířený je i podomní obchod, kdy Židé nabízejí k prodeji plodiny, zvířata a další. Vzkvétá i židovská řemeslná výroba – působili zde draslaři, řezníci, vinopalníci, kožešníci a pláteníci, sklenáři, rozvíjí se palírenství.¹¹⁷

Na přelomu 18. a 19. století dochází k návratu Židů zpět do Plzně. Díky odporu plzeňských a jejich obavám z konkurence je návrat do města velmi pomalý. Ze Štěnovic se odvážili jen dvě rodiny Abrahama Levita a Davida Löbla, kteří v Plzni založili své podnikání a i přes odpor měšťanů se dokázali prosadit. Oba měli pronajaté vinopalny a mohli ve městě pobývat formou po dobu nájmu do roku 1821. Oba byli ve svém podnikání úspěšní. Stále však příslušeli ke Štěnovicím, protože v Plzni nesměl žádný Žid vlastnit byt, dům nebo pozemek. „Bylo jim povoleno vlastnit parcelu nebo budovy pouze po dobu trvání nájmu k podnikání. Takovou výjimku dostal i štěnovický podnikatel David Löbl, známý též jako David Leopold Lövit (Levit), když vinopalnictví zaměnil za koželužnu. Ta stávala na okraji Plzně v místech, kde je dnes ulice Na Rychtářce.“¹¹⁸

Nejvíce židovských obyvatel bylo ve Štěnovicích kolem roku 1880. Tehdy zde žilo přibližně 100 Židů a z celkového počtu štěnovických obyvatel tvořili více než jednu desetinu. V té době už zde stála synagoga a fungovala také židovská škola a dodnes zachovalý hřbitov.¹¹⁹ O deset let později jejich počet klesá. K roku 1890 se uvádí 54 Židů. Důvodem může být ústava z roku 1867, která dala židovským obyvatelům stejná práva a svobody, které měli ostatní obyvatelé monarchie. Židé začali svobodně podnikat, stěhovat se a vlastnit nemovitosti. Nelze se divit, že se Židé stěhují do měst za lepšími možnostmi k podnikání a obchodu. Od konce 19. století počet Židů ve Štěnovicích stále klesá. Do vzniku Československa žilo ve vsi okolo 40 Židů¹²⁰, v období První republiky a před 2. světovou válkou žily ve vesnici pouze 4 židovské

¹¹⁶ Tamtéž.

¹¹⁷ FRÝDA, P., Synagoga ve Štěnovicích a zdejší židovské osídlení. *Zaniklé obce a objekty*. [online]. 26.2.2008 [cit. 2016-03-31]. Dostupné z: <http://www.zanikleobce.cz/index.php?detail=1447751>

¹¹⁸ VLČKOVÁ, A., *Židovská historie ve Štěnovicích*. s. 5-6.

¹¹⁹ Věstník židovské náboženské obce, Roš Chodeš, září 2012, r. 74, s. 2.

¹²⁰ VLČKOVÁ, A., *Židovská historie ve Štěnovicích*. s. 6.

rodiny s 10 – 11 členy. Do transportu v lednu 1942 odešlo 10 štěnovických Židů. Vrátil se jediný.¹²¹ Až na Jiřího Roubíčka všichni zahynuli v koncentračních táborech.¹²²

Ve Štěnovicích nikdy nebylo vyčleněno klasické židovské ghetto oddělené od okolí, jak tomu bylo v mnoha jiných městech a vesnicích. Domy pouze tvořily tzv. židovské sídliště, které se nacházelo v místech, kde žili nejchudší obyvatelé obce. Židovské domy se nacházely v nejstarších částech obce Potoky a Šance – místa nejvíce vzdálená od křesťanského kostela.¹²³ Některé domy se dochovaly dodnes, některé byly zničeny.¹²⁴ V židovském sídlišti se také nacházela synagoga. Její existence je datována kolem roku 1838, kdy byla poprvé zachycena v místních katastrálních mapách. Před výstavbou této synagogy jezdili místní Židé do synagogy ve vedlejší vesnici Dolní Lukavice. Synagoga se nacházela v lokalitě Potoky v těsné blízkosti okolních domů. Těsně mu přiléhal dům rabína a židovská škola.¹²⁵ Synagoga sloužila k náboženským účelům až do 30. let 20. století, kdy byla zavřena z důvodu zrušení náboženské obce židovské ve Štěnovicích a přešla pod plzeňskou správu. V době 2. světové války byla stavba ušetřena, zlikvidována byla roku 1970 na rozhodnutí ONV Plzeň – Jih.¹²⁶

3.2. Kasejovice

První zmínka o Židech v Kasejovicích je z počátku 16. století, kdy je uváděno jméno Žida Jakuba Malého, který si ve zdejší obci zakoupil dům pod hrází dnes již neexistujícího Pivovarského rybníka. Následně po něm přichází do Kasejovic asi 4 židovské rodiny. Po událostech roku 1504 přichází do Kasejovic další Židé, přicházející hlavně z Plzně, kde byli na příkaz krále vyhnáni, kde žili rozptýleni po celé obci. „Roku 1721 ovšem hrabě Leopold Künigl, majitel Inářského panství, k němuž Kasejovice náležely, nařídil místním Židům mimo jiné, aby se ze svých dosavadních obydlí přestěhovali do domků, které pro ně vrchnost postavila na obecním pozemku při západním okraji městečka. Současně ustanovil, že počet židovských rodin v Kasejovicích nesmí překročit 24. Tak byl položen základ samostatné židovské čtvrti s 5,

¹²¹ Věstník židovské náboženské obce, Roš Chodeš, září 2012, r. 74, s. 2.

¹²² VLČKOVÁ, A., *Židovská historie ve Štěnovicích*. s. 6.

¹²³ ROZKOŠNÁ, B., *Židovské památky Čech: historie a památky židovského osídlení Čech*. s. 378.

¹²⁴ VLČKOVÁ, A., *Židovská historie ve Štěnovicích*. s.11.

¹²⁵ FRÝDA, P., *Synagoga ve Štěnovicích a zdejší židovské osídlení. Zaniklé obce a objekty*. [online]. 26.2.2008 [cit. 2016-03-31]. Dostupné z: <http://www.zanikleobce.cz/index.php?detail=1447751>

¹²⁶ VLČKOVÁ, A., *Židovská historie ve Štěnovicích*. s.28.

později 13 a nakonec 21 domky oddělenými od křesťanské zástavby městečka. Roku 1774 v nich žilo 169 osob a byly na rozdíl od ostatních domů označeny římskými číslicemi.¹²⁷ Roku 1726, po vydání translokačního reskriptu, byli Židé nuceni sestěhovat se do ghetta. Kasejovické ghetto se nacházelo u potoka pod Pivovarským rybníkem a z počátku ho tvořilo 5 - 6 židovských domů, ale rychle se rozrůstalo. Později zde stálo 13 domů, které obklopovaly pravidelné náměstí, v jehož středu byla synagoga. Židovské ghetto se dále přirozeně rozšiřovalo.¹²⁸ Nejčastějším způsobem obživy pro kasejovické Židy byl tradičně obchod a řemesla.

Do 2. světové války zde žila početná komunita Židů s vlastní samosprávou, rabínem, synagogou, hřbitovem a školou, která byla zřízena v přízemí synagogy.¹²⁹ Židovské obyvatelstvo žilo v Kasejovicích až do 2. světové války. Jejich počet byl 37 Židů přímo z Kasejovic, 6 Židů z okolních vesnic.¹³⁰ Všichni kasejovičtí Židé byli v listopadu 1942 deportováni do koncentračních táborů, kde zemřeli. Holocaust přežila pouze jedna žena.¹³¹

Synagoga byla postavena v době největšího rozkvětu židovské obce v Kasejovicích v 18. století. v barokním slohu. Dochovala se dodnes. Dnešní vzhled synagogy není původní, je výsledkem rekonstrukce z poloviny 19. století. „Bohoslužby se tu konaly až do 20. let 20. století, kdy sem byla umístěna judaistická a historická sbírka Václava Mentbergera (1886 - 1969)¹³². Synagoga je dosud využívána jako muzeum i jako kulturní síň města. Dochována je vnitřní výzdoba s geometrickým a rostlinným ornamentem na stěnách. Zachována jsou typická kasulová okna a dokonce i aron ha-kodeš z 19. století.“¹³³

V Kasejovicích je dochovaný i původní židovský hřbitov. Nachází se na okraji obce nad křesťanským kostelem, na opačné straně od židovského ghetta. Dělí se na tři

¹²⁷ ČERVENKA, V., Židé v Kasejovicích. *Město Kasejovice*. [online]. [cit. 2016-03-31]. Dostupné z: <http://www.kasejovice.cz/cs/historie-a-pamatky/byvala-zidovska-synagoga-kasejovice/R20-A952/>

¹²⁸ CHRASTILOVÁ, J., *Devět židovských cest*. s. 66.

¹²⁹ ČERVENKA, V., Bývalá židovská synagoga – Kasejovice. *Město Kasejovice*. [online]. [cit. 2016-03-31]. Dostupné z: <http://www.kasejovice.cz/cs/historie-a-pamatky/byvala-zidovska-synagoga-kasejovice/R20-A952/>

¹³⁰ ČERVENKA, V., Židé v Kasejovicích. *Město Kasejovice*. [online]. [cit. 2016-03-31]. Dostupné z: <http://www.kasejovice.cz/cs/historie-a-pamatky/byvala-zidovska-synagoga-kasejovice/R20-A952/>

¹³¹ Kasejovice. *Židovská cesta na Plzeňsku*. [online]. © 2001 – 2016 [cit. 2016-03-31]. Dostupné z: http://www.jewish-route.eu/mesta/05_kasejovice/kasejovice.htm

¹³² Rodák z Kasejovic. Jeho hlavní přínos byl v oblasti kultury a umění, kdy shromažďoval nejrůznější sbírky a vystavoval je v kasejovické škole a později i v synagoze. Vedl také kasejovickou kroniku.

¹³³ Kasejovice. *Židovská cesta na Plzeňsku*. [online]. © 2001 – 2016 [cit. 2016-03-31]. Dostupné z: http://www.jewish-route.eu/mesta/05_kasejovice/kasejovice.htm

části, což je známkou postupného rozšiřování původního hřbitova. Nejstarší náhrobky pocházejí z počátku 18. století a jsou významné kvůli česky psaným nápisům, které souvisí s působením kasejovického rabína Filipa Bondyho, který v polovině 19. století jako první český rabín kázal česky. Pohřbívalo se zde až do 2. světové války.¹³⁴

3.3. Spálené Poříčí

Židovské osídlení na Spálenopoříčsku se datuje do doby okolo roku 1623, kdy byli Židé pozváni místní panskou vrchností. Důvodem může být záměr vrchností o rozvoj obchodu v obci.¹³⁵ Je doloženo, že mnoho příchozích Židů bylo z Plzně, kde byli vyhnáni. Počet Židů k roku 1623 byl 160 z téměř 1800 celkových obyvatel obce a stále stoupal.¹³⁶ Nejprve byly židovské rodiny rozptýleny po celé vesnici, roku 1680 nechala místní vrchnost postavit několik domů, které později tvořily základ pro židovskou ulici v obci. V Židovské čtvrti se nacházela synagoga a židovská škola. V dnešní době jsou některé domy zachovalé, většinou prošly rekonstrukcí a původní podobu již nemají. Zachovaly se dům řezníka, škola a dům nazván tzv. Židovna. Jedná se o původní stavbu židovského domu v židovské čtvrti, kde se dochovala tzv. černá kuchyň rozdělená na část mléčnou a masnou, podle košer pravidel.¹³⁷ Dnes se v tomto místě nachází penzion Joachima Loewidta včetně restaurace s tradičními židovskými košer specialitami.¹³⁸

Synagoga sloužila židovskému obyvatelstvu patrně již od počátku jejich usazení v obci. Byla postavena v místě bývalého pivovaru v pozdně barokním stylu. V roce 1946 byla nacisty zbourána a již nikdy nebyla obnovena. V místě synagogy se pravděpodobně nacházela i mikve, židovská rituální lázeň. Místní židovské obyvatelstvo bylo poměrně početné, proto byl zřízen hřbitov, který se dochoval do současnosti. První písemné zmínky se nachází z poloviny 19. století, ale zřejmě byl postaven dříve. Nejstarší náhrobek je z roku 1801.¹³⁹ Z období 19. století je také dochovaná zpráva o nemocnici zřízené Židy pro své cestující souvěrce.¹⁴⁰ 19. století

¹³⁴ CHRASTILOVÁ, J., *Devět židovských cest*. s. 67.

¹³⁵ DAVÍDEK, V., *Naše Spálenopoříčsko, Staré časy Spálenopoříčska : do roku 1848*. s. 13.

¹³⁶ DAVÍDEK, V., *Naše Spálenopoříčsko, Zalidnění, společnost, kultura Spálenopoříčska*. s. 24.

¹³⁷ Spálené Poříčí. *Židovská cesta na Plzeňsku*. [online]. © 2001 – 2016 [cit. 2016-04-03]. Dostupné z: http://www.jewish-route.eu/mesta/16_sp-porici/sp-porici.htm

¹³⁸ CHRASTILOVÁ, J., *Devět židovských cest*. s. 76.

¹³⁹ FIEDLER, J., *Židovské památky v Čechách a na Moravě*. s. 86.

¹⁴⁰ CHRASTILOVÁ, J., *Devět židovských cest*. s. 77.

bylo obdobím velkého rozvoje židovské kultury a hospodářství ve Spáleném Poříčí. Byla zde dokonce postavena pobočka plzeňské továrny na sirky, kterou vlastnil židovský podnikatel Eckstein.

V meziválečném období opustilo obci z důvodu hospodářské krize a šířícího se moderního sionismu mnoho místních Židů. Dalším důvodem byla vzrůstající hrozba antisemitismu ze sousedního Německa. Těsně před vypuknutím 2. světové války zde žilo pouhých 8 Židů. Transportu do koncentračních táborů neunikl ani jediný z nich. Holocaust přežily pouze 2 ženy, které se do obce nikdy nevrátily a z Československa emigrovaly neznámo kam.¹⁴¹

3.4. Radnice

Počátky židovského osídlení Radnic patrně také souvisejí s vypovězením Židů z Plzně, protože první zmínky jsou datované k počátku 16. století. „Poblíž centra – v místech za novou budovou hotelu je dosud zachována větší část dispozice bývalého židovského ghetta i s některými původními domky. Jedná se o unikátně dochovaný urbanistický prvek, v jehož centru stojí pozdně barokní synagoga. Podle nápisu na západní stěně pochází její budova z roku 1781 – byla vystavena zřejmě v souvislosti s reformami Josefa II., které židovskému obyvatelstvu přinesly některá práva včetně práva budování synagog.“¹⁴² V synagoze je dodnes dochovaná ženská galerie se samostatným vchodem a částečně vnitřní výzdoba. Budova dnes slouží místnímu ekologickému sdružení, které se o budovu stará a stojí za jejími částečnými rekonstrukcemi.¹⁴³ S radnickou synagogou je spojováno jméno Isak Mayer Weiss. Roku 1843 se stal rabínem místní synagogy a působil zde 3 roky. Poté emigroval do USA, kde se stal průkopníkem reformního judaismu a založil zde nejvýznamnější americkou židovskou náboženskou školu Hebrew Union College.¹⁴⁴

¹⁴¹ Spálené Poříčí. *Židovská cesta na Plzeňsku*. [online]. © 2001 – 2016 [cit. 2016-04-03]. Dostupné z: http://www.jewish-route.eu/mesta/16_sp-porici/sp-porici.htm

¹⁴² Radnice. *Židovská cesta na Plzeňsku*. [online]. © 2001 – 2016 [cit. 2016-04-03]. Dostupné z: http://www.jewish-route.eu/mesta/14_radnice/radnice.htm

¹⁴³ CHRASTILOVÁ, J., *Devět židovských cest*. s. 106.

¹⁴⁴ Radnice. *Židovská cesta na Plzeňsku*. [online]. © 2001 – 2016 [cit. 2016-04-03]. Dostupné z: http://www.jewish-route.eu/mesta/14_radnice/radnice.htm

Radnické Židy potkal stejný osud, jako všechny ostatní Židy v okolí. Od 19. století se opakovaly nepokoje kvůli jejich hospodářské vyspělosti, které po vypuknutí 2. světové války přešly v rasový antisemitismus.

4. ŽIVOT ŽIDOVSKÉ OBCE V PLZNI

4.1. Židovské školství

Židovská soukromá škola vznikla v r. 1859 a v Plzni působila 33 let. Před tím židovské děti navštěvovaly převážně německé a české školy. Vyučování bylo zahájeno 6. října 1860 a jednalo se o čtyřletou školu. Třídy se dělily na vorbereitungsklasse, unterklasse, mittelklasse a oberklasse. Vyučování ve škole bylo rozvrženo do 6 dnů v týdnu kromě soboty a výuka trvala zhruba 6 hodin denně. Vyučovanými předměty byla hebrejšтина, náboženství, čtení biblických textů v hebrejšтинě, český jazyk, počty a ve vyšších třídách se vyučovala také angličtina. Samotné vyučování probíhalo v německém jazyce. Německým jazykem hovořila v Plzni valná většina plzeňských Židů. „V česko-německých jazykově smíšených oblastech si Židé na jedné straně zachovávali svou náboženskou identitu, na straně druhé se v podstatě identifikovali s německým prostředím. Německá kultura a německé školství byly jednotícím prvkem v rozsáhlém středoevropském regionu, což pro Židy znamenalo větší možnost uplatnění než přimknutí se k české kultuře a jazyku. Židovské úspěchy na poli průmyslu a obchodu v tomto období byly proto často považovány za německé. Faktor židovské německé kulturní a jazykové afiliace zhoršoval již tak obtížný proces integrace Židů do české společnosti.“¹⁴⁵ Za dominantním postavením němčiny v Českých zemích stojí nejprve Obnovené zřízení zemské, které zrovnoprávnilo češtinu s němčinou. Velkou roli pro přijetí němčiny Židy mají reformy z doby Marie Terezie a následně Josefa II. Roku 1787 byl vydán zákon, který přikazoval Židům přijmout německá jména i příjmení. Narozené židovské dítě muselo přijmout německé jméno hned po narození. Dále byla vydána jazyková nařízení, která přikazovala Židům vést veškeré záznamy v matrikách a úředních knihách v německém jazyce. Židovské obce byly nuceny při jednání se zemskými úřady užívat němčinu. Němčina se stala úředním jazykem a její znalost museli prokazovat například také rabíni a učitelé náboženství.¹⁴⁶

¹⁴⁵ VOBECKÁ, J., Analýza: Židovské obyvatelstvo v Plzni. *Demografie*. [online]. 28. 7. 2006 [cit. 2016-03-21]. Dostupné z: http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=369%3E

¹⁴⁶ ZAHRADNÍKOVÁ, M., *Dějiny Židů v Českých zemích*. [online]. Vzdělávací a kulturní centrum Židovského muzea v Praze, 2006. [cit. 28.3.2016]. Dostupné z: <http://www.jewishmuseum.cz>

První rok po otevření školy docházelo na pravidelné vyučování 80 žáků do první třídy, 60 žáků do druhé třídy. Je nutno říci, že škola nebyla veřejná, za výuku se platilo. Školu mohly navštěvovat i dívky. Počet žáků se každoročně zvyšoval, nejpočetnější byl školní rok 1883/1884, kdy židovskou školu navštěvovalo téměř 200 žáků. Prvním ředitelem školy byl dr. Moritz Deutsch, poté se stal ředitelem druhý plzeňský rabín dr. Heinemann Vogelstein. Vedle školy byla zřízena i židovská školka pro předškolní děti. Nacházela se v prostorách pomocné synagogy. Škola byla zavřena roku 1892.

Po zavření židovské školy se vyučování židovského náboženství přesunulo do tzv. *Talmud – Thora Schule*. Vyučování židovského náboženství bylo zajištěno na každé škole, české, německé, základní, gymnáziu i na akademii, ale tato škola byla přímo zaměřená na židovské děti. Po absolvování jakékoliv obecné školy, ať české, nebo německé, pokračovaly děti ve studiu na měšťanské odborné škole, reálce či gymnáziu. I zde bylo zajištěno studium náboženství. Vyučujícími byli především rabíni židovské obce jako Angelus Kafka nebo Heinemann Vogelstein, bývalý ředitel židovské školy Moritz Deutsch. Židovské náboženství se na českých a německých školách vyučuje až do počátku 2. světové války.¹⁴⁷

4.2. Židovské náboženské spolky

Spolkový život židovské komunity v Plzni byl do 2. světové války velmi bohatý. Existovalo mnoho spolků související přímo se židovským náboženstvím, ale také spolky běžného života, které se věnovaly společenským a sportovním aktivitám, osvětové práci a charitě. Hlavně období po vzniku Československa bylo pro židovské spolky vrcholným obdobím. Židovství bylo téměř svobodné, mělo velký prostor rozvíjet své aktivity. Na chodu a fungování židovských spolků je vidět, jak soudržná a silná byla tato komunita.

Židovské dobročinné spolky zahrnovaly nejen zájmové skupiny, ale také celý systém sociální a léčebné péče, a byly velmi dobře organizovány. „Tato péče byla až do konce 19. století zcela na bedrech židovské obce. Dobročinné spolky pomáhaly získat nemajetným členům obce vzdělání, které bylo považováno za samozřejmé i pro nejchudší. Židovské spolky hradily členům nejen léky a poplatky, ale i otop na zimu,

¹⁴⁷ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 36.

ošacení apod. Spolky byly dotovány z dobrovolných příspěvků, darů a výnosů různých nadací. V Plzni židovská obec podporovala i městskou nemocnici nejen peněžními dary, ale i uhlím, mýdlem apod. Spolkovou prací a peněžními dary charitativní činnost nekončila, k dalším patřila podpora a sbírky pro různé účely. Plzeňští podporovali osídlování Palestiny, činnost Společnosti pro dějiny Židů v Československé republice a další.¹⁴⁸ Kromě židovských spolků v Plzni působilo několik židovských nadací, které měly za úkol podporovat členy židovské obce. Nejstarší byla Nadace Moritze Lewita, která byla založena roku 1880 na podporu chudých Židů v Plzni. Dalšími byly nadace podporující vzdělání chudých, Nadace Hermanna Mayländera a Nadace Adelbergerova. Podporovaly členy obce ve studiu středních a vysokých škol bez ohledu na pohlaví a národnost. Podmínkou byla příslušnost k plzeňské židovské obci a chudoba člena. Ve dvacátých letech 20. století patřily mezi nejvýznamnější spolky v Plzni Chevra kadiša, spolek pro ochranu sirotků, spolek židovských žen a dívek, pečovatelská služba, dámský spolek pro kulturu v Palestině, národní jednota českožidovská, dámský sbor jednoty českožidovské, tělovýchovný spolek Makkabi (obdoba českého Sokola), sionistický spolek a Lóže IOBB.

4.2.1. Spolek Chevra kadiša

Chevra kadiša byla nejstarší dobročinný židovský spolek v Plzni. Byla založena 16. května 1860 pod názvem *Izraelitischen Wöhlthätigkeitsverein Chewra – Kadischa in Pilsen*.¹⁴⁹ Spolek se označoval také jako Pohřební bratrstvo. Původním cílem spolku bylo postarat se o tělo a pohřeb zemřelého souvěrce v souladu s židovskými tradicemi a zákony. Od dávných dob bylo v židovství pohřbívání mrtvých považováno za náboženskou povinnost nejvyššího významu.¹⁵⁰ Postupem času spolek podporoval nejen rodiny zemřelých, ale také nemocné členy. Poskytoval finanční podporu, hradil veškeré léčebné útraty členů spolku. Spolek získával prostředky z různých dobrovolných darů, členských příspěvků, přijímacích poplatků. Členství ve spolku bylo čestné, pro členy se zásluhami o rozvoj židovské obce.¹⁵¹ Členové spolku

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 52.

¹⁴⁹ Archiv města Plzně, 726 K 84.

¹⁵⁰ ADLER, C.; DEUTSCH, G., HEBRA KADDISHA. *Jewish Encyclopedia*. [online]. ©2002-2011 [cit. 2016-03-23]. Dostupné z: <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/7442-hebra-kaddisha>

¹⁵¹ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 53.

pobírali jistých výhod. Byli pohřbeni v části židovského hřbitova určené pro privilegované a jejich pohřební výdaje byli o něco nižší.¹⁵² Spolek fungoval 24 hodin denně na denní a noční službu. V případě potřeby byla vyslána hlídka, která zajišťovala pomoc při nemoci nebo modlitbu, omytí a ošacení v případě úmrtí.

Na počátku 20. století měl spolek přes 700 řádných členů. Před válkou roku 1939 navštívil předseda spolku Jindřich Schwarzbart policejní ředitelství v Plzni, aby vysvětlil, že spolek nemá žádné politické cíle a hodlá pokračovat ve své činnosti. Přesto byl spolek rozpuštěn roku 1943. Po válce byla činnost spolku obnovena na základě dekretu prezidenta republiky na začátku roku 1946. „V červenci 1951 valná hromada židovské náboženské obce rozhodla pro zjednodušení agendy spolek Chevra kadiša včlenit do židovské náboženské obce a s tím ho zrušit. Protože v této době byla připravována nová právní úprava podpůrných spolků, bylo rozhodnutí valné hromady referátem pro vnitřní věci a bezpečnost zamítnuto. Představenstvo spolku proti tomuto rozhodnutí protestovalo a odvolalo se 17. srpna ke krajskému národnímu výboru. O rok později, 24. července 1952, jednotný národní výbor, referát vnitřních věcí, vzal na vědomí, že spolek Chevra kadiša byl včleněn do Židovské náboženské obce v Plzni. Spolek byl vymazán ze spolkového rejstříku, jeho majetek převzala židovská náboženská obec, včetně všech jeho funkcí.“¹⁵³ Takto skončila téměř devadesátiletá tradice židovského pohřebního spolku, která nebyla již nikdy obnovena.

4.2.2. Lóže Union IOBB – B'nai B'rith

„V roce 1892 byla v Plzni založena vůbec první lóže nejstarší celosvětové židovské organizace B'nai B'rith na území dnešní České republiky, nazvaná „Humanitní lože Union B'nai B'rith“.“¹⁵⁴ Spolek Lóže Union IOBB byl vytvořen za účelem rozvoje a zušlechtnění mravního a duševního charakteru. Spolek se nesl v duchu humanismu, čestnosti, rozvoji vlastenectví a podpory umění, vědy a kultury. Věnoval se podpoře charitativních organizací, rozvoji vědy, přednáškám a osvětové činnosti.

¹⁵² ADLER, C.; DEUTSCH, G., HEBRA KADDISHA. *Jewish Encyclopedia*. [online]. ©2002-2011 [cit. 2016-03-23]. Dostupné z: <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/7442-hebra-kaddisha>

¹⁵³ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 53-54.

¹⁵⁴ Adaptace spolkového domu Humanitní lože Union B'nai B'rith 1932–1933 / 1942. *Plzeňský architektonický manuál*. [online]. © 2014–2015 [cit. 2016-03-23]. Dostupné z: <http://pam.plzne.cz/objekt/c2-654-adaptace-spolkoveho-domu-humanitni-loze-union-b-nai-b-rith?code=C001>

Členem se mohl stát pouze ten, komu bylo členství nabídnuto některým ze stávajících členů.

Název Lóže se v průběhu jeho činnosti měnil. Spolek byl založen pod názvem *Israelitischer humanitätsverein Union B'nai B'rith in Pilsen*, zkráceně *Loge Union IOBB*. Od roku 1925 byl název zkrácen na *Lóže Union IOBB – B'nai B'rith se sídlem v Plzni*. Ve spolku se sdružovala plzeňská židovská intelektuální elita - mezi členy byli právníci, lékaři. Podporovali Společnost pro dějiny Židů v Československé republice, jejímž cílem bylo šířit osvětu židovských dějin, podporovat badatele a šířit jejich vědecké poznatky, konat přednášky, založit knihovnu a archiv. Lóže Union a Společnost pro dějiny Židů měli totožné cíle.¹⁵⁵

„Pro svoji činnost spolek nejprve využíval levou sekci třípodlažního historizujícího řadového dvojdomu z roku 1878 v Husově ulici č. p. 654. Původně obytnou budovu, která v době svého vzniku pomohla zformovat novou uliční frontu, nechalo představenstvo lóže v letech 1932–1933 přestavět a proměnilo ji ve spolkový objekt s jídelnou, bufetem, knihovnou a salonky v prvním patře, se zasedací síní a místnostmi sloužícími potřebám výboru organizace umístěnými ve druhém patře a dvěma byty v přízemí. (...) Z dochovaných dokumentů je známo, že spolkový dům členové rádi navštěvovali, účastnili se řady přednášek, a to i v doprovodu svých manželek a dalších rodinných příslušníků. Nové, stále výrazněji antisemitské poměry však způsobily, že zde plzeňská lóže sídlila jen do roku 1938. (...) Za druhé světové války budovu využívalo krajské vedení Národně socialistické německé dělnické strany (NSDAP) v Plzni.“¹⁵⁶ Po válce byla budova předána do vlastnictví komunistické strany.

Dne 25. ledna 1939 byla na základě vládního nařízení Lóže oficiálně rozpuštěna. Důvodem byl střet a poškození zájmů vůči Protektorátu Čechy a Morava. Policie zabavila veškeré jmění, majetek i písemnosti spolku a bylo zatčeno několik členů spolku, včetně předsedy Aloise Wotitzkého. Po roce 1945 bylo žádáno o obnovení činnosti Lóže, žádost byla zamítnuta pro údajnou kooperaci se zahraničními institucemi podobného charakteru. Ještě jeden pokus o obnovení a navrácení majetku židovské obci proběhl roku 1989, taktéž neúspěšně.¹⁵⁷

¹⁵⁵ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 56-57.

¹⁵⁶ *Adaptace spolkového domu Humanitní lože Union B'nai B'rith 1932–1933 / 1942. Plzeňský architektonický manuál*. [online]. © 2014–2015 [cit. 2016-03-23]. Dostupné z: <http://pam.plzne.cz/objekt/c2-654-adaptace-spolkoveho-domu-humanitni-loze-union-b-nai-b-rith?code=C001>

¹⁵⁷ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 58.

4.2.3. Ostatní židovské spolky v Plzni

Mezi další židovské spolky se řadí Dobročinný spolek židovských žen. Vznikl roku 1870 v Plzni pod názvem *Bund jüdischer Frauen und Mädchen in Pilsen*. Jeho účelem byla podpora kulturních a humanitárních organizací. Údajně měl spolek finančně přispět i na stavbu nové synagogy v Plzni. Prostředky pro chod organizace byly jako u většiny dalších spolků získávány z darů a členských příspěvků. Na počátku 20. století působily v Plzni celkem tři ženské spolky a mnohé z žen působily i v jiných organizacích, jako členky sionistického Dámského spolku pro kulturu v Palestině nebo Dámského odboru jednoty českožidovské. Jedním z hlavních témat bylo postavení žen ve společnosti. Spolky pořádaly přednášky o postavení žen v náboženství, v kultuře i hospodářství. Roku 1939 byl spolek přejmenován na Svaz židovských žen a dívek, o dva roky později musel přenechat veškerý majetek židovské obci v Plzni a nedlouho poté byl spolek rozpuštěn. Pokus o obnovení činnosti po válce byl zamítnut.

Spolek pro výchovu chudých židovských sirotků a pro podporu souvěrců v Plzni byl založen také na konci 19. století, roku 1880. Jeho náplní bylo postarat se o výchovu a vzdělání židovských sirotků a všech souvěrců, kteří nebyli schopni se o sebe z jakéhokoli důvodu postarat. I tento spolek byl s nástupem války nucen změnit svůj název a taktéž byl roku 1941 zrušen. Již nikdy nebyl obnoven. Pro chudé a nemohoucí byl zřízeny další spolky. Židovský spolek pro volné stravování a Židovská ústředna pro sociální péči v Československé republice – místní svaz v Plzni.¹⁵⁸

V Plzni působila řada židovských spolků zaměřených na sportovní aktivity. Židovská tělocvičná a sportovní jednota Makabi vznikla roku 1919. „Účelem spolku bylo povznesení tělesné a mravní úrovně svých členů, obroda židovského národa a vybudování jeho národní domoviny. Toho mělo být dosaženo společným cvičením, společnými schůzkami a výlety. Spolek sdružoval muže, ženy i mládež a byl nepolitickým.“¹⁵⁹ Kromě tělovýchovy se spolek věnoval přednáškám, pořádal kurzy hebrejštiny, filmová představení. Název Makabi odkazoval na jméno židovského vůdce povstání Židů proti syrskému útlaku ve 2. století př. n. l. Dobył Jeruzalém a očistil a znovu zasvětil Jeruzalémský chrám od syrských nájezdů.¹⁶⁰ Druhým sportovním spolkem byl Židovský sportovní klub Hagibor. Zaměřoval se přímo na sport a

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 59.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 59-60.

¹⁶⁰ FRÝDA, P., Plzeň – Pomocná synagoga a starší plzeňský hřbitov. *Zaniklé obce a objekty*. [online]. 13. 1. 2008 [cit. 2016-03-20]. Dostupné z: <http://www.zanikleobce.cz/index.php?detail=1446811>

tělovýchovu. Klub pořádal atletické a plavecké závody, fotbalové zápasy a jiné sportovní akce. V roce 1927 se Hagibor sloučil se sportovní jednotou Makabi a oba byli roku 1941 zrušeny jako všechny ostatní židovské spolky v Plzni.¹⁶¹

¹⁶¹ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 60.

5. ŽIDOVSKÁ ARCHITEKTURA V PLZNI

5.1. Plzeňské synagogy

5.1.1. Synagoga v judaismu

Synagoga je nejen místo židovských modliteb a bohoslužeb, kde se předčítá Tóra, ale také místo pro vzdělávání, kázání, místo pro židovské obřady. Provádí se zde soudní řízení a vynáší se zde rozsudky. Synagoga je ústřední institucí judaismu. Je centrem všech židovských náboženských obcí. Před zničením chrámu v Jeruzalémě byla funkce synagog a chrámu mírně odlišná. V synagoze se předčítalo ze svatého Písma, odehrávaly se zde modlitby a vyznání víry a hříchů. V chrámu se přinášely náboženské oběti. Po zničení chrámu v Jeruzalémě synagoga oficiálně zastoupila funkci chrámu.¹⁶² Slovo synagoga je řeckého původu a znamená v překladu shromaždiště, dům shromáždění. Jako první tento pojem začali používat helénští Židé, jako synonymum pro obec, shromáždění.¹⁶³ Synagoga jako židovská instituce se objevila po zničení jeruzalémského chrámu roku 586 př. n. l. v Palestině. Nicméně nejstarší synagogy jsou datovány již ve 3. století př. n. l. Rozvoj synagog spadá do období prvního babylónského exilu. Židé si v cizím prostředí chtěli uchovat své náboženské prvky a víru svých otců.¹⁶⁴ „U proroka Ezechiela se objevují určité náznaky v pasážích hovořících o shromáždění starších, zejména v kapitole, kde se zmiňuje tzv. „malá svatyně“. Pro exulanty mohla synagoga představovat sjednocující prvek a určitou náhradu zbořeného jeruzalémského chrámu. Jednoznačné důkazy o existenci synagogy jako center náboženského života v Palestině a diaspoře pocházejí až z 1. stol. n. l.“¹⁶⁵ Po zničení chrámu v Jeruzalémě se synagoga stala hlavním náboženským centrem Židů. Neměla nahrazovat původní chrám, ale měla na něj odkazovat s vírou, že bude chrám znovu obnoven.¹⁶⁶

¹⁶² PĚKNÝ, T., *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. s. 169.

¹⁶³ ŠPIRKOVÁ, V., *Unikátní encyklopedie na pokračování, památky: Velká synagoga v Plzni*. nestr.

¹⁶⁴ PĚKNÝ, T., *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. s. 168.

¹⁶⁵ HORYNA, B., PAVLINCOVÁ, H., *Judaismus, křesťanství, islám*. s. 194.

¹⁶⁶ SLÁDEK, P., *Malá encyklopedie rabínského judaismu*. s. 208.

„Židé násilně přesazení do cizího prostředí chtěli zachovat vědomí sounáležitosti se svým náboženstvím, národem i historií. Začali se scházet ke společným modlitbám, k výuce v rituálu a zvycích, ke společné četbě z posvátných knih, které se jim podařilo zachovat nebo které popaměti sepisovali; postupně si vytvářeli novou liturgii a pro svá shromáždění si začali stavět zvláštní domy. Když se pak s povolením perského vládce Kyra mohli vrátit do vlasti a založili druhý společný židovský stát, přinesli si myšlenku synagogy s sebou. Před zničením druhého Chrámu (70 př. n. l.) existovalo prý jen v Jeruzalémě na čtyři sta modliteben. Mnoho dalších bylo po celé zemi a téměř tisíc v různých obcích diaspory.“¹⁶⁷

Podle židovského zákona halacha a podle Tóry se musejí dodržovat určitá pravidla jak při stavbě synagogy, tak při její návštěvě. Budova synagogy musí být situovaná směrem k Jeruzalému. Na našem území tedy směrem na východ. Při stavbě musí být synagoga opatřena okny. Vnitřní výzdoba je tvořena přírodními motivy. V synagogách se nevyskytují lidské sochy, ani zvířecí motivy. Často byla k synagogám přistavována pomocná synagoga, nebo pomocný dům, škola, modlitebna.

Muži musí vstupovat pouze s pokrývkou hlavy – kipa.¹⁶⁸ V synagoze je zákaz konzumace jídla i pití, kromě přípitku pro požehnání. Také platí zákaz spánku, pomluy, obchodních transakcí kromě dobročinných.¹⁶⁹

V Čechách byly synagogy většinou zděné budovy a vnější vzhled byl plně v rukou světské moci. Synagogy nesměly připomínat křesťanský kostel. Nesměly být příliš zdobené, nesměly mít věže, zvony, nesměly být příliš velké. Musely být menší než křesťanský kostel a další křesťanské stavby.¹⁷⁰ Byly stavěny mimo hlavní ulice a centra, nejčastěji v židovských ghettech. Až v 19. století, kdy došlo ke zrovnoprávnění židů s ostatním obyvatelstvem, mohli Židé stavět synagogy podle své tradice. Jako honosné zdobené stavby, mnohdy i s věžemi, které byly dříve zakázané. Synagogy vznikají nejen v ghettech, ale i mimo ně, na hlavních ulicích měst. Hlavní požadavky na výstavbu synagogy podle židovského zákona zůstaly zachovány. Stále se synagoga musela orientovat na východ, směrem k Jeruzalému. Musela být postavena na takovém místě, které převyšovalo okolní domy. Podle talmudu měla být synagoga rozdělena na

¹⁶⁷ HORYNA, B., PAVLINCOVÁ, H., *Judaismus, křesťanství, islám*. s. 196.

¹⁶⁸ Kipa je rituální pokrývka hlavy. Od středověku je pokrývka hlavy považována za znamení mužské zbožnosti

a ženské skromnosti. Později byla modlitba s nepokrytou hlavou přirovnávána ke křesťanské praxi a považována za nežidovskou. Dnes je označována jako jarmulka.

¹⁶⁹ ŠPIRKOVÁ, V., *Unikátní encyklopedie na pokračování, památky: Velká synagoga v Plzni*. nestr.

¹⁷⁰ JAKUBEC, P., ROZKOŠNÁ, B., *Židovské památky Čech*. s. 36.

část pro muže a pro ženy. Obě části oddělovala příčka, tzv. mechica. Ženy měly vyhrazené místo v zadní části synagogy, muži v přední části. Muž a žena se nesměli bohoslužby účastnit společně.¹⁷¹

Činnost synagogy úzce souvisí s činností židovské náboženské obce a funkcí rabína. „V roce 1853 byla v Plzni obnovena židovská obec. V prosinci 1856 byla povolena stavba synagogy a zřízení městské školy (...) 17. června 1857 byl slavnostně položen základní kámen synagogy v dnešních Smetanových sadech 5. Dům č. 80, kde dnes sídlí židovská obec, byl odkoupen od města spolu s pozemkem. Položení základního kamene se zúčastnili zástupci města Plzně, představení židovské obce a veřejnost. Rabín Angelus Kafka pronesl slavnostní řeč. Do základů byl dán v mědi rytý dokument se jménem císaře a jmény členů jeho rodiny, jména představených zdejších úřadů a obce spolu se jmény stavitelů synagogy.“¹⁷²

Prvním plzeňským rabínem byl Angelus Kafka. Byl ustanoven krajským rabínem pro plzeňský a klatovský kraj roku 1836. Sídlil ve Švihově a od roku 1836 se snažil přemístit úřad do Plzně. Povedlo se mu to až roku 1853, kdy byla v Plzni znovu obnovena židovská obec. 8. dubna 1859 Angelus Kafka posvětil otevření nové synagogy (dnes Staré synagogy) vnesením svitku Tóry. Angelus Kafka funkci rabína vykonával do roku 1868, zemřel roku 1870. Je jediný z plzeňských rabínů, který byl pohřben na plzeňském židovském hřbitově. Jeho hrob se stal symbolem židovské víry a poutním místem Židů z Plzně i okolí. Během německé okupace se k jeho hrobu scházeli Židé s prosbou o ochranu. Jeho náhrobek byl zlikvidován roku 1986 spolu s celým židovským hřbitovem. Druhým plzeňským rabínem byl Heinemann Vogelstein v letech 1868 – 1880. Poté se rabínem stal Nathan Porges v letech 1880 – 1882. Rabín Caro v letech 1882 – 1891. Adolf Posnanski v letech 1891 – 1907. Ludwig Golinski v letech 1908 – 1925. Od roku 1918 působili v Plzni rabíni dva, jeden kázal česky, druhý německy. Posledním rabínem působícím v Plzni byl Max Hoch. Jmenován byl roku 1925 a pověřen vedením matriky. Max Hoch byl jako jediný rabín českého původu, pocházel z Mladé Boleslavi. Na začátku druhé světové války byl v roce 1939 odvezen do tábora v Dachau a tam roku 1940 násilně zahynul. Posledním, do funkce nejmenovaným plzeňským rabínem byl rabín Weiner. Roku 1942 odešel spolu s ostatními Židy do transportu do koncentračního tábora, ze kterého se nevrátil.¹⁷³

¹⁷¹ HORYNA, B., PAVLINCŮVÁ, H., *Judaismus, křesťanství, islám*. s. 194.

¹⁷² ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 44.

¹⁷³ Tamtéž, s. 68.

V současnosti nemá plzeňská židovská obec vlastního rabína. Plzeňskou židovskou obec zastupuje vrchní zemský rabín Karol Sidon.

5.1.2. Stará synagoga

Již před stavbou synagogy ve Smetanových sadech byly v Plzni činné dvě židovské synagogy. Historicky první doložená synagoga v Plzni ze 13. století se nacházela v židovské čtvrti, na rohu Solní a Sedláčkovy ulice na místě dnešní hlavní pošty. Plzeňským Židům přestala vyhovovat, tak byl roku 1437 koupěn pozemek v blízkosti dnešní Staré synagogy. Kromě synagogy se zde nacházela i židovská škola. Na počátku 16. století dochází k úpadku židovství na území Plzně. Židé byli vyhnáni „na věčné časy“ a nastává konec židovské obce. Synagoga a škola zanikly. Až po dlouhých třech stoletích se do Plzně vrátila židovská obec a s ní započala stavba nové synagogy.

Budova staré synagogy byla vystavena v novorománském stylu, podle plánů M. Stelzera, stavitelem V. Wiesnerem. Slavnostní vysvěcení synagogy se odehrálo 8. dubna 1859. Synagoga má obdélníkový půdorys o rozměrech 14x20 m a výšku 12 m. Je vystavena z kamenného zdiva, kryta sedlovou střechou. Okna a dveře jsou vystavěny jako půlkruhový výklenek. Na západní straně se nachází 2 vchody. Z levé strany přiléhá ke stavbě schodiště, které umožňuje přímý vstup do ženské galerie.¹⁷⁴ Podlahu tvoří cihlová dlažba. Vnitřní prostor je dělený dvěma dřevěnými patrovými galeriemi ve výšce 4 m a 7 m nad podlahou. Galerie zesponu podpírá dřevěný kazetový strop. Po rozsáhlém požáru se z vnitřního vybavení synagogy zachoval pouze svatostánek a hebrejské hodiny, které mají převrácený ciferník a jdou proti směru hodinových ručiček.

V 19. století se počet Židů v Plzni rapidně rozrůstá. Stará synagoga s celkovým počtem 235 míst, 113 míst pro muže a 122 míst pro ženy, se stává nevyhovující a příliš malou pro své účely. Proto se obec a město Plzeň roku 1871 rozhodli povolit rozšíření synagogy o modlitebnu a budovu školy. Budově se začalo říkat „pomocná synagoga“, která ke staré synagoze přímo přiléhala při jižní straně. Vystavěna byla r. 1875 podle návrhu architekta J. Melzera. Byl zde vybudován unikátní systém teplovzdušného vytápění, tak sloužila i jako zimní modlitebna. Synagoga měla tradiční ženskou galerii,

¹⁷⁴ V synagogách je přísně oddělen prostor pro muže a pro ženy. Bohoslužby se nemohou účastnit společně.

na kterou byl možný vstup i ze Staré synagogy přes společný balkon. V synagoze byl obyčejná dřevěná schránka na tóru aron ha-kodeš a tradiční řečniště na východní straně synagogy. Synagogy byly přímo propojené schodištěm. Obě byly využívány pro bohoslužby až do postavení nové synagogy roku 1893. Poté sloužily jako škola. Bohoslužby se zde již neprováděly.¹⁷⁵

Jako škola fungovaly synagogy až do 2. světové války. Pod tlakem antisemitismu byla škola zakázána, zavřena a sloužila jako sklad židovského majetku, který nacisté Židům zabavili. Vybavení synagogy bylo z velké části zničeno. Po skončení války byla židovská obec v Plzni obnovena. Komunistický režim ale židovství nepodporoval a obci se nedařilo sehnat potřebné finance na rekonstrukci a znovuobnovení synagogy.

V 90. letech 20. století započaly první záchranné akce na opravu a rekonstrukci budovy. „Na podzim 1997 byla provedena oprava krovu a byla položena nová střešní krytina. Investorem byla Nadace Rudolfa Löwyho a plzeňských Židů pro záchranu a využití plzeňských synagog.¹⁷⁶ Střecha pomocné synagogy se ale zřítla. Zachovaly se pouze obvodové zdi budovy. Rekonstrukce pokračovaly. Za přispění Evropské unie se podařil zrekonstruovat původní dřevěný kazetový strop z dochovaných kazet. Byly zrekonstruovány původní hebrejské hodiny a usazeny do hlavního průčelí budovy. Zrenovován byl i dům Šámese¹⁷⁷, který přímo přiléhá ke Staré synagoze. Za projektem a rekonstrukcí synagogy stojí plzeňský architekt Jan Soukup., který se zabývá rekonstrukcemi náboženských staveb v České republice.

V roce 2002 byl v místě bývalé staré synagogy vystaven památník obětem holocaustu v rámci projektu Zahrada vzpomínek. Památník má připomínat tragické osudy dvou a půl tisíc plzeňských Židů, kteří nepřežili 2. světovou válku. Památník vznikl k šedesátému výročí zahájení deportací na trase Plzeň – Terezín.¹⁷⁸ K náboženským účelům je synagoga využívána jen příležitostně, pravidelné bohoslužby se zde nekonají. Synagoga je dnes místem spíše pro umělecké expozice a výstavy.

¹⁷⁵ GOLD, H., *Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti*. s. 356.

¹⁷⁶ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 46.

¹⁷⁷ Šámes je označení pro tzv. synagogálního sluhu. Byla pro něj vystavena malá budova blízko synagogy. Měl za úkol střežit synagogu, obcházet židovské domácnosti a svolávat je k bohoslužbě, oznamoval začátky židovských svátků. Často působil jako úředník rabínského soudního dvora. HORYNA, B., PAVLINCOVÁ, H., *Judaismus, křesťanství, islám*. s. 198.

¹⁷⁸ Zahrada vzpomínek. *Občanské sdružení HUMR*. [online]. © 2006 [cit. 2016-01-07]. Dostupné z: <http://www.humr.wz.cz/pamatnik-zahrada-vzpominek/>

2. 12. 1998 byla budova staré synagogy prohlášena za kulturní památku Ministerstva kultury ČR.¹⁷⁹

5.1.3. Nová synagoga v Plzni

5.1.3.1. Počátky výstavby synagogy

Na konci 19. století byla židovská komunita v Plzni poměrně početná. V roce 1880 tvořili Židé 5,95% obyvatel Plzně, v roce 1890 5,17 %, tedy asi tři tisíce Židů.¹⁸⁰ Židovská obec v Plzni chtěla rozšířit a ukotvit svůj vliv, ukázat svůj význam a vyřešit organizační náležitosti. Stará synagoga přestala splňovat nároky rozrůstající se židovské obce. Počet účastníků bohoslužeb převyšoval kapacitu synagogy. Proto se židovská obec chýlila se k výstavbě nové, velké synagogy.

Roku 1875 židovská obec odkoupila pozemek od Františka Prokopa v centru Plzně, ve Štěpánových sadech (dnešní Sady Pětaticáků). Na pozemek navazoval hostinec. Židovská obec neměla dostatečné finanční prostředky na výstavbu nové synagogy, proto se rozhodla hostinec pronajímat.¹⁸¹

Pozemek byl zatížen zástavním právem. Do dvou let od koupě pozemku musela židovská obec postavit synagogu, jinak by se pozemek vrátil zpět do vlastnictví obce. Lhůta pro výstavbu byla několikrát prodlužována, kvůli nedostatku finančních prostředků. Zprvu o pět let. Poté dal 12. ledna 1879 předseda židovské obce v Plzni Markus Sabat žádost o další prodloužení. Žádosti bylo vyhověno a lhůta pro výstavbu se prodloužila o dalších osm let. Poté bylo ještě několikrát žádáno o prodloužení a několikrát lhůta prodloužena.¹⁸² Od zakoupení pozemku začátku budování synagogy uběhlo 19 let. Obec řešila nedostatek finančních prostředků pomocí půjček, pronájmů a dobrovolných příspěvků.

¹⁷⁹ Nemovité památky. *Národní památkový ústav*. [online]. © 2003-15 [cit. 2016-01-10]. Dostupné z: <http://monumnet.npu.cz/pamfond/list.php?IdReg=162856&Limit=25>

¹⁸⁰ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 37.

¹⁸¹ HUDEC, T., Velká synagoga v Plzni. In.: *Pěší zóna – revue pro památkovou péči, archeologii, historii, výtvarné umění a literaturu*. č. 9/2001. s. 29.

¹⁸² Tamtéž, s. 31.

5.1.3.2. Plány a projekt výstavby synagogy

Možnost vypracovat projekt k výstavbě nové synagogy dostal německý židovský architekt Max Fleischer. Do té doby existovaly původní plány pro stavbu z dob koupě pozemku. Max Fleischer byl pověřen přepracováním těchto plánů.¹⁸³ Stále byla otevřená otázka ohledně rozpočtu stavby. Židovská obec odkládala výstavbu právě kvůli nedostatku financí. Plány byly nakonec podepsány architektem Maxem Fleischerem, obcí i stavitelem Emanuelem Klotzem, který byl pověřen výstavbou synagogy.

Fleischerův návrh byl severogotickým stylu a věže měly dosahovat výšky 65 metrů. Tento návrh byl zprvu přijímán, později zamítnut. Důvodem měla být přílišná podoba s křesťanskými stavbami a výška věží, které by mohly zastínit křesťanskou dominantu Plzně, kostel Sv. Bartoloměje. Gotický styl, ve kterém měla být synagoga vystavena, se také příliš podobal křesťanským stavbám. Gotika byla do té doby využívána pro stavbu kostelů. V architektuře synagog se používala jen výjimečně. Židovské obce ve velkých městech často zadávaly zakázky německých architektům. Němci se považovali za národ, který vznikl na křesťanských základech, a gotika měla toto ztvárňovat. Dalším důvodem odmítnutí byl nedostatek financí na uskutečnění tohoto plánu. Fleischer musel plány upravit. Interiér synagogy byl zachován, pozměněna byla vnější podoba. Štítové průčelí bylo nahrazeno dvěma věžemi. „S přihlédnutím k tomu, že architektovi panu Fleischerovi se podařilo najít lepší ideu průčelí tím, že uskutečnil provedení s věžemi, dále se toto průčelí s věžemi, vzhledem ke své impozantnosti, se, co se nákladů týče, neliší od průčelí se štítem, o tři metry vyššího, konečně s ohledem na to, že se výbor pro výstavbu chrámu již jednostranně vyslovil pro předložené průčelí s věžemi, anulují se usnesení 29/6 o průčelí se štítem a s konečnou platností se přijímá předložené průčelí s věžemi, resp. Předložený plán a ten bude neprodleně postoupen zdejšímu stavebnímu úřadu k povolení stavby.“¹⁸⁴ Max Fleischer poté tuto podobu synagogy v neogotickém stylu s menšími úpravami zrealizoval v Českých Budějovicích v letech 1887 – 1888.¹⁸⁵

¹⁸³ Tamtéž, s. 33.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 34.

¹⁸⁵ FRÝDA, P., České Budějovice – synagoga. *Zaniklé obce a objekty*. [online]. 14.5.2007 [cit. 2016-04-03]. Dostupné z: <http://www.zanikleobce.cz/index.php?detail=1443641>

Nové plány byly židovskou obcí schváleny 1888. V listopadu 1888 bylo požádáno o povolení výstavby a 2. prosince 1888 byl položen základní kámen.¹⁸⁶ „V den jubilea panovníkova dne 2. prosince 1888 položen byl za účastenství příslušníků Plzeňské obce israelské a pozvaných zástupců místních korporací a úřadů základní kámen k nové velkolepé budově synagogy, jejíž monumentální stavba v moderním slohu gotickém nemálo přispěje k ozdobě královské naší Plzně. Stavební rozsáhlé místo, v den slavnostního kladení kamene základního četnými prapory barev zemských a říšských zdobené, ovšem nachází se z nedostatku vhodnějšího místa mezi dvěma domy, k čemuž při sdělení plánů patřičný zřetel byl brán. Návrh plánů pochází od Vídeňského architekta Fleischera, zúčastnivšího se stavby velkolepé Vídeňské radnice.“¹⁸⁷

Již od počátku výstavby panovaly obavy z rozpočtu. Židovská obec si nechala vypracovat plány realizovatelné za maximálně 138 000 zlatých a nemohla daný rozpočet překročit. Architekt Fleischer si byl jistý, že při hladkém průběhu stavby rozpočet dodrží. Problém byl také v tom, že zástupci obce nevěděli, zda-li mají začít s výstavbou až po naspoření celé částky rozpočtu, nebo finance získávat postupně během stavby. Obec se rozhodla pro okamžitou výstavbu.¹⁸⁸

10. července 1889 se konalo zasedání obce, kde bylo odsouhlaseno nové přepracování plánů. „Architekta Fleischera je třeba se zeptat, zda je ochoten vypracovat do čtyř týdnů plán, odpovídající majetkovým poměrům obce, nepřekračující stavební náklady 170 000 zlatých, vyjma vnitřního zařízení, plán chrámu, obsahujícího 1200 míst k sezení a 200 míst k stání a pokud možno při tom zachovat gotický styl.“¹⁸⁹ Max Fleischer měl ke zpracování nových plánů výhrady. Do čtyř týdnů by plány zhotovit nestihl, žádal prodloužit lhůtu na vypracování. Také chtěl vyplatit finanční zálohu za svou práci. Neměl žádnou záruku, že za nové plány dostane zapláceno. Židovská obec obdržela jména dalších architektů, kteří byli ochotni plány předělat bezplatně. Obec tento návrh přijala a ukončila spolupráci s Maxem Fleischerem a navázala spolupráci s architekty Gartnerem a Tschurdym. Od nich si obec nechala vypracovat pouze skicy pro novou stavbu.¹⁹⁰

Vedením projektu obec pověřila Emanuela Klotze. Emanuel Klotz byl stavitel pocházející z Plzně. Podílel se na mnoha obecních stavbách – například bráně

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 35.

¹⁸⁷ Tamtéž.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 34.

¹⁸⁹ HUDEC, T., Velká synagoga v Plzni. 10/2002. s. 20.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 21.

Měšťanského pivovaru. Klotzův plán synagogy je navržen v neorománském stylu s maurskými prvky.¹⁹¹ Mnoho evropských synagog 2. poloviny 19. století byly stavěny v tomto duchu.¹⁹² Maurský sloh připomínal zlatý věk španělského židovstva v 10. až 15. století. Maurský sloh byl vnímán jako protipól ke křesťanské gotice.¹⁹³

Emanuel Klotz vycházel primárně z původních návrhů Maxe Fleischera. Opustil však jeho neogotický styl a stavbu přetvořil v neorománském slohu. Půdorys a hlavní stavební prvky synagogy Klotz zanechal. K hlavní změně oproti původnímu návrhu došlo v celkovém vzhledu stavby. Klotz změnil sloh celé stavby, změnil fasádu, snížil původní věže o 20 metrů. Jeho rozpočet o hodně převýšil rozpočet Maxe Fleischera. Návrh Emanuela Klotze počítal se 190 000 zlatých. Otázkou je, proč židovská obec nenechala synagogu dokončit Fleischerem, který měl téměř o ¼ nižší rozpočet nákladů a židovská obec nebyla v situaci, kdy by si vyšší rozpočet mohla dovolit.

I přes komplikace, které stavbu synagogy doprovázely, byla stavba úspěšně dokončena a Nová synagoga v Plzni byla slavnostně otevřena 7. září 1893.

5.1.3.3. Styl stavby

Příklon Židů k určitému architektonickému stylu znamená vyjádření politických i sociálních poměrů a odráželo se to na vzhledu židovských staveb. Židé vyjadřovali své postavení za pomoci architektury. Dříve volili gotický styl, aby se příliš nelišili od společnosti. Později se vyhraňují a stále častěji se přiklání k orientálním prvkům, aby upozornili na svůj orientální původ.¹⁹⁴ Velká synagoga a její architektonický styl odráží období emancipace židovského obyvatelstva. Budova je vystavena v neorománském stylu s maurskými prvky. Maurská architektura odkazuje na tzv. zlatý věk židovství na Pyrenejském poloostrově, který byl od 8. do 15. století pod islámskou nadvládou. Židé také chtěli odlišit židovskou synagogu od křesťanských kostelů. „Románský a gotický sloh si v 19. století "přisvojila" církev, a tak je lze v

¹⁹¹ CÍRKEVNÍ STAVBY – Velká synagoga v Plzni. *Ateliér Soukup, Opl, Švehla*. [online]. [cit. 2016-04-03]. Dostupné z: <http://www.atelier-soukup.cz/?goto=reference&kid=4&cislo=1>

¹⁹² V maursko-španělském stylu byla postavena také například monumentální synagoga v Budapešti, která je největší synagogou v Evropě a po synagoze v New Yorku druhou největší na světě. Postavena byla v letech 1854-1859. Stavbu vedl vídeňský architekt Ludwig Förster.

¹⁹³ ŠPIRKOVÁ, V., *Unikátní encyklopedie na pokračování, památky: Velká synagoga v Plzni*. nestr.

¹⁹⁴ KRINSKY, C. H., *Synagogues of Europe: Architecture, History, Meaning*. s. 74.

židovském kontextu chápat jako výraz asimilačních snah. Orientální prvky byly naproti tomu poukazem na biblický a orientální původ Židů i na jejich cizost, i když v Evropě byli přítomni již dva tisíce let. Maurský styl zároveň upomínal na legendární rozkvět židovstva v islámském Španělsku. V současnosti jsou orientální motivy jako maurský oblouk nebo kupole využívány opět v islámské architektuře.¹⁹⁵

Prolíná se zde také řada klasických architektonických proudů. Na budově jsou patrné renesanční, neorenesanční a gotické prvky. Například štít budovy nese neorenesanční prvky, portál renesanční prvky, okna s oblouky a kruhovými prvky jsou typicky románské, složení okna ze tří částí je typické zase pro renesanci. Strop složený ze žebrové síťové klenby je gotického stylu. Vedle svatostánku se nachází neorenesanční výklenky. V celém interiéru jsou patrné maurské prvky. Na malbách stěn, na zdobených dlaždicích, na vitráži oken.

„Inspirativní budovy pro stavbu se nacházely v tehdejších společenských a obchodních centrech střední Evropy, přičemž ukázkovým příkladem může být budova synagogy ve Vídeňské čtvrti Leopoldstadt navržená Ludvíkem Försterem.“¹⁹⁶ Průčelí s motivem tří sdružených oken a štít zakončený kapličkou se dvěma věžemi po stranách má mimo plzeňské synagogy také synagoga ve Vídni, v Praze nebo v Budapešti. Ve stejném duchu byly postaveny synagogy ve Vídni projektované židovským architektem Jakobem Gartnerem. Ani jedna synagoga se nedochovala. Obě byly zničeny nacisty během druhé světové války.

Synagoga architektonicky patří do proudu pozdního historismu. Historismus představuje úmyslný návrat do minulosti. Snahu o oživení starých slohů a prvků v moderním pojetí. V Čechách byl tento styl značně rozšířený. Historismus reagoval na sociální a politickou situaci Židů a promítal je do architektury. Tento přístup byl aplikovaný i při stavbě Velké synagogy v Plzni.

¹⁹⁵ Židovská identita v současné architektuře. *Český rozhlas*. [online]. [cit. 2016-01-30]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/kultura/portal/_zprava/180507

¹⁹⁶ VYBÍRAL, J., *Česká architektura na prahu moderní doby : devatenáct esejů o devatenáctém století*. s. 138.

5.1.3.4. *Popis synagogy*

Plzeňská synagoga je největší synagogou na území České republiky, druhou největší v Evropě a třetí největší na světě. Svou velikostí se řadí mezi největší synagogy na světě. Také proto dostala přídomek Velká synagoga.

Synagoga stojí na místě bývalých městských hradeb. Ve dvoře synagogy se nachází patrový dům, dříve sloužící pro rabína synagogy. Budova synagogy má rozměr 56x30 metrů a je určena až pro dva tisíce návštěvníků. Je vystavěna z kamenných kvádrů a cihelného zdiva. Pro vstup byl vybudován vchod se třemi dveřmi. Vstup je situovaný z hlavní třídy Klatovské ulice. Nad římsou, která se nachází nad hlavním vchodem, jsou umístěna tři okna. Jsou zdobená barevnou vitráží. Ve štítu je umístěna židovská šesticípá hvězda¹⁹⁷, v jejímž středu je šestiúhelníkové okno. Na vrcholu štítu se nachází bílý baldachýn, v něm jsou umístěny mramorové desky, kde je vytesáno židovské desatero. Plocha štítu je lemována plastickým dekorem. Střecha hlavní lodi je sedlová a pokrytá červeným a bílým eternitem. Střechy nad bočními chodbami jsou pultové, částečně průhledné, aby osvětlovaly vitráže uvnitř budovy. Na obou stranách budovy jsou dvě věže. Půdorys spodní části věží je čtvercový, zhruba po 20 metrech se mění na osmiúhelníkový. V obou věžích jsou umístěna okna s barevnou vitráží. Vrchol věží tvoří cibulovité kopule.

Vnitřní výzdoba je orientální, často pozlacená. Při vstupu do synagogy se nachází předsín s rituálním umyvadlem sloužící k rituálnímu omytí rukou. V předsíni jsou tři desky označené nápisem Chevra Kadiša, což je tzv. svaté bratrstvo vykonavatelů skutků milosrdenství. Je to židovské bratrstvo, jejichž úkolem je péče o nemocné a umírající.¹⁹⁸ V předsíni se nachází také kasičky židovských spolků na dobrovolné příspěvky.

Z předsíně vedou schody do obou věží synagogy. Z levé věže vedou schody pro vstup do ženské galerie v patře. Z galerie je výhled na hlavní oltář, výmalbu před oltářem, varhany a varhanový kůr a zdobený strop. Výmalba a výzdoba ženské empory je orientální, s rostlinnými motivy. V židovském umění je zakázáno vyobrazovat lidské bytosti i boha. V Tóře se nachází příkázání o zákazu znázorňování boha a člověka jako božího stvoření. Na rozdíl od křesťanství, které využívá vyjádření pomocí figur a postav

¹⁹⁷ Šesticípá hvězda, zvaná Magen David, Davidova hvězda, je všeobecně uznávaným symbolem judaismu. Od 19. století je symbolem sionismu, hnutí podporující návrat Židů do Svaté země a podpory nezávislosti.

¹⁹⁸ HORYNA, B., PAVLINCOVÁ, H., *Judaismus, křesťanství, islám*. s. 100.

velmi často, židovská tradice se tomuto vyhýbá. Pod ženskými lóžemi je použito mramorování a kazetové úseky stropu zdobí rostlinné motivy se zlacením. Stěny ženských empor jsou členěny ozdobným kvádrováním a zlaceným dekorem. Malba chodeb má jednoduché mramorování. Podlaha ženských empor je dřevěná. Zábradlí zdobí štukové prvky s židovskými motivy – schránka úmluvy, Davidovy hvězdy a judští lvi nesoucí desky Desatera.¹⁹⁹

Varhanní kůr se nachází v hlavním prostoru v patře nad Aron ha-kodeš. Jsou zde zasazené varhany, které byly postaveny roku 1890 ve varhanářské firmě bratří Braunerů v Novém Městě na Moravě. Jedná se o trojmanuálový nástroj tvořený dvěma skříněmi. Jejich ovládání je pneumatické. Jde o jednu z prvních konstrukcí varhan tohoto typu. Hrací stůl je uprostřed kůru, čelem do prostoru synagogy nad svatostánkem. Po obou stranách kůru jsou symetricky obě skříně nástroje.²⁰⁰ „Nástroj je rozdělen do dvou samostatně stojících skříní (zcela oddělená C a Cis strana nástroje) se čtvercovým půdorysem 2,5x2,5 m. Každá ze skříní má dva prospekty – větší, složený ze tří polí píšťal na přední a menší s jedním polem píšťal na vnitřní straně (zde byly obě krajní pole kryty vyřezávanou průzvučnou mřížkou). Vzdušnice jednotlivých manuálů jsou umístěny částečně nad sebou, částečně za sebou s pedálovými stroji zadní části skříní. Masivní skříně jsou zdobeny střídými řezbami s rostlinnými a orientálními motivy (olivové ratolesti či piniové šišky), (...) a v horní části zakončeny velkou prořezávanou Davidovou hvězdou.“²⁰¹ Dnes jsou varhany i hrací stůl ve špatném stavu. Chybí jak některé konstrukční části, tak i části samotných rejstříků. Poničeny jsou i varhanní skříně, chybí část píšťal uvnitř nástroje. Je prasklý měch. Varhany v současné době čekají na svou opravu.

Přízemí synagogy je tvořené trojlodním prostorem, který je orientovaný ke schránce na Tóru. Schránka na Tóru, Aron ha-kodeš²⁰², se nachází ve výklenku z mramoru, v čele prostoru ukončeného vypouklou stěnou, na které jsou umístěny desky s hebrejskými nápisy. Portál je zakončen baldachýnem z umělého kamene a pozlacenými kopulemi. Po boku schránky jsou dva výkleny sloužící k ukládání svitku Tóry. Svatostánek je zakryt ozdobným závěsem parochet a před ním visí židovský svícen jako symbol věčného světla v Jeruzalémském Chrámu. Po stranách svatostánku

¹⁹⁹ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 48.

²⁰⁰ ŠPIRKOVÁ, V., *Unikátní encyklopedie na pokračování, památky: Velká synagoga v Plzni*. nestr.

²⁰¹ Varhany ve velké synagoze v Plzni. [online]. [cit. 2016-01-15]. Dostupné z: <http://homen.vsb.cz/~ber30/texty/varhany/NASTROJE/PLZEN/synagoga.htm>

²⁰² Svitok Tóry, nejcennější předmět v synagoze, je uložen ve svatostánku zvaném Aron ha-kodeš.

jsou umístěna sedadla pro nejmávanější hosty bohoslužby a pro rabíny.²⁰³ Výklenek má mechanicky posuvné dveře. V zadní části přízemí synagogy se nachází zimní modlitebna.

Hlavní prostor synagogy je přístupný z každé strany třemi bočními vchody nebo zadním vchodem přes malou modlitebnu. Okna i dveře v hlavního východního i západního průčelí synagogy jsou tvořeny z barevných vitráží. Jednoduché vitráže jsou také výplní dveří a oken vnitřních chodeb synagogy.

5.1.4. Současnost

Během druhé světové války byla židovská obec zakázána a Velká synagoga měla být zbourána. Díky své velikosti a umístěním mezi domy byla demolice ušetřena. Nacističtí vojáci využívali budovu jako sklad a dvě věže jako místo pro odstřelování. Po válce byla synagoga uzavřena. Socialistický režim židovství nepodporoval, synagoga tak chátrala.

V 90. letech dochází k postupné obnově židovských památek v Plzni. 2. 12. 1992 byla Velká synagoga prohlášena kulturní památkou Ministerstvem kultury ČR.²⁰⁴ Roku 1995 započala velká rekonstrukce, která trvala téměř čtyři roky. Synagoga byla slavnostně otevřena 11. 2. 1998 za přítomnosti významných členů židovské obce, zástupců světového židovského kongresu, velvyslance z Izraele Raphaela Gvira, členů české vlády a slavnostního vnesení a čtení Tóry zemským rabínem Karolem Sidonem.²⁰⁵ Roku 2012 prošly rozsáhlými rekonstrukcemi obě plzeňské synagogy. Opravy se dočkaly střechy, podlahy, balkony, stropy, omítky obou synagog. Nová synagoga se dočkala opravy kopulí, do kterých zatékalo a nového systému vytápění. Rekonstrukce byla dotovaná Evropskou unií a státním rozpočtem ČR. Na rozpočtu se podílela i samotná synagoga z peněz utržených za kulturní akce. Rekonstrukce synagog není kompletní. Na další práce nezůstávají finance. K dnešnímu datu probíhá opětovná rekonstrukce střechy Velké synagogy, do které zatéká. Důsledkem je poničení vnitřní malby a vydrolená omítka. Došlo také k rekonstrukci vodovodních a odpadních cest.

²⁰³ PĚKNÝ, T., *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. s. 170.

²⁰⁴ Nemovité památky. *Národní památkový ústav*. [online]. © 2003-15 [cit. 2016-01-10]. Dostupné z: <http://monumnet.npu.cz/pamfond/list.php?IdReg=162856&Limit=25>

²⁰⁵ ŠPIRKOVÁ, V., *Unikátní encyklopedie na pokračování, památky: Velká synagoga v Plzni*. nestr.

V současné době je Velká synagoga majetkem Židovské obce v Plzni. Synagoga je vysvěcená, může tedy sloužit k bohoslužebným účelům, pravidelné bohoslužby se zde však již nekonají.²⁰⁶ Od roku 2008 se v Plzni koncem ledna pravidelně koná pietní shromáždění k uctění památky Židů zavražděných během druhé světové války a k uctění památky obětí holocaustu.²⁰⁷ V roce 2008 tomu bylo přesně 66 let od největšího transportu plzeňských Židů do koncentračního tábora v Terezíně roku 1942. Z necelých tří tisíc se jich vrátilo pouhých 116. Pietní shromáždění pod názvem „Židé a křesťané společně“ pořádá Židovská obec v Plzni a plzeňská ekumenická církev.²⁰⁸ Pro tuto příležitost probíhá oficiální bohoslužba, kterou vede zemský rabín Karol Sidon nebo jeho zástupce, včetně slavnostního vyjmutí svitku tóry.²⁰⁹ Dnes slouží Velká synagoga hlavně ke kulturním účelům – díky unikátní akustice prostoru se zde koná řada koncertů. Slouží převážně také jako výstavní sál a muzeum. Synagoga je otevřena veřejnosti, vždy od dubna do října.

Stará synagoga ve Smetanových sadech k bohoslužbám také neslouží. Ani v jedné plzeňské synagoze se pravidelné bohoslužby nekonají.²¹⁰ Židovská komunita v Plzni nemá dostatečný počet mužských dospělých členů²¹¹, kteří jsou k vykonání bohoslužby potřeba. V obou synagogách se konají bohoslužby jen příležitostně. Členové židovské obce v Plzni se pravidelně schází jednou měsíčně při zahájení svátku šabat. Nikoliv v synagoze, schází se v budově Židovské obce v Plzni.²¹²

Díky nutným rekonstrukcím obou synagog plzeňská židovská obec zřídila Nadaci Rudolfa Löwyho a plzeňských Židů na záchranu plzeňských synagog. Nadace vznikla 29. srpna 1994 a jejím cílem je získání finančních prostředků na opravu plzeňských židovských synagog a židovské školy. Dále svou činností nadace podporuje kulturní aktivity plzeňské židovské obce, oživení tradic a kultury, při kterých jsou využívány staré židovské památky. „Nadace byla založena Městem Plzní a Židovskou obcí v Plzni a jejím posláním je pomoci při záchraně Velké synagogy v Plzni a „souboru Staré synagogy a Židovské školy“ v Plzni, a to jak po stránce stavební, tak i po stránce jejich dalšího využití a provozu ke kulturním a náboženským účelům, stejně

²⁰⁶ Do roku 1989 se pravidelně konaly bohoslužby v zimní modlitebně, v zadní části synagogy. Informace ŽO Plzeň. [cit. 2016-4-6].

²⁰⁷ Informace ŽO Plzeň. [cit. 2016-4-6].

²⁰⁸ *Českobratrská církev evangelická*. [online]. [cit. 2016-01-30]. Dostupné z: http://chrast.evangnet.cz/stare/pripominka_transportu.html

²⁰⁹ Informace ŽO Plzeň. [cit. 2016-4-6].

²¹⁰ Informace ŽO Plzeň. [cit. 2016-4-6].

²¹¹ K vykonání oficiální bohoslužby je potřeba 10 dospělých mužů, členů Židovské obce.

²¹² Informace ŽO Plzeň. [cit. 2016-4-6].

jako i podpora kulturních akcí, konaných v některé z uvedených synagog, či akcí, které se konají i mimo tyto synagogy, pokud je jejich cílem získání prostředků na jejich záchranu.“²¹³

Plzeňské synagogy jsou součástí dalšího projektu na záchranu a revitalizaci židovských památek, projektu „Deset hvězd“. Jedná se o projekt sdružení židovských obcí České republiky. Projekt byl dokončen v roce 2014. Federace židovských obcí získala grant EU za podpory státního rozpočtu ve výši 280 miliónů korun. Díky projektu se podařilo financovat obnovu a opravu deseti významných židovských objektů na území Čech, Moravy i Slezska. Nejednalo se pouze o stavební činnost. Z grantu byly financovány tematické výstavy a expozice, přednášky, koncerty a divadelní představení v obnovených památkách.²¹⁴ Z tohoto projektu byla financovaná rekonstrukce Staré synagogy v Plzni, kde byla podle náboženských tradic zrenovována schránka na tóru a celý čelní portál.²¹⁵

Roku 2000 byl založen projekt „Židovská cesta na Plzeňsku“. Cílem projektu je oživení židovských památek a kulturních tradic v plzeňském regionu. Snaha o vzdělávání a pochopení židovství jako součást naší historie i současnosti. Součástí projektu jsou návštěvy židovských památek a přednášky o historii židovství v západních Čechách.²¹⁶ Příkladem může být spolupráce Bavorské školy s plzeňskou střední a vyšší odbornou školou elektrotechnickou, kdy byla v rámci tohoto projektu bavorská škola pozvána do Plzně. Cílem návštěvy byla přednáška o historii Židů v Plzni a návštěva Staré synagogy.²¹⁷

5.2. Židovské hřbitovy

Ve středověkých městech byly obvykle hřbitovy zakládány uvnitř městských hradeb, později dále od obce, často až za hranicí katastru a někdy na zavrženém či

²¹³ Nadace Rudolfa Löwyho. *Židovská obec Plzeň*. [online]. [cit. 2016-01-10]. Dostupné z: <http://www.zoplzen.cz/nadace.html>

²¹⁴ Revitalizace židovských památek. *10 hvězd. Revitalizace židovských památek v České republice*. [online]. © 2015 [cit. 2016-01-10]. Dostupné z: <http://10hvezd.cz/cs/o-projektu>

²¹⁵ Informace ŽO Plzeň. [cit. 2016-4-6].

²¹⁶ Informace o projektu. *Židovská cesta na Plzeňsku*. [online]. © 2001 – 2016 [cit. 2016-01-10]. Dostupné z: <http://www.ewish-route.eu/informace/informace.htm>

²¹⁷ Židovská cesta na Plzeňsku. *Vyšší odborná škola a střední průmyslová škola elektrotechnická Plzeň*. [online]. 30.6.2015 [cit. 2016-03-28]. Dostupné z: <https://www.spseplzen.cz/zidovska-cesta-na-plzensku/>

opovrhovaném místě. Dnešní stav hřbitovů odráží stav a osud jednotlivých komunit a závisí na několika faktorech – dodržování tradic, použitý materiál náhrobních kamenů, vzdálenost hřbitova od obce, ušetření nebo naopak násilná devastace měly vliv na míru zachovalosti hřbitova.

Podle židovských tradic musí být nedotknutelnost hrobu navždy zachována. V případě nedostatečného prostoru byl problém řešen navezením nové vrstvy zeminy, do níž byly uloženy nové hroby a staré náhrobky byly vyzdviženy na jejich úroveň. Zemřelý byl pohřben zpravidla hned v den úmrtí v prosté dřevěné rakvi bez ohledu na postavení a majetek. Cenným dokladem o životě náboženských komunit jsou náhrobky, osazené zpravidla rok po pohřbu. Nápis obsahuje obvyklé údaje o životě zemřelého – jméno jeho i jeho otce, u provdaných žen jméno manžela, datum úmrtí, stáří, epitaf vyjadřující zármutek pozůstalých a zásluhy zemřelého. Na většině náhrobků se vyskytuje nápis s přáním šťastného života na onom světě. Hebrejské a české písmo doplňují od poloviny 19. století nápisy v němčině. K hlavním symbolům, které se na náhrobní desce objevují, patří žehnající ruce příslušníků rodu Kohenů – kněží v chrámu, konvice levitů – služebníků v chrámu, vinný hrozen jako symbol víry a bohem vyvoleného národa. Zvířecí, rostlinné nebo věcné motivy se většinou vztahují ke jménu, povolání či osobnosti zemřelého.²¹⁸

Ze tří velkých plzeňských židovských hřbitovů se zachoval pouze jeden, který se dodnes využívá. Ostatní hřbitovy byly zničeny, nebo se dnes již nevyužívají a slouží jen jako pietní místo, či jako součást veřejného prostranství města.

5.2.1. Středověký hřbitov na Skvrňanském předměstí

Středověký hřbitov na Skvrňanském předměstí patří mezi zaniklé židovské památky v Plzni. Dochoval se pouze záznam o žádosti židovských starších o koupi pozemku za účelem zřízení židovského hřbitova. Smlouva o prodeji pozemku byla uzavřena 6. ledna 1432.²¹⁹ Tento hřbitov zanikl po vypovědění Židů z města roku 1504. Hřbitov se nacházel v místech bývalého plzeňského výstaviště, kde dnes stojí obchodní centrum. Roku 2006 bylo povinnými archeologickými průzkumy zjištěno, že na místě parkovacího domu se nacházel historický židovský hřbitov. „Bližší důkazy o

²¹⁸ KODERA, R., Židovské hřbitovy – Tichá svědectví. In: KODERA, R., *Židovské hřbitovy v západních Čechách*. Plzeň: Radovan Kodera, 1997. nestr.

²¹⁹ STRNAD, J., *Listnář královského města Plzně I.* s. 338.

umístění tohoto hřbitova chybí a tak lze jen dovozovat, že se patrně mohlo jednat o pozemky hospodářsky hůře využitelné při okraji zde tehdy meandrující řeky Mže. Stejně nejasná, jako umístění, je i doba vzniku a zániku tohoto pohřebiště, neboť předpokládá, že k pohřbívání v této lokalitě docházelo již před uvedenými daty. Nejasný je rovněž zánik tohoto hřbitova, který lze bezpochyby spojovat se zánikem zdejší židovské komunity. Definitivní zánik židovského hřbitova je spojován s vyhoštěním Židů z Plzně „na věčné časy“, k čemuž Plzeň obdržela privilegium roku 1504. Na místě židovského hřbitova vzniká v polovině 16. století hospodářský dvůr zvaný Židovka. (...) Skutečné umístění tohoto hřbitova v prostoru ulic Pobřežní, Jízdecká a Přemyslova pomohl poodhalit až Záchranný archeologický průzkum realizovaný v letech 2006-2007 Západočeským muzeem v Plzni v souvislosti se stavbou parkovacího domu nově budovaného centra Plaza. V rámci tohoto výzkumu bylo odkryto v severovýchodní části zkoumané lokality 19 hrobových jam v štěrkopískovém podloží. V některých případech bylo možné provést antropologický rozbor kosterních nálezů, přičemž byly identifikovány pozůstatky dětí ve věku do 6 let. Vzhledem ke skutečnosti, že v dalších částech zkoumané lokality již nebyly žádné nálezy směřující k existenci pohřebiště a rovněž ke skutečnosti, že středověkým zvykem bylo pohřbívání dětí na okraji pohřebiště, je dovozováno, že vlastní hřbitov se nacházel severně od této lokality blíže k meandrům řeky Mže. Tuto hypotézu podporují i údajné dále nedokumentované kosterní nálezy z 80. let při rozšiřování Jízdecké ulice. Tato hypotéza je však naopak zpochybňována skutečností, že ve zkoumané oblasti nebyl proveden plošný odkryv, nýbrž pouhé sondy. Přítomnost pohřebiště v celé lokalitě, v níž případné kosterní nálezy byly značně degradovány pozdější hospodářskou činností a především navázkou agresivního popela, tedy nelze spolehlivě vyloučit.“²²⁰

5.2.2. Lochotínský hřbitov

Pozůstatky dalšího židovského hřbitova můžeme hledat v dnešní plzeňské čtvrti Lochotín, východně od Lidické ulice. Michael Lederer podal žádost o zřízení židovského hřbitova. Roku 1856 židovská obec povolení dostala.²²¹ Pohřbívalo se na něm do roku 1898, kdy byl otevřen nový židovský hřbitov na Rokycanské ulici. Na

²²⁰ ZAHN, M., Středověký židovský hřbitov v Plzni. *O Plzni EU*. [online]. 9. 6. 2011 [cit. 2016-03-20].

Dostupné z: <http://www.oplzni.eu/?p=2885>

²²¹ HRUŠKA, M., *Kniha pamětní*. s. 586.

lochotínském hřbitově se nacházely stovky židovských hrobů. Hřbitov byl v zchátralém a naprosto neudržovaném stavu. V 80. letech 20. století byl hřbitov zlikvidován. Byla stržena vstupní brána a okolní hradby, byl zbořen hrobníkův dům a hroby byly zahrnuty půdou. Ponechána byla jen část nejcennějších náhrobků. Dnes je pozemek ve vlastnictví plzeňské židovské obce a hřbitov téměř nepřipomíná. Město Plzeň v místě zřídilo veřejný park, kde se nachází jen pár zchátralých hrobů a pamětní deska.²²² Pozemek je oplocen a opatřen vstupní brankou, která je zamčená. Přístup do hřbitova není možný. Na hřbitově se nachází 10 z části zachovalých hrobů a pamětní pomník.

5.2.3. Židovský hřbitov v Rokycanské ulici

Nejmladší židovský hřbitov v Plzni se nachází v Rokycanské ulici, naproti Ústřednímu hřbitovu města Plzně. Otevřen byl roku 1898 a pohřbívá se zde dodnes. Součástí hřbitova byla kaple, která se nacházela u vstupní brány do hřbitova.²²³ Navrhoval ji plzeňský architekt Josef Farkač, který se podílel na návrhu a realizaci mnoha známých staveb v Plzni a okolí. Jeho významným projektem se stala realizace centrálního hřbitova, právě včetně obřadní síně na protějším židovském hřbitově.²²⁴ Kaple se bohužel nedochovala.

Hřbitov čítá přes dva tisíce zachovaných hrobů a má poměrně moderní vzhled. Hroby jsou zdobeny vysokými stojícími náhrobky, velmi udržovanými. Nachází se na nich německé, české i hebrejské nápisy. Nejstarší hrob je z roku 1898.²²⁵ Hřbitov je rozdělen smrkovou alejí na dvě části. V levé části od vstupní brány jsou hroby staršího data, v pravé části hroby novější, modernější. V levé části při vstupní bráně stával domek pro hrobníka a obřadní síň. Dnes se v tomto místě nachází plechová mobilní buňka sloužící nejspíš jako sklad nářadí, která se do hřbitova nehodí a kazí pietní atmosféru. Hřbitov byl obehnán zděnou zdí, ale při rekonstrukci silniční komunikace, chodníku a podchodu Rokycanské ulice byla zeď nahrazena vysokou panelovou zdí. Při této zdi v pravé části hřbitova stojí hroby obětem 1. světové války a v čele hřbitova, naproti vstupní bráně, stojí památník obětem 2. světové války a holocaustu, kde na

²²² Pavel Frýda. Plzeň – Pomocná synagoga a starší plzeňský hřbitov. *Zaniklé obce a objekty*. [online]. 13. 1. 2008 [cit. 2016-03-20]. Dostupné z: <http://www.zanikleobce.cz/index.php?detail=1446811>

²²³ FIEDLER, J., *Židovské památky v Čechách a na Moravě*. s. 120.

²²⁴ DOMANICKÝ, P.; FARKAČ, J., *Informační systém abART*. [online]. 2013/01 [cit. 2016-03-22]. Dostupné z: <http://abart-full.artarchiv.cz/osoby.php?IDosoby=50979>

²²⁵ ŠPIRKOVÁ, V., *Židovská komunita v Plzni*. s. 50.

černém žulovém náhrobku stojí *Posvěceno památce 3200 mučedníků a bojovníků plzeňského kraje v době děsu a okupace*. Hřbitov není nijak označen. Stojí v těsné blízkosti hlavní komunikace, ale díky vysoké panelové zdi, která ohraničuje celý pozemek, není zřejmé, že se zde hřbitov nachází. Ani hlavní vstup není označen žádnou informační cedulí, která by upozorňovala na židovský hřbitov.

5.3. Adolf Loos

S plzeňskou židovskou architekturou je nesporně spojen architekt Adolf Loos. Narodil se roku 1870 v Brně, studia architektury ho zavedla do Drážďan, Spojených států a Vídně, kde započala jeho kariéra světově uznávaného architekta. Ve Vídni si založil vlastní ateliér a začal pravidelně publikovat.²²⁶ „Jeho stati vesměs kriticky odmítaly tehdejší všudypřítomný dekorativismus a vše, co v architektuře, ale i užitém umění bránilo plnému funkčnímu využití díla. Své první důležité architektonické dílo realizoval Loos až v roce 1899. Jednalo se o kavárnu Café Museum ve Vídni, která pro svůj nezvyklý strohý vzhled získala označení Café Nihilismus. Vrcholnou stavbou prvního Loosova tvůrčího období, spadajícího do období před I. světovou válkou, se stala stavba obchodního domu Goldman & Salatsch (1910) na Michalském náměstí ve Vídni, označovaná též jako „dům bez obočí“. Ve Vídni postavil ještě několik rodinných domů a při svém pobytu v Paříži také dům pro básníka Tristana Tzaru.“²²⁷

Za svůj život Adolf Loos navrhl a přestavil přes sto bytů a domů a navrhl velký počet veřejných projektů, jako byly školy, vládní budovy a domy pro dělníky. K dalším desítkám děl patřily hotely, kavárny, obchody, sanatoria. Několik z Loosových návrhů a projektů nebylo realizováno. Nejvýznamnějším prvkem Loosovy tvorby byly návrhy ohromujících, do té doby nevídaných interiérů. Typické pro jeho styl byly velké vzdušné prostory a využití mramoru a dřeva pro obložení interiéru, zrcadla a monumentální pilíře.²²⁸ Adolf Loos je jedním z prvních evropských architektů, který za podstatu architektury považoval její vnitřní prostor. V interiéru se snažil vytvořit jednolitý vzdušný prostor. Jeho stylu navrhování se říká Raumplan. Při tvorbě vnitřního prostoru dokázal propojit styl anglických rodinných sídel se stylem střeoevropských

²²⁶ BECK-LOOS, C., *Adolf Loos, Privátní portrét*. s. 15.

²²⁷ Adolf Loos. *Adolf Loos Plzeň*. [online]. [cit. 2016-03-25]. Dostupné z: <http://www.adolfloosplzen.cz/adolf-loos/>

²²⁸ BECK-LOOS, C., *Adolf Loos, Privátní portrét*. s. 16.

šlechtických sídel. Z anglického rodinného domu přejal Loos především prostornou obytnou halu s krbem a odpočívacím koutem, který se stal typickým pro jeho interiérové návrhy.²²⁹ Vývoj jeho architektury, Raumplanu, lze vidět na ztvárnění Müllerovi vily v Praze, která je pokládána za jeden z nejvýznamnějších příspěvků v moderní architektuře.²³⁰

Neopominutelná část života a práce Adolfa Loose je spojená s Plzní. Zde v letech 1907 – 1909 a 1928 – 1933 navrhl a zrealizoval řadu bytových interiérů. Jejich počet není přesně znám, uvádí se kolem třinácti až patnácti bytů. Realizované projekty se nacházely v bytových domech v centru Plzně, převážně v ulicích Bendova, Husova, Klatovská, Plachého, Náměstí míru, Náměstí republiky a Šafaříkovy sady. „Podle posledních poznatků zůstalo ve městě osm částečně zachovalých interiérů: Bendova 10, Husova 58, Klatovská 12, 19, 110, 140, náměstí Republiky 22 a Plachého 6. Loosovy plzeňské realizace jsou podle odborníků velmi cenné, v evropském kontextu patří k největším dochovaným souborům svého druhu.“²³¹ Loosovými klienty v Plzni byli výhradně židovské rodiny nebo jednotlivci, kteří v té době patřili mezi významné podnikatele a obchodníky města a mohli si takové realizace dovolit.

Mezi prvními realizacemi v Plzni byl byt Wilhelma Hirsche, majitele továrny na hřebíky, v Plachého ulici roku 1907. S manželkou Marthou znali architekta Loose a jeho práci z Vídně. Pozvali ho do bytu a požádali o jeho kompletní rekonstrukci. Adolf Loos údajně načrtl skicu při první návštěvě na starou poštovní obálku. Tento návrh později zrealizoval. Přestavba bytu zahrnovala vybudování koupelny, která zde nebyla. Dále interiérové vylepšení tří místností a vstupní předsíň. „Nejvýznamnějšími prostory se stala jídelna a navazující obytný pokoj. Původní velký pokoj zkrátil Loos vložením příčky s posuvnými dveřmi, čímž vytvořil úzký prostor zimní zahrady, připojený k jídelně, do níž se otevíral širokým průchodem, oboustranně vymezenými pilíři. Po jejich stranách byly vloženy nízké vitríny, nad nimiž se z jídelny otevíraly další průhledy do zimní zahrady. Nová příčka, oddělující obytný pokoj, vyvolávala pocit obdobného otevřeného řešení jako stěna mezi jídelnou a zimní zahradou.“²³² Samozřejmostí bylo umístění krbu a mnoha dřevěných, mramorových a zrcadlových obložení na stěnách i nábytku. Ve druhé polovině 20. let manželé Hirschovi provedli

²²⁹ DOMANICKÝ, P., JINDRA, P., *Loos – Plzeň – Souvislosti*. s. 45.

²³⁰ BECK-LOOS, C., *Adolf Loos, Privátní portrét*. s. 17.

²³¹ *Adolf Loos a Plzeň, výběrová bibliografie*. s. 3.

²³² DOMANICKÝ, P., JINDRA, P., *Loos – Plzeň – Souvislosti*. s. 59.

další úpravy svého bytu opět za Loosovy účasti. Ve stejné době si Adolfa Loose vyžádal další židovský podnikatel, přítel a společník Wilhelma Hirsche, Otto Beck. Šlo o podobné úpravy bytu jako v případě bytu Hirschových, ale v Klatovské ulici. Také v tomto případě došlo na pozdější úpravy interiéru v roce 1927, kdy Loos započal své druhé období v Plzni. Mezi další židovské klienty patřili manželé Krausovi, Naschauerovi, Oskar a Hugo Semlerovi, Dr. Vogl, rodina Brummelova a další.

V reakci na politickou situaci roku 1939 Wilhelm Hirsch s rodinou emigroval do Argentiny a jejich byt byl převeden do vlastnictví Německé Říše. Volný nábytek byl téměř do jednoho kusu rozkraden. Po světové válce se v domě usídlil Americký ústav, od roku 1948 byl celý dům v národní správě a v roce 1953 se jeho vlastníkem stal československý stát. V roce 1962 dochází k přestavbě bytu, kdy byl téměř celý interiér zničen. Zachovalo se pouze některé obložení stěn a vestavený nábytek. V 80. letech byl byt bez využití a neobydlen. Zchátralým domem zatékalo do všech částí bytu. Roku 1996 byl dům převeden do vlastnictví města Plzně a byt byl zrekonstruován na ubytovací zařízení. Podobný osud měl byt také Beckových. Otto Beck emigroval do ciziny, jeho žena z plzeňského bytu přesídlila do Prahy a následně byla deportována do koncentračního tábora, kde zemřela. Otto Beck se do bytu nikdy nevrátil.²³³ Mnohé židovské rodiny, včetně rodiny Wilhelma Hirsche, stačily včas emigrovat. Některým se podařilo prodat své byty a majetek. Ti, kteří v Plzni zůstali, o něj přišli ve prospěch německých vojáků gestapa, kteří jejich byty obsadili, nebo si jejich vybavením byty zařídili.²³⁴

„To, že v Plzni působil slavný architekt Adolf Loos, bylo donedávna kulturní veřejnosti zcela neznámé. Původní majitelé židovského původu byty opustili pod hrozbou nastupujícího nacismu v průběhu 30. let, někteří dokonce zahynuli v koncentračních táborech. Jejich domy byly zabaveny okupanty a po roce 1945 komunistickým režimem. Z bytů se staly kanceláře nebo byly rozděleny na menší bytové jednotky, vzácné interiéry tak byly často značně poškozeny nebo zničeny. Původní majitelé se do bytů již nikdy nevrátili, a tak se z paměti města informace o Loosově tvorbě pomalu vytrácela. Vědělo o ní jen několik odborníků, kteří na existenci Loosových interiérů v Plzni upozorňovali už od 60. let 20. století. První kroky k jejich záchraně učinilo město až kolem roku 2004, kdy částečně zrekonstruovalo salon s jídelnou na Klatovské 12. Jeho úplná obnova byla dokončena

²³³ Tamtéž, s. 80.

²³⁴ Tamtéž, s. 224.

v roce 2014 a v témže roce byl zrekonstruován také interiér v Bendově 10.“²³⁵
V současné době jsou v Plzni otevřeny tři prohlídkové trasy zrekonstruovaných Loosových interiérů. A to byt manželů Krausových v Bendově ulici spolu s bytem Dr. Vogla v Klatovské ulici, Brummelův dům v Husově ulici a Semlerova rezidence také v Klatovské ulici.

²³⁵ Adolf Loos. *Adolf Loos Plzeň*. [online]. [cit. 2016-03-25]. Dostupné z: <http://www.adolfoosplzen.cz/adolf-loos/>

6. ANALÝZA VÝZNAMU ŽIDOVSKÉHO OBYVATELSTVA PRO PLZEŇ

Židé jsou s Plzní spojeni od jejích počátků. Již od založení města jsou známé zprávy o jejich působení převážně na místním obchodním trhu. Obchodní činnost provází židovské obyvatele celou historií jejich působení ve městě. V období 19. století, v době největšího rozmachu židovské komunity v Plzni, byli židovští obchodníci významnou konkurencí místním obchodníkům a podnikatelům. V polovině století vznikají významné továrny, které konkurovaly, mnohdy i předčily ostatní podniky. Za jejich založením stojí mnoho židovských podnikatelů, kteří se do Plzně vraceli po dlouhých staletích po vyhnání Židů z města. Zprvu si továrenské objekty pronajímali, po rychlém nárůstu výroby pozemky skupovali do vlastnictví a dále je rozšiřovali. Podniky se zaměřovaly především na kožedělnou, papírenskou a oděvní výrobu. Významné jsou také sirkárny a lihovary. Tyto podniky produkovaly výrobky nejen pro domácí trh, ale artikly byly často vyváženy do zahraničí. Židovští továrníci často zaměstnávali své souvěrce, to vedlo ke zvyšování životní úrovně židovských obyvatel. V Plzni se dařilo nejen velkým továrním podnikům, ale vzkvétal také drobný obchod. Židé vlastnili mnoho menších obchodů ve městě. Zaměřovali se na prodej textilu, galanterie. Dále se prosperovaly trafiky a železářství. Také se ve městě nacházelo mnoho obchodů s potravinami, kávou, obilím a dalšími potravinářskými artikly. Židovští továrníci a obchodníci tvořili významnou část městského obchodu a hospodářství.

Židé byli po celou dobu jejich působení ve městě zatíženi placením daní. Byli povinni platit daně panovníkovi do královského rozpočtu. V obdobích úředního antisemitismu a dalších židovských útlaků museli platit daně i městské radě. Obnos peněz vybraný na těchto daních nebyl nijak zanedbatelný. V době největšího rozmachu Židů v Plzni jich zde žilo i několik tisíc a každý z nich byl povinen daně platit. Nejen královský, ale také městský rozpočet tak z těchto daní bohatl. Z finančního hlediska byly pro město důležité i židovské náboženské a charitativní spolky. V 19. století se v Plzni rozvíjí mnoho spolků, jejichž cílem byla podpora nemocných a chudých. Část peněz ze spolkové činnosti odcházela i mimo židovskou komunitu. Nemalými částkami byla podporovaná například činnost městské nemocnice.

Židé v Plzni představovali významnou skupinu obyvatel s nadprůměrnou úrovní inteligence a dosaženého vzdělání. V dobách, ve kterých jim to bylo umožněno, Židé studovali na univerzitách. V Plzni působilo z řad židovského obyvatelstva mnoho lékařů, právníků.

Velký význam měla židovská komunita v Plzni v oblasti architektury. Stavba několika hřbitovů a synagog odrážela vyspělost, vysokou úroveň a především soudržnost této náboženské skupiny. Nejvýznamnější byla stavba Velké synagogy, která byla financovaná výhradně z prostředků židovské obce a darů. Roku 1893 byla slavnostně otevřena dodnes největší synagoga v Čechách. V té době tato monumentální stavba představovala vrchol a centrum života místní židovské náboženské obce. Do dnešní doby je tato stavba jednou z hlavních kulturních památek města Plzně a láká turisty z celého světa.

7. ZÁVĚR

V kvalifikační práci na téma Židovská komunita v Plzni a na Plzeňsku jsem se snažila nastínit a charakterizovat židovskou menšinu v Plzni a jejím okolí. Dominantní částí práce je kapitola historie židovského obyvatelstva v Plzni, od počátků jejich dějin ve městě od 14. století. První zmínky židovské náboženské komunity se datují již do období založení města Plzně, dochované prameny se však vyskytují až od poloviny 14. století, z doby vlády Karla IV.

Již od počátku působení Židů v Plzni se musela tato náboženská komunita potýkat s problémy vrchních představitelů města i ostatních měšťanů. Na počátku 15. století Židé v Plzni tvořili tzv. židovskou čtvrť v dnešním centru města, v ulicích Solní a Sedláčkova. Tato čtvrť byla pro ostatní obyvatele nepřístupná. Žádný měšťan zde nechtěl bydlet, dokonce se jí obyvatelé i vyhýbali. Tak již v raných počátcích jejich působení ve městě byli segregováni od ostatních obyvatel. Tato odlišnost a zavržení obyvatel židovského původu se prolínala celými jejich dějinami v Plzni.

O století později, roku 1504, byli Židé na příkaz krále Vladislava II. Jagellonského vyhnáni z města na tzv. „věčné časy“. Židovská komunita byla početná a odchod z města byl pomalý. Židé odcházeli převážně do okolních vesnic a blízkých měst, kde zakládali nové židovské komunity a pokračovali ve svém náboženském životě. Protižidovské bouře se v Plzni odehrávaly až do konce 16. století. Poté přichází doba rozkvětu židovské komunity. V 17. století panovník zaručuje Židům částečnou náboženskou ochranu. Rozvíjí se hospodářství a obchod a Židům se celkově otevírají větší možnosti v různých sférách života. Situace se opět zhoršila v 18. století s nástupem Karla VI. na český trůn. Byla vydána omezující protižidovská opatření – translokační reskript, který nařídil vystěhování Židů do uzavřených čtvrtí, ghett. Dále familiantský zákon, který měl za cíl regulovat počet židovských obyvatel. Dobou ještě většího úpadku židovské komunity a náboženství nejen v Plzni, ale v celých Českých zemích, se stala doba nástupu Marie Terezie na český trůn. Marie Terezie vydala další velmi tvrdá protižidovská opatření. Židé byli segregováni z běžného života, museli žít v ghettech a nosit znamení, které je na první pohled odlišovalo od ostatních obyvatel.

S nástupem Josefa II. na český trůn se situace mírně uklidnila. Josef II. uvolnil, či zcela zrušil předchozí diskriminační nařízení a navrátil Židům značné svobody. Vrchol a největší rozmach židovské komunity přineslo století 19. Rok 1848 a

prosincová ústava z roku 1867 zaručili Židům společenské svobody a práva, politickou a náboženskou rovnoprávnost. Do Plzně se začínají vracet židovské rodiny, vyhnané roku 1504. Židé začínají rozvíjet své podnikání, rozvíjí se kulturní i náboženský život. Zakládají různé náboženské spolky, které podporují nejen židovskou komunitu. V polovině 19. století byla postavena Stará synagoga. Pro stále se zvyšující počet Židů v Plzni byla o půl století vybudovaná Nová synagoga. Židovská komunita byla v 19. století, zejména na jeho konci, na svém vrcholu. Z historie Židů v Plzni je patrné, že komunita byla závislá na vztahu panovníka k ní samé. Pokud panovník podporoval, či naopak potíral židovské náboženství, odrazilo se toto jednání na životě židovské komunity v Plzni.

Nejtěžším obdobím židovské komunity v Plzni bylo období 2. světové války. Nacistický režim stále stupňoval protižidovská nařízení. Židům bylo postupně zakázáno vykonávat téměř veškerou činnost. Situace vygradovala v lednu 1942, kdy byly z Plzně poslány tři židovské transporty do koncentračního tábora v Terezíně. Z Plzně odešlo přes 3000 Židů. Hruzy holocaustu přežilo na 204 Židů, 116 se vrátilo zpět do Plzně. Po skončení světové války byla roku 1945 obnovena židovská náboženská obec v Plzni, která zde působí dodnes. Židovská obec se dodnes schází a dodržuje hlavní tradice a zvyky komunity, ale zřejmě z historických důvodů je dost uzavřená.

Židovská komunita v Plzni zanechala z dob svého působení několik významných architektonických památek a významné osobnosti nejen náboženského života. Život této náboženské komunity nebyl vždy lehký. I přes vážné existenční potíže dokázala zachovat svou výjimečnost a soudržnost a své myšlenky a ducha šířit i v dnešní době.

8. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Literární zdroje

BECK-LOOS, Claire. *Adolf Loos: privátní portrét*. Praha : Pragma, 2013. 238 s. ISBN 978-80-7349-361-5.

BĚLOHLÁVEK, Miloslav. *Dějiny Plzně I. Od počátků do roku 1788*. 1. vyd. Plzeň : Západočeské nakladatelství, 1965. 354 s.

ČORNEJ, Petr. *Lipanská křižovatka: Příčiny, průběh a historický význam jedné bitvy*. 1. vyd. Praha : Panorama, 1992. 277 s. ISBN 80-7038-183-3.

DAVÍDEK, Václav. *Naše Spálenopoříčsko: Dějiny českého venkova. První díl, Staré časy Spálenopoříčska: do roku 1848*. Praha : Spolek rodáků a přátel města Spálené Poříčí a okolí, 1935. 125 s.

DAVÍDEK, Václav. *Naše Spálenopoříčsko. Druhý díl, Zalidnění, společnost, kultura Spálenopoříčska*. Praha : V. Davídek, 1939. 203 s.

DOMANICKÝ, Petr. *Loos – Plzeň - Souvislosti*. Plzeň : Západočeská galerie, 2011. 325 s. ISBN 978-80-86415-79-6.

DOUŠA, Jaroslav. *Dějiny Plzně v datech: od prvních stop osídlení až po současnost*. 1. vyd. Praha : Lidové noviny, 2004. 787 s. ISBN 80-7106-723-7.

FIEDLER, Jiří. *Židovské památky v Čechách a na Moravě*. Praha : Sefer, 1992. 200 s. ISBN 80-900895-1-8.

GOLD, Hugo. *Židé a židovské obce v Čechách v minulosti a v přítomnosti*. 1. vyd. Brno : Židovské nakladatelství, 1934. 735 s.

HAJŠMAN, Jan. *Toulky zaniklou Plzní: po zapomenutých místech a stavbách*. 1. vyd. Plzeň : Starý most s.r.o., 2010. ISBN 978-80-87338-06-3.

HORYNA, Břetislav; PAVLINCOVÁ, Helena. *Judaismus, křesťanství a islám*. 2. vyd. Nakladatelství Olomouc, 2003. 661 s. ISBN 80-7182-165-9.

HRUŠKA, Martin. *Kniha pamětní královského krajského města Plzně od roku 775 až 1870*. Plzeň : Nákladem dědiců Hruškových, 1883. 88 s.

CHRASTILOVÁ, Jiřina. *Devět židovských cest: procházky po památkách Čech, Moravy a Slezska*. 1. vyd. Praha : Paseka, 2008. 395 s. ISBN 978-80-7185-905-5.

JAKUBEC, Pavel; ROZKOŠNÁ, Blanka. *Židovské památky Čech: Historie a památky židovského osídlení Čech*. Brno : Era, 2004. 480 s. ISBN 80-86517-64-0.

KODERA, Radovan. *Židovské hřbitovy v západních Čechách*. Plzeň : Radovan Kodera, 1997. nestr.

KRINSKY, Carol Herselle. *Synagogues of Europe: Architecture, History, Meaning*. Mineola : New York, 1996. ISBN 0-486-29078-6.

LÁBEK, Ladislav. *Z historie plzeňského obchodu a průmyslu*. Plzeň : Lábek, 1926. 110 s.

MACHÁČEK, Fridolin. *O staré Plzni I., V ulici Katovské neboli Rytířské. O domech klášterních. U masných krámů a v domku řeznickém*. Plzeň : Kroužek přátel starožitností, 1923. 32 s.

NOSEK, Bedřich. *Židé v českých zemích 10. až 20. století*. 1. Vyd. Praha : Victoria Publishing, 1995. 18 s. ISBN 80-7187-040-4.

PETRŮV, Helena. *Právní postavení Židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939-1941)*. 1. vyd. Praha : Sefer, 2000. 175 s. ISBN 80-85924-25-0.

PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. 2. vyd. Praha : Sefer, 2001. 702 s. ISBN 80-85924-33-1.

POJAR, Miloš; SOUKUPOVÁ, Blanka; ZAHRADNÍKOVÁ, Marie. *Židovská menšina za druhé republiky*. Praha : Židovské muzeum, 2007. 183 s. ISBN 978-80-86889-52-8.

PUTÍK, Alexandr; SIXTOVÁ, Olga. *Dějiny Židů v Čechách a na Moravě: od počátků po emancipaci*. Praha : Židovské muzeum, 2005. 107 s. ISBN 80-86889-00-9.

ROZKOŠNÁ, Blanka. *Židovské památky Čech: historie a památky židovského osídlení Čech*. 1. vyd. Brno : Era, 2004. 480 s. ISBN 80-86517-64-0.

SCHIEBL, Jaroslav. *Adresář velké Plzně, úřadů, průmyslu, živností, obchodů a obyvatel podle stavu k 1. lednu 1931*. Plzeň : Grafika, 1931. 864 s.

SLÁDEK, Pavel. *Malá encyklopedie rabínského judaismu*. 1. vyd. Praha : Libri, 2008. 255 s. ISBN 978-80-7277-379-4.

STRNAD, Josef. *Listnář královského města Plzně druhdy poddaných osad. Část I. Od r. 1300-1450*. Plzeň : Městské historické muzeum, 1891. 476 s.

STRNAD, Josef. *Listnář královského města Plzně a druhdy poddaných osad. Část II. Od r. 1450-1526*. Plzeň : Městské historické muzeum, 1905. 910 s.

ŠPIRKOVÁ, Věra. *Unikátní encyklopedie na pokračování, památky: Velká synagoga v Plzni: historie, architektura, příroda, společnost, osobnosti, tradice, zajímavosti, informace*. 1. vyd. Plzeň : Fraus, 2002. ISBN 80-7238-194-6.

ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice : Nakladatelství Českého lesa, 2000. 119 s. ISBN 80-86125-14-9.

VEBER, Václav. *Židé v novodobých dějinách: soubor přednášek na FF UK*. Praha : Karolinum, 1997. 323 s. ISBN 80-7184-412-8.

VLČKOVÁ, Alena. *Židovská historie ve Štěnovicích*. Štěnovice : OÚ, 2011. 53 s.

VYBÍRAL, Jindřich. *Česká architektura na prahu moderní doby: devatenáct esejí o devatenáctém století*. Praha : Argo, 2002. 336 s. ISBN 80-7203-475-8.

VYKYDAL, Miroslav. *100 let papírenského průmyslu v Plzni a Bukovci*. Plzeň : Západočeské papírny, 1969. 58 s.

Židé – dějiny a kultura. 4. vyd. Praha : Židovské muzeum v Praze, 2007. 160 s. ISBN 978-80-86889-59-7.

Elektronické zdroje

ADLER, Cyrus; DEUTSCH, Gotthard. *HEBRA KADDISHA*. *Jewish Encyclopedia*. [online]. ©2002-2011 [cit. 2016-03-23]. Dostupné z: <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/7442-hebra-kaddisha>

ČERVENKA, Vladimír. Bývalá židovská synagoga – Kasejovice. *Město Kasejovice*. [online]. [cit. 2016-03-31]. Dostupné z: <http://www.kasejovice.cz/cs/historie-a-pamatky/byvala-zidovska-synagoga-kasejovice/R20-A952/>

ČERVENKA, Vladimír. Židé v Kasejovicích. *Město Kasejovice*. [online]. [cit. 2016-03-31]. Dostupné z: <http://www.kasejovice.cz/cs/historie-a-pamatky/byvala-zidovska-synagoga-kasejovice/R20-A952/>

DOMANICKÝ, Petr. Farkač Josef. *Informační systém abART*. [online]. 2013/01 [cit. 2016-03-22]. Dostupné z: <http://abart-full.artarchiv.cz/osoby.php?IDosoby=50979>

FRÝDA, Pavel. České Budějovice – synagoga. *Zaniklé obce a objekty*. [online]. 14.5.2007 [cit. 2016-04-03]. Dostupné z: <http://www.zanikleobce.cz/index.php?detail=1443641>

FRÝDA, Pavel. Plzeň – Pomocná synagoga a starší plzeňský hřbitov. *Zaniklé obce a objekty*. [online]. 13. 1. 2008 [cit. 2016-03-20]. Dostupné z: <http://www.zanikleobce.cz/index.php?detail=1446811>

FRÝDA, Pavel. Synagoga ve Štěnovicích a zdejší židovské osídlení. *Zaniklé obce a objekty*. [online]. 26.2.2008 [cit. 2016-03-31]. Dostupné z: <http://www.zanikleobce.cz/index.php?detail=1447751>

KODERA, Radovan. Likvidace plzeňských Židů. *Osudy obětí šoa na Plzeňsku*. [online]. [cit. 2016-03-15]. Dostupné z: <https://shoah.deportal.cz/shoah/documentation>

VOBECKÁ, Jana. Analýza: Židovské obyvatelstvo v Plzni. *Demografie*. [online]. 28. 7. 2006 [cit. 2016-03-21]. Dostupné z: http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=369%3E

ZAHN, Milan. Středověký židovský hřbitov v Plzni. *O Plzni EU*. [online]. 9. 6. 2011 [cit. 2016-03-20]. Dostupné z: <http://www.oplzni.eu/?p=2885>

ZAHRADNÍKOVÁ, Marie. *Dějiny Židů v Českých zemích*. [online]. Vzdělávací a kulturní centrum Židovského muzea v Praze, 2006. [cit. 13.3.2016]. Dostupné z: <http://www.jewishmuseum.cz>

Adaptace spolkového domu Humanitní lože Union B'nai B'rith 1932–1933 / 1942. *Plzeňský architektonický manuál*. [online]. © 2014–2015 [cit. 2016-03-23]. Dostupné z: <http://pam.plzne.cz/objekt/c2-654-adaptace-spolkoveho-domu-humanitni-loze-union-b-nai-b-rith?code=C001>

Adolf Loos. *Adolf Loos Plzeň*. [online]. [cit. 2016-03-25]. Dostupné z: <http://www.adolfloosplzen.cz/adolf-loos/>

CÍRKEVNÍ STAVBY – Velká synagoga v Plzni. *Ateliér Soukup, Opl, Švehla*. [online]. [cit. 2016-04-03]. Dostupné z: <http://www.atelier-soukup.cz/?goto=reference&kid=4&cislo=1>

Československá církev evangelická. [online]. [cit. 2016-01-30]. Dostupné z: http://chrast.evangelnet.cz/stare/pripominka_transportu.html

Dal si zhotoviti nepravé křestní listy. Český západ, ročník XXXII., č. 29. vyd. 21. 7. 1939. [cit. 13. 3. 2016]. Dostupné z: <http://shoah.deportal.cz/shoah/contemporarypress>

Historie FŽO. *Federace židovských obcí v ČR.* [online]. © 2010 [cit. 2016-03-20]. Dostupné z: <http://www.fzo.cz/o-nas/historie/>

Informace o projektu. *Židovská cesta na Plzeňsku.* [online]. © 2001 – 2016 [cit. 2016-01-10]. Dostupné z: <http://www.jewish-route.eu/informace/informace.htm>

Jüdische Geschäfte. Český západ, ročník XXXII., č. 30. vyd. 28. 7. 1939. [cit. 14. 3. 2016]. Dostupné z: <http://shoah.deportal.cz/shoah/contemporarypress>

Kasejovice. *Židovská cesta na Plzeňsku.* [online]. © 2001 – 2016 [cit. 2016-03-31]. Dostupné z: http://www.jewish-route.eu/mesta/05_kasejovice/kasejovice.htm

Konec židovského vlivu v hospodářství. Český směr, ročník XXXII., č. 7. vyd. 17. 2. 1940. [cit. 13. 3. 2016]. Dostupné z: <http://shoah.deportal.cz/shoah/contemporarypress>

Nadace Rudolfa Löwyho. *Židovská obec Plzeň.* [online]. [cit. 2016-01-10]. Dostupné z: <http://www.zoplzen.cz/nadace.html>

Nariadení říšského protektora o židovském majetku. Plzeňský kraj, ročník XXXIII., č. 25. vyd. 23. 6. 1939. [cit. 13. 3. 2016]. Dostupné z: <http://shoah.deportal.cz/shoah/contemporarypress>

Nemovité památky. *Národní památkový ústav.* [online]. © 2003-15 [cit. 2016-01-10]. Dostupné z: <http://monumnet.npu.cz/pamfond/list.php?IdReg=162856&Limit=25>

Organizace FŽO. *Federace židovských obcí v ČR.* [online]. © 2010 [cit. 2016-03-20]. Dostupné z: <http://www.fzo.cz/o-nas/organizace/>

Plzeň 2015. *Plzeň hlavní město kultury*. [online]. © 2016 Plzeň [cit. 2016-01-11]. Dostupné z: <http://www.plzen.eu/turista/poznej-plzen/to-nejlepsi-z-plzne/velka-synagoga/velka-synagoga.aspx>

Radnice. *Židovská cesta na Plzeňsku*. [online]. © 2001 – 2016 [cit. 2016-04-03]. Dostupné z: http://www.jewish-route.eu/mesta/14_radnice/radnice.htm

Revitalizace židovských památek. *10 hvězd. Revitalizace židovských památek v České republice*. [online]. © 2015 [cit. 2016-01-10]. Dostupné z: <http://10hvezd.cz/cs/o-projektu>

Spálené Poříčí. *Židovská cesta na Plzeňsku*. [online]. © 2001 – 2016 [cit. 2016-04-03]. Dostupné z: http://www.jewish-route.eu/mesta/16_sp-porici/sp-porici.htm

Stará synagoga. *Město Plzeň*. [online]. [cit. 2016-04-06]. Dostupné z: <http://www.kostelycz.cz/foto/59ss.jpg>

Stavba roku plzeňského kraje 2014 – Stará synagoga v Plzni. *INTEGROVANÝ OPERAČNÍ PROGRAM*. [online]. 28.05.2015 [cit. 2016-04-06]. Dostupné z: http://www.strukturalni-fondy.cz/cs/Microsites/IntegrovanýOP/Novinky_article/Stavba-roku-Plzenskeho-kraje-2014-Stara-synagoga-v-Plzni

Varhany ve velké synagoze v Plzni. [online]. [cit. 2016-01-15]. Dostupné z: <http://homen.vsb.cz/~ber30/texty/varhany/NASTROJE/PLZEN/synagoga.htm>

Zahrada vzpomínek. *Občanské sdružení HUMR*. [online]. © 2006 [cit. 2016-01-07]. Dostupné z: <http://www.humr.wz.cz/pamatnik-zahrada-vzpominek/>

Změny postavení židů v 18. stol. *E-dejiny.cz*. [online]. 1. 12. 2008 [cit. 2016-03-1]. Dostupné z: <http://www.edejiny.cz/zmeny-postaveni-zidu-v-18stol/>

Židovská cesta na Plzeňsku. *Vyšší odborná škola a střední průmyslová škola elektrotechnická Plzeň*. [online]. 30.6.2015 [cit. 2016-03-28]. Dostupné z: <https://www.spseplzen.cz/zidovska-cesta-na-plzensku/>

Židovská identita v současné architektuře. *Český rozhlas*. [online]. [cit. 2016-01-30]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/kultura/portal/_zprava/180507

Ostatní zdroje

Archiv města Plzně

Informace Židovské obce Plzeň. [cit. 2016-4-6].

Pěší zóna – revue pro památkovou péči, archeologii, historii, výtvarné umění a literaturu. Red. Tomáš HUDEC. Plzeň: [s.n.], 1997-. 9/2001.

Pěší zóna – revue pro památkovou péči, archeologii, historii, výtvarné umění a literaturu. Red. Tomáš HUDEC. Plzeň: [s.n.], 1997-. 10/2002.

Pěší zóna – revue pro památkovou péči, archeologii, historii, výtvarné umění a literaturu. Red. Tomáš HUDEC. Plzeň: [s.n.], 1997-. 11/2002.

Plzeňsko. 1930, r. XII., č. 1.

Úřední list města Plzně. V Plzni: Město Plzeň, 1939. ročník XVII., č. 11.

Úřední list města Plzně. V Plzni: Město Plzeň, 1939. ročník XVII., č. 17.

Úřední list města Plzně. V Plzni: Město Plzeň, 1940. ročník XVIII., č. 16.

Úřední list města Plzně. V Plzni: Město Plzeň, 1941. ročník XIX., č. 1.

Úřední list města Plzně. V Plzni: Město Plzeň, 1941. ročník XIX., č. 22.

Věstník židovské náboženské obce, Roš Chodeš. Praha: Rada židovských náboženských obcí, září 2012. r. 74, č. 9.

9. RESUMÉ

The theme of this thesis is the Jewish community in Pilsen and surroundings. I focused mainly on the history of Jews in Pilsen and on the Pilsen neighborhood, where Jews were expelled and settled in here.

It also focused on the work and life of the Jewish community. The Jewish community in Pilsen experienced in the 19th century heyday. Jewish entrepreneurs and smaller businesses freeholders formed and established the industrial enterprises and factories in Pilsen and surroundings. In Pilsen were formed many Jewish religious organizations.

Part of the work is devoted to Jewish architecture. Pilsen is the third largest synagogue in the world and second largest in Europe. When the synagogue was constructed, in 19th century, was the Jewish community in Pilsen at the highest level in history. An important figure of the Pilsen Jewish architecture was Adolf Loos. He designed and implemented the interiors of apartments the Jewish merchants and entrepreneurs.

During the World War II., the Jewish community was nearly wiped out in Pilsen. Most of the Jewish inhabitants were deported to concentration camps where they perished. To Pilsen returned only a few Jews. After World War II., the Jewish community was restored and has remained ever since.

10. PŘÍLOHY

10.1. Pozůstatky židovského hřbitova na Lochotíně.
[2016-4-6]. Foto autorka.

10.2. Pamětní deska na židovském hřbitově na Lochotíně.
[2016-4-6]. Foto autorka.

**10.3. Zachovalý náhrobek na židovském hřbitově na Lochotíně.
[2016-4-6]. Foto autorka.**

**10.4. Zachovalé náhrobky na židovském hřbitově na Lochotíně.
[2016-4-6]. Foto autorka.**

10.5. Velká synagoga v Plzni.
[2016-1-30]. Foto autorka.

10.6. Velká synagoga – pohled ze zahrady.
Převzato z: Plzeň 2015. *Plzeň hlavní město kultury*. [online]. © 2016 Plzeň [cit. 2016-01-11]. Dostupné z: <http://www.plzen.eu/turista/poznej-plzen/to-nejlepsi-z-plzne/velka-synagoga/velka-synagoga.aspx>

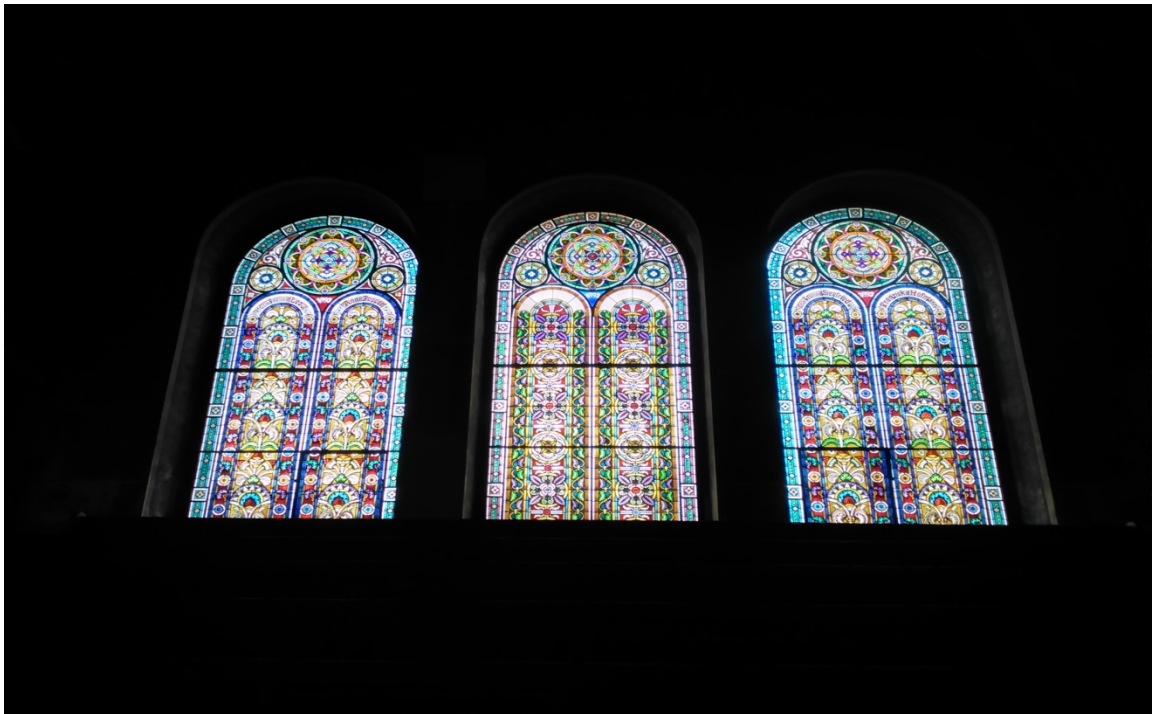
10.7. Svatostánek ve Velké synagoze v Plzni.

[2016-4-6]. Foto autorka.

10.8. Vnitřní pohled ve Velké synagoze v Plzni.

[2016-4-6]. Foto autorka.

10.9. Vitráž oken ve Velké synagoze v Plzni.

[2016-4-6]. Foto autorka.

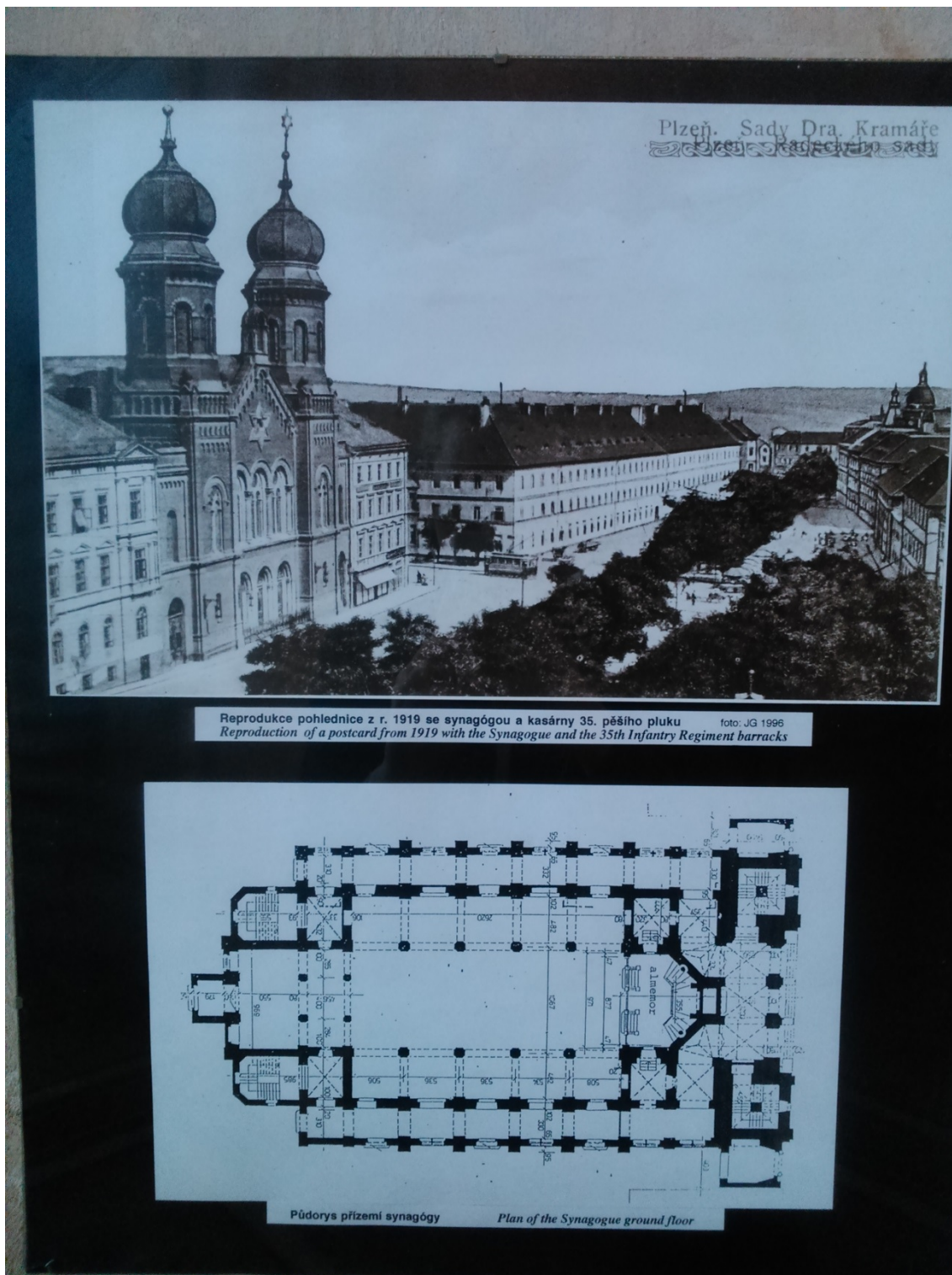

10.10. Kasičky židovských spolků umístěné v předsíni Velké synagogy.

[2016-4-6]. Foto autorka.

10.11. Původní a realizovaný návrh Velké synagogy umístěné v předsíni synagogy.
[2016-4-6]. Foto autorka.

10.12. Podoba Velké synagogy z roku 1919 a plán jejího půdorysu umístěné v předsíni synagogy.
[2016-4-6]. Foto autorka.

10.13. Rabínský dům za Velkou synagogou.
[2016-4-6]. Foto autorka.

10.13. Stará synagoga v Plzni před rekonstrukcí.
Převzato z: *Stará synagoga. Město Plzeň.* [online]. [cit. 2016-04-06]. Dostupné z: <http://www.kostelycz.cz/foto/59ss.jpg>

10.14. Stará synagoga v Plzni po rekonstrukci.

Převzato z: Stavba roku plzeňského kraje 2014 – Stará synagoga v Plzni. **INTEGROVANÝ OPERAČNÍ PROGRAM**. [online]. 28.05.2015 [cit. 2016-04-06].

Dostupné z: http://www.strukturalni-fondy.cz/cs/Microsites/Integrovaný-OP/Novinky_article/Stavba-roku-Plzenskeho-kraje-2014-Stara-synagoga-v-Plzni

Meldung fehlender Angaben
der Vermögenserklärung

des Name Kellner Vorname Julius
der

Anschrift Sellachhofsdmre in Wien

2/54939
Transport Nr.

Seite	Punkt	fehlende Angaben
3	III	fehlt Name des Schuldners mit Angabe der Kat. Nr.
4	III/3	fehlt Anstalt

Numer des Prüfers
2680/14.11.1941/MAT

Unterschrift des Prüfers

10.15. Transportní lístek.

Archiv města Plzně. Pomocná služba židovské náboženské obce, č. 198. kat. 345, V/11.

2680/14.11.1941/MAT

Meldung fehlender Angaben
der Vermögenserklärung

15
Transport Nr.

des Name Gerber Vorname Jakob
der

Anschrift Pilsen - Reichsvorstadt, Havelückg. 21.

Seite	Punkt	fehlende Angaben
2	2	Kontrollnummer, Kontakte.
4	4	Rente von 48?

Numer des Prüfers 9 Unterschrift des Prüfers Jank

2680/14.11.1941/MAT

10.16. Transportní lístek.

Archiv města Plzně. Pomocná služba židovské náboženské obce, č. 198. kat. 345, V/11.

Stammkartenmeldung Přihláška kmenových listů		Transp. Nr. Čís.	Stadtviertel Městská čtvrť
Name des Abreisenden Jméno odcestovavšího			Geburtsjahr Rok narození
Name des Stammkartenbesitzers Jméno majitele kmenového listu			
Anschrift Adresa			
Numer der Stammkarte Číslo kmenového listu			Konskriptions-Nr. Číslo popisné
Ausgabestelle der Stammkarte Výdejna kmenového listu			
Numer der Stammanmeldung für Brennstoffabnahme Číslo kmenové přihlášky na odběr paliva			
Vollständig ausgefüllt beim Antritt am Messegelände abzugeben! Odevzdejte při nástupu na výstavišti zcela vyplněné!			
Anmerkung Poznámka			

A5-122 - MAT 1n - 11/41 - 10m - M.

10.17. Přihláška kmenových listů.

Archiv města Plzně. Pomocná služba židovské náboženské obce, č. 198. kat. 345, V/11.

<p>Der Sammeldienst holt Ihr Mitgepäck</p> <p>am/dne zwischen mezi</p> <p style="text-align: center;">8 und 16 a Uhr hod.</p> <p>Wenn das Gepäck für den Sammeldienst nicht vorbereitet ist, oder wenn Sie der Sammeldienst nicht zuhause antrifft, oder wenn Ihr Gepäck aus einem anderen Grunde in der oben angeführten Zeit nicht abgeholt werden kann, müssen Sie selbst dafür Sorge tragen, daß Ihr Gepäck</p> <p>am/dne um v</p> <p style="text-align: center;">18 Uhr hod.</p> <p>an der Vorladungsstelle abgegeben wird. Ansonsten laufen Sie Gefahr, daß Sie ohne Gepäck bleiben.</p> <p style="text-align: center;">JUDISCHE KULTUSGEMEINDE.</p> <p style="font-size: small;">A 5/119 - MAT - in - X - 41 - 12/m - A. D.</p>	<p>Sběrná služba vyzvedne Vaše zavazadla</p> <p>Nebudou-li zavazadla pro sběrnou službu připravena, nebo nezastihne-li Vás sběrná služba doma, nebo nebude-li lze z jiného důvodu vyzvednouti Vaše zavazadla v době shora uvedené, musíte se sám postarat o to, aby Vaše zavazadla byla</p> <p>odevdána na místě předvolání. Jinak se vydáváte nebezpečí, že zůstanete bez zavazadel.</p> <p style="text-align: center;">ŽIDOVSKÁ NÁBOŽENSKÁ OBEC.</p>
--	---

10.18. Sběrná služba.

Archiv města Plzně. Pomocná služba židovské náboženské obce, č. 198. kat. 345, V/11.